
ARHEO

Akti simpozija / Acts of the Conference

VREDNOTENJE ARHEOLOŠKIH NAJDIŠČ
TER SISTEM(I) VAROVANJA IN UPRAVLJANJA
ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE

*EVALUATION OF ARCHAEOLOGICAL SITES
AND SYSTEM(S) OF PROTECTING AND
MANAGING ARCHAEOLOGICAL HERITAGE*

Ljubljana, 25. januar 2013 / *Ljubljana, 25th January 2013*
Mestni muzej, Ljubljana / *City museum, Ljubljana*

Uredil / Edited by
Bojan Djurić

Ljubljana, december 2013

Arheološka obvestila. Glasilo Slovenskega arheološkega društva, številka 30-2, leto 2013. Posebna številka. Odgovorna oseba izdajatelja: *Bojan Djurić*, predsednik SAD. Uredništvo: *Matija Črešnar* (glavni urednik), *Robert Erjavec*, *Boštjan Laharnar*, *Tina Milavec*, *Gasper Rutar*, *Manca Vinazza*. Izdajateljski svet: *Matija Črešnar*, *Marjeta Šašel Kos*, *Boštjan Laharnar*, *Tina Milavec*, *Predrag Novaković*, *Peter Turk*, *Milan Sagadin*. Uredil: *Bojan Djurić*.

Naslov uredništva: Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, p. p. 580, SI-1001 Ljubljana (01 241 15 58). Grafična zasnova: *Ranko Novak*. Naslovnica: *Nives Spudič*. Jezikovni pregled: *Martina Rotar* (slovenščina), *Andreja Maver* (angleščina). Stavek: *Nives Spudič*. Tisk: *Raora d.o.o.* Naklada: 100 izvodov. Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Imetniki moralnih in avtorskih pravic so posamezni avtorji.

Prilagojeno za tisk je finančno podprlo Ministrstvo kulturo Republike Slovenije.

-
- 5 Introduction
Bojan Djurić
- 7 Kategorizacija in vrednotenje arheoloških najdišč
Willem J. H. Willems
- 13 Heritage management in Austria and the question of categorisation
Bernhard Hebert
- 15 Levels of protection of archaeological heritage in Hungary: registered and scheduled sites
Katalin Bozóki-Ernyey
- 25 Concept of archaeological sites protection through spatial planning
Jelka Pirkovič
- 29 Valoriziranje arheološke dediščine, pregled dosedanjih praks
Barbara Nadbath
- 39 Registrirano arheološko najdišče
Brigita Petek
- 47 Vrednotenje arheoloških najdišč za upravljanje v obliki turističnega kompleksa
arheološki park
Andreja Breznik
- 59 Izhodišča za notranje vrednotenje in trajnostno ohranjanje arheološke dediščine
rimske Emone
Metka Štrajhar
- 69 Program simpozija
-

Introduction

© Bojan Djurić

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana, bojan.djuric@ff.uni-lj.si

It has now been a year since the conference on preventive archaeology (Djurić 2012) that we meet again, this time to discuss a topic that is a logical continuation of the last year's conference. A year ago, we addressed the topic that we had all been intensely discussing and living from the late 1990s onwards, all of which led to a reorganization of the heritage protection service, to important changes formulated in Slovenia in the new Cultural Heritage Protection Act (ZVKD-1) as well as to the new Rules on Archaeological Investigations (PAR) adopted just days ago. Today's topic is admittedly one that my generation, but also younger ones, never thought systematically and, as a consequence, never acted on in an integral manner. For some time now, a good system of listing archaeological sites has been operational in Slovenia, developed over a long period of time by our colleagues from the conservation service. On that subject, there are currently 3295 archaeological sites listed in the Cultural Heritage Register, 1046 of which were declared as monuments of local and 31 as monuments of national importance. Leaving aside the fact that, in my estimation, their number is modest and their spatial distribution biased, which is the consequence of a more or less significant presence of archaeologists in individual areas of the national territory, we could reasonably expect the cited numbers to reflect the hierarchy of importance of individual archaeological sites. However, this is not the case, as revealed by a cursory look at the list of monuments of national importance – of the 31 units, only 9 are declared on the basis of their archaeological importance, 21 form part of another whole (either a nature park, a market town centre or other), while one enjoys the status only temporarily and will not be able to keep it. The reasons for this will be discussed on another occasion. Anyone familiar with the archaeological sites in Slovenia, can very quickly ascertain that the selection of monuments of national importance is strongly biased and, more importantly, incomplete. We can assume a similar situation for the selection of monuments of local importance, since there is no standard and comprehensive set of criteria that would define:

1. physical qualities (such as integrity and preservation);
2. intrinsic qualities (such as rarity, research potential, group value, amenity) and
3. the assessment of monument's perception (that is its aesthetic and historic values).

Furthermore, there are also no criteria that would allow sites to be evaluated and hierarchized.

I would even go as far as assume that no one knows the entire body of listed archaeological sites in Slovenia as well as to assess the degree of bias in the Register in connection with the representation of sites according to individual periods of time and according to type. What this means is that we lack the basis for a rational management of the archaeological heritage.

It is precisely this state of affairs that led the Slovenian Archaeological Society to organize this meeting. We see it as the beginning of an extensive discussion on the evaluation of archaeological sites and on the conditions for their proper management. This discussion is by no means to be held by conservators alone, though it would not be entirely possible without them; it should involve all of us.

References

DJURIĆ, B. 2012 (ur.), *Preventivna arheologija. Preventive Archaeology*. Ljubljana.

ZVKD-1 – Zakon o varstvu kulturne dediščine. – *Uradni list RS*, št. 16/2008 (15. 2. 2008):

http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_ZAKO4144.html

http://www.arhiv.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/min_eng/legislation/CHPA.pdf

PAR 2012 – Pravilnik o arheoloških raziskavah. – *Uradni list RS*, št. 3/2013 (11. 1. 2013):

<http://www.uradni-list.si/1/content?id=111599>

Kategorizacija in vrednotenje arheoloških najdišč

© Willem J. H. Willems

Professor for International Archaeological Resource Management, Faculty of Archaeology, University of Leiden, w.j.h.willems@arch.leidenuniv.nl

Abstract: For some time now, general trends in the archaeological heritage management have been tied with its contextualization within the historic landscape and with the abandonment of isolated protection in the sense of sites and reservations. Two main concepts and approaches have been developed in this process, namely historic landscape characterization and cultural biography of a landscape, which enable the basis for their sustainable management to be formed. Parallel to it, heritage management was decentralized and various interest groups began participating in the management. In this context, the valuation of heritage that takes into account various aspects of the heritage, but also various interests tied to it, provides the space where these interests can be confronted. It also provides a clear system of formalized criteria leading to transparent decisions. Every social and economic environment significantly influences heritage management, though it is essential that the decision-making is based on a rational and objectivized method that allows for informed decisions to be made.

Keywords: historic landscape characterization, cultural biography of a landscape, sustainable management, role of heritage in society, rights to the heritage, heritage valuation, valuation criteria

Znana je hudomušna izjava slavnega danskega znanstvenika Nielsa Bohra, da je „izredno težko nekaj napovedovati, še posebej prihodnost“. Brez dvoma je imel prav in prav zato je vedno tako zanimivo ozreti se nazaj na takratne poskuse analizirati različne trende in tedanje poglede na prihodnost. Smo zadeve razumeli prav ali pa smo jih povsem zgrešili? V Severni Ameriki in v Evropi je pred leti nastalo nekaj takih v prihodnost zazrtih študij, ki so se ukvarjale z upravljanjem arheološke dediščine. Še posebej relevantne so te študije za kategorizacijo in vrednotenje arheoloških najdišč in za takrat prepoznane trende se je izkazalo, da so bili in so še vedno pomembni. V Ameriki so bili kot rezultat leta 2007 organiziranega seminarja na School of American Research objavljeni akti tega srečanja (Sebastian, Lipe 2010), v Evropi pa je za leto 2001 napovedano srečanje evropskih ministrov za kulturo Council of Europe (Svet Evrope) naročil posebno študijo o trendih na področju upravljanja s kulturno dediščino (Willems 2001). Ta študija „vnaprejšnjega načrtovanja“ vsebuje tabelo, ki kaže, kaj so eksperti razumeli kot splošne trende v upravljanju s kulturno dediščino.

Povzetek: Splošni trendi v upravljanju arheološke dediščine so že nekaj časa tesno povezani z njeno kontekstualizacijo znotraj historične krajine in opuščanjem izoliranega varovanja v smislu najdišč in rezervatov. V tem procesu sta se razvila dva glavna koncepta in pristopa: karakteriziranje historične krajine in kulturna biografija krajine, ki omogočata izdelavo osnove za njeno trajnostno upravljanje. Vzporedno s tem je prišlo do decentralizacije upravljanja z dediščino in do široke participacije različnih interesnih skupin pri upravljanju. Vrednotenje dediščine, ki upošteva različne aspekte dediščine in različne interese, vezane nanjo, je v tem kontekstu osrednje polje soočanja teh interesov in hkrati jasen sistem formaliziranih kriterijev, ki omogoča transparentnost odločitev. Vsakokratno družbeno in ekonomsko okolje sicer bistveno vplivata na upravljanje z dediščino, vendar je nujno, da so vse odločitve v zvezi z njo sprejemane na osnovi racionalne in objektivizirane metode, ki šele omogoča informirane odločitve.

Ključne besede: karakteriziranje historične krajine, kulturna biografija krajine, trajnostno upravljanje, vloga dediščine v družbi, pravica do dediščine, vrednotenje dediščine, kriteriji vrednotenja

Trendi v upravljanju arheološke dediščine in ideje o vrednotenju

Štiri glavne teme, uporabljene v tej tabeli, nam nudijo uporaben okvir za diskusijo o načinu, kako sta se kategorizacija in vrednotenje arheoloških najdišč razvijala. Pri branju tabele moramo v njej navedene nove koncepte obstoječim konceptom dodati. Nikakor pa jih ne smemo razumeti, kakor da bi obstoječe koncepte nadomeščali.

V zvezi z *definicijo dediščine* se kaže zelo jasen razvoj v smeri kontekstualiziranja posameznih najdišč in spomenikov kot delov večje celote – historične krajine. Vzporedno s tem prihaja do vse širšega spoznanja, da je ključni cilj upravljanja s kulturno dediščino trajnost večje celote, ne pa varovanje in ohranjanje individualnih spomenikov ali najdišč. Toda če je to spoznanje s konceptualno spemembo, ki jo vsebuje, vred splošno sprejeto, je glavni problem v tem, da sta v mnogih državah pravni okvir in organizacijska struktura, ki bi to spoznanje prevedla v prakso, pomanjkljiva. Pa vendar se ta pristop vse bolj uveljavlja in v resnici se je misel, da bi moralo biti upravljanje z dediščinskimi resursi razumljeno kot „upravljanje spremembe“, prijela in je tesno povezana s spremembami v *upravljaljskih praksah*.

Tema	Od (stari koncept)	Do (novi koncept)
Definicija dediščine	Spomeniki	Krajine
	Stavbe	Urbana območja
	Najdišča	Zgodovinsko okolje/Kulturna dediščina
Vloga dediščine v družbi	Nacionalna enotnost	Spoštovanje kulturne raznolikosti
	Generiranje prihodkov od obiskovalcev	Širša ekonomska korist Družbena korist
- Odločanje	Država	Regija/lokalna skupnost
	Avtoritarno	Demokratizacija Participacija
- Profesionalci	Eksperti	Povezovalci
	Posamezne discipline (i. e. stavbe, arheologija)	Profesionalci z več znanji
	Zgodovinsko vedenje	Upravljalna znanja
Pomen	Staro	Industrijska dediščina Povojne stavbe
	Estetsko	Komemorativna vrednost
	Nacionalnega pomena	Lokalnega pomena
	Monokulturno	Vrednote različnih kultur
	Ozek nabor vrednot	Širok nabor vrednot
- Interpretacija	Ekspertna	Komunalna
- Odgovornosti	Državne	Skupnosti Trg/privatni sektor
	Dediščinski sektor	Okoljski sektor
Upravljalne prakse	Označevanje	Karakterizacija
	Ločeno ohranjanje	Integrirano ohranjanje
	Izhodišče najdišče	Bolj strateške
	Tehnične raziskave	Filozofske raziskave

Tabela 1. Trendi v upravljanju s kulturno dediščino.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je pričelo razmišljati, da je treba upravljanje značilnih krajin povezati z zgodovinsko utemeljenimi posebnimi oblikami rabe zemlje in da je treba koncept nacionalnih parkov kot način varovanja nekaterih območij na račun drugih zavreči. Moj nizozemski kolega Jan Kolen je to izrazil takole: „... zamisel krajinskega rezervata je morda eno od najbolj

jasnih ogledal zahodne, ločene in odtujene obravnave preteklosti v krajini“ (Kolen 1995, 155).

Danes obstajajo številni primeri hitrega nadomeščanja „najdiščnega“ varovanja dediščine z bolj strateškimi pristopi, ki upoštevajo upravljanje njihovih kontekstov v povezavi z „zeleno“ skrbjo za okolje. V osnovi te spremembe leži premik od sistemov „označevanja“ h „karakterizaciji dediščinskih resursov“. Nič več ni posamezno najdišče ali spomenik tisto, ki se ga vrednoti in se z njim ukvarja, potem ko pridobi svoj status v skladu s pripisano mu vrednostjo. Namesto tega se raziskuje historično okolje, ki se ga vrednoti in definira v skladu z njegovo zgodovino in njegovim aktualnim pomenom za ljudi. Zdi se, da obstajata s tem v zvezi dva vzajemno povezana pristopa.

Eden je „karakteriziranje historične krajine“, pristop, ki se je razvil kot orodje za upravljanje z dediščino v Veliki Britaniji; pri tem pristopu je definirana historična in arheološka dimenzija sodobne krajine, da bi razložili, zakaj je krajina danes taka, kakršna je, identificirali njeno časovno globino in olajšali trajnostno upravljanje z njo (Fairclough, Lambrick, Hopkins 2002; Darvill 2004).

Drug pristop je koncept „kulturne biografije“ krajine, spomenika ali objekta, pri katerem se s stališča dolgoročnosti analizira spremembe pomenov vse do danes, kar prinese na površje vse vrste odnosov, vzrokov, učinkov in kontekstov. Na podlagi študije, v kateri je bil ta pojem uporabljen (Yates 2005, 134), je bilo ugotovljeno, da njegov polni potencial za upravljanje z dediščinskimi viri še ni bil v celoti raziskan, kar velja posebej za angleški diskurz in ne za kontinentalno Evropo (Kolen 2005).

Na Nizozemskem je ta trend definiranja širših enot ali celo celih pokrajin, ki naj bi bile ovrednotene in do neke mere zavarovane, pripeljal do dveh pomembnih sprememb (Schut, Vossen 2009, 78). Na ravni provinc imajo te sedaj pravno možnost označitve t. i. arheoloških varstvenih območij. Čeprav taka območja nimajo enakega statusa kakor registrirani spomeniki, pa status „arheološko varstveno območje“ nižjim upravnim ravnam kaže, da morajo pri prostorskem načrtovanju upoštevati pogoje, ki jih je za ustrezno prepoznavanje arheoloških vrednot postavila provinca. Na Nizozemskem je spodnja raven, mesto ali občina tista, ki je odgovorna za načrtovanje izrabe prostora, toda znotraj „arheološkega varstvenega območja“ mora pri tem upoštevati pogoje province. V najslabšem

primeru se utegne zgoditi, da je lokalna oblast celo prisiljena izdelati nov prostorski načrt.

Druga je sprememba na nacionalni ravni, označitev ključnih območij za „nacionalne dediščinske krajine“ (Schut, Vossen 2009, 80). Izbrane so bile zaradi svoje bogate in raznolike kulturne dediščine z arheološko vred, pa tudi zato, ker gre za območja, v katerih bo nadaljnji razvoj omejen. Te krajine bodo predmet multi- in interdisciplinarnih raziskovalnih programov, skozi postopek prostorskega načrtovanja pa bodo deležne tudi posebne zaščite.

Druge spremembe na to temo so za predmet našega prispevka manj pomembne, če pa pogledamo, kako je z *vlogo dediščine v družbi*, bomo videli, da je najpomembnejša sprememba, ki je imela izredno velik vpliv na upravljanje z dediščinskimi resursi in na družbo kot celoto, decentralizacija. V času vzpona nacionalne države v 19. st. so za doseganje nacionalne enotnosti obstoječe regionalne enote postale, včasih tudi na silo, manj pomembne. Toda večina novejših zvez, npr. bivša ZSSR ali Jugoslavija, je že razpadla, znotraj Evropske unije pa se kaže vse večje zmanjševanje suverenosti držav, medtem ko postajata regionalna in lokalna identiteta in avtonomija vse pomembnejši – nastaja Evropa regij. Vzporedno s tem se razvija vse večje spoštovanje kulturne raznolikosti in lokalnih interesov. Seveda se ta proces zrcali tudi v upravljanju z dediščino, ki se sedaj pospešeno oddaljuje od dokaj avtoritarnega in centraliziranega odločanja in se pri obravnavanju zgodovinskega okolja približuje socialnemu vključevanju in angažiranju lokalnih interesnih skupin in skupnosti. Ne samo zato ker imajo te velik pomen pri trajnostnem ohranjanju okolja, ampak tudi zato, ker je splošno sprejeto, da imajo rezidenti ali uporabniki pri tem svojo vlogo. V nedavno objavljenih besedilih Sveta Evrope je to ubesedeno kot „kulturne pravice“ ali kot „pravice do dediščine“. V Evropi obstajajo primeri, pri katerih gre za avtentične avtohtone populacije, denimo Saame v nordijskih deželah, toda enako lahko to velja za vsako manjšino ali „samo“ lokalno populacijo (Willem 2009).

Ta razvoj je v nekaterih pogledih podoben razvoju na angleško govorečih kontinentih, v Severni Ameriki in v Avstraliji, kjer pri upravljanju z dediščinskimi resursi prihaja do pomiritve z lastno preteklostjo, odnosi z avtohtonim prebivalstvom pa so doživeli temeljne spremembe. Pri tem je treba omeniti, da proces decentralizacije ni prinesel samo sprememb v vlogi dediščine v družbi, ampak je imel v evropskih državah tudi nekaj negativnih

učinkov na upravljanje z dediščino. Tako se je, na primer, začel proces propadanja centralnih organizacij, ki so bile sposobne podpirati specialne, komercialno neizvedljive ekspertize in ki jih na lokalni ravni ni mogoče vzdrževati. Druga pomanjkljivost, ki je, priznam, mnogo bolj vprašljiva, je umestitev moči odločanja na točko, na kateri ni ne kapacitete, ne kompetentnosti, ali celo volje ne, da bi to sploh naredili. Na splošno se zdi, da so srednje ravni državne uprave, kakršna je angleška *county* ali nemški *Kreis*, bolje pozicionirane kakor nižje ravni, kakršne so mesta ali občine. Nisem povsem prepričan, da bi bila kategorizacija in vrednotenje najdišč na tej ravni zelo uporabna, razen kot dopolnilo višje oz. nacionalne ravni. Je pa širok pregled te teme po Evropi predstavljen v Schut 2009.

En aspekt dediščine, ki je postal še posebej pomemben v Evropi po letu 1990 in vojni tu na Balkanu, kjer je dediščina postala tarča, je dejstvo, da se za neki resurs „vedno pripravijo države, regije, različne interesne skupine“. Obstajajo številni različni aspekti vrednotenja in določanja *pomena arheološke dediščine*, vendar se zdi, da sta postali v zadnjih letih posebej pomembni dve vprašanji. Eno je upoštevanje velikega nabora vrednot pri presoji, drugo pa je vključevanje vrednot različnih kultur. V jeziku Sveta Evrope varovanje raznolikosti distinktivne evropske dediščine: „...zahteva vzajemno razumevanje, spoštovanje in priznanje kulturnih vrednot drugih, še posebej v odnosu do kulturnih identitet in dediščine manjšin in ranljivih skupin, ...“ (Pickard 2002, 19). V minimalnem smislu pa je bil rezultat ta, in to je način, kako se je v Evropi ta usmeritev iztekla, da so lokalni prebivalci, lokalni kmetje in druge grupe kot interesne skupine sedaj bolj rutinsko vključevani v odločanje o dediščini njihovega domačega okolja.

Ta razvoj je logičen, saj je ena od značilnosti dediščine ta, da je vrednotenje vedno subjektivno in ga poleg predpisov določajo ozadje, izobrazba, angažiranost in številne druge značilnosti oseb, ki nečemu podelijo vrednost. Zato je dediščina vedno problematizirana in vrednotenje je treba opraviti skupaj s kar največ možnimi interesnimi skupinami. Tako pravi teorija upravljanja z dediščino o ukvarjanju z dediščinskimi vrednotami (Willem 2013). Toda implicitna subjektivnost dediščine ima še druge posledice. Dediščina ni isto kakor preteklost. Preteklost je to, kar je bilo, kar nič več ne obstaja, in arheologija je proučevanje te preteklosti in njeno nepopolno in parcial-

no poustvarjanje na podlagi ocvanih materialnih ostalin na enak način, kakor to zgodovina dela s pisnimi viri.

Dediščina pa zadeva rabo preteklosti v sedanjosti; dediščina je ustvarjena namerno, s pripisovanjem vrednosti materialnim ostalinam, kot odgovor na potrebe in želje interesnih skupin. Tunbridge in Ashworth (1996, 6) sta takole opisala proces ustvarjanja dediščine: „Sedanjost izbere iz zamišljene preteklosti neko dediščino in odloči, kaj naj bo kot uporabno preneseno v prihodnost.“ Dediščina je tako predvsem proizvod svojega časa in uporabljati ga je mogoče na povsem nasprotno in nasprotujoče si načine. Seveda lahko dediščina skozi poustvarjanje skupne preteklosti ljudi poveže, lahko pa je tudi zelo razdvajajoča: če je nekaj „naša“ dediščina, so „drugi“ izključeni, in dediščina lahko postane vir konfliktov in nasilja. Dober tak primer je nedavni mednarodni spor med Tajsko in Kambodžo o dediščini Khmerov, ki jo uteleša Preah Vihear tempelj, ki je bil uvrščen na Seznam svetovne dediščine leta 2008 (Willems 2011), bližje domu pa so zelo podobni primeri na Balkanu. Na srečo posledice dvoumnosti in subjektivnosti vrednotenja dediščine običajno niso tako resne, seveda pa je treba narediti ta proces v kar največji možni meri objektivni, morda bi moral reči celo intersubjektivni. V tem smislu vidim v mednarodni rabi uporabljana dva pristopa. En pristop je poskus vzpostaviti sistem vrednotenja, ki na transparenten način, tako ali drugače, upošteva prispevke različnih interesnih skupin. Drug način, ki je uporabljan npr. za Seznam svetovne dediščine, v rabi pa je tudi na Nizozemskem, pa izhaja iz analize vrzeli.

Nizozemski sistem

Že dolgo je znano, da obstajajo na Seznamu svetovne dediščine velika neravnovesja, npr. v geografski distribuciji najdišč ali pa v tipih najdišč, zastopanih na tem seznamu. Tako so npr. prazgodovinska najdišča tam izrazito slabo zastopana (cf. Willems in Comer 2011). Moji kolegi na Nizozemskem so na nacionalni ravni izvedli podobno analizo. Izdelali so matriko vseh znanih arheoloških resursov na Nizozemskem, ki omogoča tudi analizo vrzeli (Schut, Vossen 2009, Fig. 9.2). Rezultat je bil, da so analizo sprejeli kot pomembno metodo pri zagotavljanju "osnove za prihodnjo politiko registriranja. Ključni cilj je oblikovati selektivno politiko, ki bo pripeljala do reprezentativnega seznama registriranih spomenikov z večjim poudarkom na kontekstualnem okviru krajine" (prim. Sc-

Vrednosti	Kriteriji
Dojemanje	Estetska vrednost
	Zgodovinska vrednost
Fizična kakovost	Celovitost
	Ohranjenost
Notranja kakovost	Redkost
	Raziskovalni potencial
	Skupinska vrednost
	Reprezentativnost

Tabela 2. Vrednote in kriteriji.

hut, Vossen 2009, 79). Razlog za ta pristop je, da "je bilo glede na zmogljivosti, ki so na voljo, in glede na pravne posledice registriranja število novoregistriranih najdišč na Nizozemskem omejeno. Analiza že registriranih najdišč je pokazala, da so številni kompleksni tipi, to je najdišča, nadzastopani, medtem ko so drugi slabo zastopani. V naslednjih nekaj letih se je pozornost preusmerila na naslednje tipe spomenikov." In potem sledi seznam, kate-rega podrobnosti na tem mestu niso pomembne.

Kar je pomembno, pa je metodologija, po kateri se je očitno nekdo odločil, da mora biti seznam reprezentativen in da morajo biti podreprezentirani spomeniki dodani. Medtem ko se mi zdi, da zaradi skromnih sredstev ni priporočljivo na seznam dodajati še več istega, istočasno pa so drugi arheološki resursi lahko v nevarnosti, da bodo zaradi pomanjkanja ustreznega varstva izbrisani, vseeno nisem preveč navdušen nad reprezentativnostjo kot ciljem. Konec koncev obstajajo kvalitativni argumenti za najdišča, ki so morda dobro zastopana, pa so z raziskovalnega stališča vseeno redka ali izjemna ali pa so pomembna s stališča promocije. Po drugi strani pa lahko obstajajo kategorije najdišč, ki so jasno podreprezentirane, imajo pa hkrati le majhen raziskovalni ali promotivni potencial, zaradi česar jih je vprašljivo vrednotiti višje in jim na novih seznamih dajati prednost. Zato mislim, da obstaja med Seznamom svetovne dediščine, ki je med drugim tudi zelo političen instrument, pri katerem sta pravičnost in reprezentativnost pomembni, in registriranjem arheoloških najdišč na državni ravni v tem smislu velika razlika. To zahteva drugačen pristop.

Sam sem še vedno zadovoljen s sistemom, ki smo ga razvili v devetdesetih letih in je v rabi še danes. V zadnji izdaji Dutch Quality Standard for Archaeology (Nizozemski standard kakovosti v arheologiji) je še vedno prisoten

dokument o vrednotenju najdišč, katerega bistvo je bilo objavljeno v *European Journal of Archaeology* leta 1999 (Willems et al. 1999). Vrednotenje in izbiranje predstavljata različni stopnji v procesu odločanja, ta proces pa sestavlja več različnih korakov. Pri vrednotenju ločujemo tri splošne vrednosti, ki jih lahko specificiramo kot serije kriterijev (tabela 2).

Dojemanje vrednosti arheološkega spomenika je mogoče meriti z dvema kriterijema: „estetsko vrednostjo“ in „zgodovinsko vrednostjo“. V obeh primerih je to v glavnem vezano na vidne spomenike. Estetska vrednost se nanaša na vrednost arheološkega spomenika kot dela krajine in jo je na splošno mogoče prevesti kot vidnost. Ta kriterij se osredotoča na zunanjo pojavnost spomenika v smislu njegove ohranjenosti, oblike in teksture v odnosu do okolice. Aspekti, ki jih je treba upoštevati, vključujejo vidnost/markantnost spomenika v prostoru, njegovo povezanost z drugimi spomeniki ali geografskimi oblikami in njegovo umeščenost v krajino. Zgodovinska vrednost arheološkega spomenika se nanaša na spomine na preteklost, ki jih arheološki spomenik evocira. Nekateri spomeniki predstavljajo živ spomin na preteklost, drugi so to pridobili z raziskavami, danes pa bi na tem mestu dodal še pripisano vrednost, ki jo ima lahko najdišče ali spomenik za lokalno skupnost.

Naslednji set vrednosti se nanaša na fizično kakovost, to je stopnjo, do katere so arheološke ostaline še nedotaknjene in v izvornem položaju. Da bi lahko ocenili to vrednost, je treba razlikovati med kriteriji *celovitosti (integritete)*, definirane kot stopnja poškodovanosti, in kriteriji *ohranjenosti*, definirane kot stopnja očuvanosti arheološkega materiala. S terensko raziskavo najdišča lahko pridemo do podatkov o fizični kondiciji spomenika, ki bodo omogočili, da bo naša presoja verodostojna in objektivna.

In končno obstajajo še številne vrednosti, imenovane „notranja kvaliteta“. Operacionalizacija te vrednosti poteka preko štirih kriterijev. Prvi kriterij je redkost, definirana kot stopnja, do katere je (ali je postal) neki tip spomenika v nekem obdobju ali regiji *reddek*. Redkost je zato subjektiven pojem. Ocena redkosti temelji na aktualnem poznavanju vsebine in sestave arheološkega resursa. Da bi določili stopnjo redkosti, je zato potrebno enako znanje kakor za pregled znanih arheoloških resursov v zgornjem primeru.

Drugi kriterij je raziskovalni potencial, definiran kot pomembnost najdišča kot vira znanja o preteklosti. Raziskovalni potencial zrcali *količino novega znanja o preteklosti*, ki jo lahko spomenik (njegovo izkopavanje) generira, in za nadaljnjo operacionalizacijo tega so bile razvite različne poti. Tretja je „skupinska vrednost“, ki pomeni ekstra vrednost, ki jo spomenik pridobi s tem, da še vedno premore arheološki in/ali geografski kontekst. Arheološki kontekst se nanaša na obstoj in raziskovalni potencial virov arheoloških dokazov v soseščini. To je lahko sinhroni kontekst – v neposredni bližini obstajajo še druga najdišča istega arheološkega obdobja, ki omogočajo internajdiščno analizo, ali pa gre za diahroni kontekst – obstajajo spomeniki iz različnih obdobj, ki omogočajo preučevanje zgodovinskega dogajanja. Geografski kontekst je stopnja, do katere je originalni geografski kontekst še vedno prisoten in/ali prepoznaven; prisotnost organskih sedimentov v bližini spomenika je pri tem pomembno opažanje. Taki elementi odpirajo pomembne možnosti za raziskovanje preteklih krajin in rabe zemlje. In končno je četrta vrednost reprezentativnost, definirana kot *stopnja, do katere* je neki tip spomenika tipičen za obdobje ali območje.

Namen celotnega procesa je ugotoviti, ali je najdišče ali spomenik „vredno ohraniti“, kar je postalo osrednji kriterij niozemske arheološke prakse. Iz te ocene namreč izhaja predlog o izboru, ki je odločitev pristojnega javnega organa o tem, kako naprej. Pri tem lahko opazujemo, kako so posamezni kriteriji postopno uporabljani na zaporednih stopnjah vrednotenja.

Obeti za prihodnost

Seveda je ves ta sistem nastal v času, ki je poznal manj ekonomskih problemov kakor danes, pa tudi analiza trendov v upravljanju z dediščino ni predvidela težav, izhajajočih iz finančne krize, ki je udarila Evropo. V nekaterih državah, npr. na Madžarskem, je že jasno, da poskušajo neoliberalne vlade poenostaviti dediščinsko zakonodajo, ker menijo, da je postala njena cena za družbo previsoka. Vendar je še prezgodaj reči, ali gre le za začasen pojav ali pa bo to prešlo v trend. Domnevam sicer, da bo obsežno rušenje zakonodaje in regulacije, kakršno poznamo na Madžarskem, ostalo izjema, utegne pa se zgoditi, da bodo na dediščinsko upravljanje v Evropi nasploh vplivale vse bolj varčevalne politike posameznih vlad. To bo verjetno vodilo v novo zakonodajo ali novo regulativo,

ki bo vplivala na vrednotenje dediščine. Toda sistem, kakršnega sedaj že več kakor desetletje uporabljamo na Nizozemskem, je mogoče z lahkoto prilagoditi tako, da se ocene, dodeljene različnim kriterijem, spreminja; na ta način bo kot „vrednih ohranitve“ ocenjenih manj najdišč. S tem nikakor ne pravim, da si je treba za to prizadevati. Menim pa, da se moramo v obdobjih zmanjšane ekonomske blaginje prilagoditi, poskušati ohraniti racionalne in objektivizirane metode za sprejemanje informiranih odločitev. Ne nazadnje zato, ker nam te metode omogočajo jasen zagovor dediščine takrat, kadar, kakor se je zgodilo na Madžarskem, državni organi sprejemajo neodgovorne odločitve.

Prevod B. D.

Literatura

- DARVILL, T. 2004, Public Archaeology. A European Perspective. – V: J. Bintliff (ur.), *A Companion to Archaeology*, Oxford, 409–434.
- FAIRCLOUGH, G., G. LAMBRICK, D. HOPKINS 2002, Historic Landscape Characterisation in England and a Hampshire Case Study. – V: G. Fairclough, S. Rippon (eds.), *Europe's Cultural Landscape: Archaeologists and the Management of Change*. – EAC Occasional Paper 2, Exeter, Brussels, 69–83.
- KOLEN, J. 1995, Recreating (in) Nature, Visiting History. Second Thoughts on Landscape Reserves and their role in the preservation and experience of the historic environment. – *Archaeological Dialogues* 2(2), 127–159.
- KOLEN, J. 2005, *De biografie van het landschap. Drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed* („The biography of landscapes. Three essays on landscape, history and heritage“): http://www.uitgeverijeducom.nl/vakbladvitruvius/pdfs/Vitr.nr1.okt07_Biografie.pdf
- PICKARD, R. 2002, *European cultural heritage (volume II). A review of policies and practice*. – Strasbourg.
- SCHUT, P. A. C. 2009 (ur.), *Listing Archaeological Sites, Protecting the Historical Landscape*. – EAC Occasional Paper 3, Amersfoort.
- SCHUT, P., N. VOSSEN 2009, Listing and scheduling archaeological sites. Recent developments in the Netherlands. – V: P. A. C. Schut (ur.), *Listing Archaeological Sites, Protecting the Historical Landscape*, EAC Occasional Paper 3, Amersfoort, 77–82.
- SEBASTIAN, L., W. D. LIPE (ur.) 2010, *Archaeology & Cultural Resource Management. Visions for the Future*. Santa Fe.
- TUNBRIDGE, J. E., G. J. ASHWORTH 1996, *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. New York.
- WILLEMS, W. J. H., J. DEEBEN, B. J. GROENEWOUDT, D. P. HALLEWAS 1999, Proposals for a Practical System of Significance Evaluation in Archaeological Heritage Management. – *European Journal of Archaeology* 2(2), 177–199.
- WILLEMS, W. J. H. 2009, European and world archaeologies. – *World Archaeology* 41(4), 649–658.
- WILLEMS, W. J. H. 2010, Laws, Language, and Learning. Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. – V: P. M. Messenger, G. S. Smith (ur.), *Cultural Heritage Management. A Global Perspective*, Gainesville Fla, 212–229.
- WILLEMS, W. J. H., D. C. Comer 2011, Africa, Archaeology and World Heritage. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 13(2–3), 160–173.
- WILLEMS, W. J. H. 2013, The future of World Heritage and the emergence of transnational heritage regimes. – *Heritage & Society* (v tisku).
- WILLIAMS, T. 2011, The Curious Tale of Preah Vihear: The Process and Value of World Heritage Nomination. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 13(1), 1–7.
- YATES, B. 2005, Review of F. Gerritsen, Local Identities, Landscape and Community in the Late Prehistoric Meuse–Demer–Scheldt Region. – *CRM. The Journal of Heritage Stewardship* 2 (2), 133–134.

Heritage management in Austria and the question of categorisation

© Bernhard Hebert

Head of the Archaeological Department of the Austrian Federal Office for the Protection of Monuments, Vienna, bernhard.hebert@bda.at

Abstract: Austria enjoys a long tradition of heritage protection. Its heritage protection act from 1923 is largely still in force and adequately covers the field of archaeological monuments as well. Since 2010, the latter has been regulated by the Guidelines for Archaeological Projects. It is estimated that there are between 100 000 and 130 000 archaeological sites in Austria; these include 2000 to 2600 monuments, of which less than half is protected. Protection is ensured either through scheduling or through inclusion into the spatial planning procedure. The process of scheduling is being slowed down considerably by administrative procedures that involve owners of the land as well as local and regional authorities. Spatial planning documents, on the other hand, do not guarantee long-term preservation. In face of this, we began drawing up a list of archaeological monuments to be protected.

Keywords: archaeological monument, list of monuments, legal status of protection, criteria of selection

At the symposium in Ljubljana we had the opportunity not only to tell about our own strategies or about the lack of strategies in the past for the protection of archaeological monuments but also to discuss how evaluation and selection could be done systematically in the future. Furthermore, these processes should include the public to whom the monuments belong – at least in a certain aspect – and to whom our work is indebted. Although the legal systems of the countries participating in the symposium in Ljubljana differ quite a lot I had the impression that most of us are seeing the need for a consequent evaluation or re-evaluation of monuments based on transparent “standards of criteria”, as named by Bojan Djurić. This could enable us also to define a certain number of sites as protected monuments at the highest possible national level. In Austria, to come back to my own country, we estimated this number at about 2000 to 2600 monuments correlating the estimated number of 100.000 or 130.000 archaeological sites. Only less than half of this number is protected at the moment (Pollak, Hebert 2010, 31). Although Austria started a program to come closer to the suggested number three years ago, we perhaps will not be successful in the next years. Let us look at the reasons:

Austria has quite a long tradition in monument protection and conservation dating back to the middle of the 19th century when the “k. k. Zentralkommission” was founded as the forerunner of today’s Bundesdenkmalamt. This commission – for a time under the protection of the crown prince – also had some influence on the develop-

Povzetek: Avstrija ima dolgo tradicijo v spomeniškem varstvu in njen spomeniški zakon iz leta 1923 je v večjem delu še vedno v veljavi in dovolj dobro pokriva tudi področje arheoloških spomenikov, ki je od leta 2010 regulirano z Navodili za arheološke projekte. Računamo, da je med 100 do 130 tisoč arheološkimi najdišči v Avstriji spomenikov 2000 do 2600, od katerih jih je zavarovanih manj kot polovica. Proces razglašanja vseh teh spomenikov močno podaljšujejo administrativni postopki, ki vključujejo vse lastnike zemljišč ter lokalne in regionalne upravljalce. Je pa varovanje najdišč možno tudi skozi prostorsko planiranje, vendar to ne zagotavlja dolgoročnega ohranjanja. V tako definiranem kontekstu smo pričeli z izdelavo registra arheoloških spomenikov, ki jih je treba varovati.

Ključne besede: arheološki spomenik, lista spomenikov, pravni status varovanja, kriteriji izbora

ment of theories of monument conservation, if you regard people like Alois Riegl and Max Dworschak, the latter of which may be called the teacher of dr. France Stelé, so important for Slovenian monument conservation.

In this time of the Austro-Hungarian Monarchy important archaeological sites as Aquileia, Carnuntum and Split were handled as well as prehistoric and Roman finds elsewhere in this large state. But a special monument law did not exist and only came to light in the first years of the First Republic of Austria in 1923. This law is still valid in the most relevant parts, among them older and up to now useful passages how to treat finds and newly discovered sites, in which cases the Austrian law gave and gives our authority strong possibilities to avoid further destruction, even including a stop for building activity without a real obligation for the state to go into a rescue excavation by itself. Using this, Austria could manage “by negotiation” to fulfill a sort of “polluter pays”-principle in quite a sufficient way without having ratified the Valetta Convention, although this should finally happen in the immediate future. Monument law also ensures collecting, publishing and archiving data on sites and excavations by the central authority. From 2010 onwards permissions for all archaeological excavations are regulated by the Guidelines for Archaeological Projects (Richtlinien 2012). Archaeological finds in principle are privately owned, with all the problems arising from this regulation given by civil law.

But what is the matter with the protection of monuments as whole sites? The Austrian law says that a protected monument must have a historical, artistic or cultural importance of high or at least regional level. Also the role as a historical source is respected. In order to come to a legal status of protection each monument must be dealt with in a special administrative procedure including all land owners and local (communities, mayors) and regional authorities (chiefs of the federal states of Austria). This might mean that the monument authority has to deal with more than a hundred land owners over months and years for a single large scale monument. Since the final decision is made by the office of monuments the consent of the land owners is not needed. However, each land owner can utter any arguments that then must be dealt with by the authority and also may go to the higher authority to appeal against the decision. Due to this sometimes painful process some highly important monuments – like the sites of Dürrenberg near Hallein or Magdalensberg – were not protected as a whole up to the very last years.

So these procedures will take time in the future since there will probably be no change in legislation. But the long lasting process also has the effect that our authority's experts must be quite familiar with the monument to be able to argue its value and to answer the questions of the land owners who literally know every tree growing on the site in most cases. Furthermore, the experts come in close contact with land owners and local stakeholders which normally has a good influence on maintaining and managing the archaeological monument. Apart from monument law the possibility exists of marking archaeological sites in the spatial planning of the communities and federal states. This does not result in any real legal protection but gives a hint in planning processes quite useful for managing preventive archaeology (Krenn 2012) but failing to grant long lasting preservation of the archaeological substance.

Nevertheless, in the last decades legal protection was achieved for a good number of the most important archaeological monuments but also quite incidentally for monuments of lower level due to daily needs. We have always tried to collect the experts' estimations regarding what might be the most important archaeological monuments "on the list" but we did not and do not have a catalogue of criteria making our decisions completely transparent. We will try to introduce such an instrument starting this year

with a conference on the values of archaeological monuments. We have just started with listing archaeological monuments eligible for protection in order to establish a program for the activity of our authority and also to communicate to the public that our selection does not depend on day to day changing opinions. But this list is not yet completed – if this can ever be done in archaeology – and not based consistently enough on the mentioned criteria. In some cases we might have found quite a good way of selecting: e.g. in connection with the just valid world heritage Pile Dwellings around the Alps or the world heritage site in preparation of the Danube Limes in Austria regarding the level of the sites as a whole, the status of recent preservation and knowledge of the monument and the possibilities of further preservation and presentation. Through such processes based on different expertises as well as on international scientific acceptance we might find a way of selecting the monuments of real value from the immense mass of archaeological sites. Without coherent methods in evaluating archaeological heritage there can be no tenable framework for the necessary democratic procedures connected with monument protection.

I would like to thank my colleague Mr. Andreas Picker for improving the English text and for uttering important comments on its content.

References

- KRENN, M. 2012, Struktur und Aufgaben der Abteilung für Archäologie des Bundesdenkmalamtes. – V: Preventivna arheologija/Preventive Archaeology, *Arheo* 29-2, Ljubljana, 15–23.
- POLLAK, M., B. HEBERT 2010, Unterschützstellung archäologischer Denkmale. – *Fundberichte aus Österreich* 49, 2010, 31.
- Richtlinien 2012, Richtlinien für archäologische Massnahmen. – *Bundesdenkmalamt Wien*, 2, Fassung (1. Jänner 2012): <http://www.bda.at/documents/842826005.pdf>

Levels of protection of archaeological heritage in Hungary: registered and scheduled sites

© Katalin Bozóki-Ernyey

National Archaeology-Administration Department of the Planning and Heritage, Office of the Government Office of the Capital City Budapest, ernyey2011@gmail.com

Abstract: The current legal protection of archaeological heritage in Hungary is based on the category of a ‘listed site’. The ex lege protection of sites comes into force through listing by the competent authority. The listed sites include a special category, namely of scheduled archaeological sites, which is defined by a ministerial decree. In the period between 1949 and 1997, scheduling was aimed mainly at helping to protect sites from developers. However, after archaeological heritage protection began to be incorporated into the planning process – and registration/listing became the basis for protection – the legal power of scheduling lost its significance. The article deals with the register of archaeological sites, the current process of scheduling, the consequences of scheduling complemented with a short historical overview of the subject, and presents the results of the analyses of the last ministerial decrees concerning scheduling that have been in force for the last ten years. The article also describes the legal constraints connected to scheduled sites, while emphasizing that there is no preferential treatment or direct financial support provided for the owners, neither is there a state-level strategy for sustainable use of scheduled sites, which is a situation that calls for change.

Keywords: legal protection of archaeological heritage, register of archaeological sites, category of scheduled sites

I. Legal definitions for archaeological heritage

Archaeological heritage protection in Hungary today is largely regulated by three legal documents, namely Act No. 64/2001 *on the protection of cultural heritage* (hereafter: Heritage Act No. 64/2001), amended several times in the course of the past decade or so, Government Decree No. 393/2012 *on the regulations in connection with the protection of archaeological heritage and built heritage* and Decree No. 80/2012 of the Ministry of Interior *on the scheduling of archaeological sites and listing of monuments and the detailed regulation of archaeological excavations*, both in force from 1 January 2013. These legislative tools are complemented by Government Decree No. 191/2001 *on heritage fines*, the concept of which remains unchanged since it was issued.¹

1 The legal regulations on the protection of archaeological and built heritage have recently undergone significant changes, parallel to drastic institutional changes. In this contribution, I present the legal state of affairs as of 1 January 2013, referring, where necessary, to earlier regulations, and bearing in mind that the new and amended legal regulations have not yet been fully put into practice. Act No. 64/2001 *on the protection of cultural heritage = a kulturális örökség védelméről szóló 2001. LXIV. tv.*; Government Decree No. 393/2012 *on the regulations in connection with the protection of archaeological heritage and built heritage = a régészeti örökség és a műemléki érték védelmével kapcsolatos szabályokról szóló*

Povzetek: Obstoječe pravno varstvo arheološke dediščine je na Madžarskem utemeljeno s kategorijo ‘registriranega najdišča’. Varovanje najdišč ex lege omogoča šele registriranje, ki ga izvrši pristojna organizacija. Registrirana najdišča zajemajo tudi posebno kategorijo razglašeni arheoloških najdišč, ki pridobijo tak status z odločbo ministrstva. V obdobju med 1949 in 1997 je bilo razglaševanje namenjeno predvsem varovanju najdišč pred investitorji. Ko pa se je pričelo varovanje arheoloških najdišč vključevati v process planiranja in je registriranje postalo osnova varovanja, je pravno varovanje skozi razglašanje izgubilo pomen. Članek obravnava register arheoloških najdišč, trenutno prakso razglašanja, posledice razglašanja in kratek zgodovinski pregled te teme ter podaja rezultate analize odločb ministrstva glede razglašanja, ki so v veljavi zadnjih deset let. Članek obravnava tudi pravne omejitve lastnikov v zvezi z razglašeni najdišči in poudarja, da lastniki niso deležni nobene finančne podpore na njih račun. Prav tako tudi ne obstaja nobena državna strategija za trajnostno rabo razglašeni najdišč, kar bo treba v prihodnosti spremeniti.

Ključne besede: pravno varstvo arheološke dediščine, register arheoloških najdišč, kategorija razglašeni najdišč

Heritage Act No. 64/2001 distinguishes between five different categories of the elements of archaeological heritage²:

1. **Registered archaeological site** (*nyilvántartott régészeti lelőhely*): A clearly defined geographical area, on which elements of archaeological heritage can be found in their primary historical context and which have been registered (by the authority).

Ex lege protection of archaeological sites comes into force through registration.

393/2012 Korm. rendelet (XII.20.); Decree No. 80/2012 of the Ministry of Interior *on the scheduling of archaeological sites and listing of monuments and the detailed regulation of archaeological excavations = a régészeti lelőhely és műemléki érték védetté nyilvántartásáról és a régészeti feltárás részletes szabályozásáról szóló 80/2012 BM rendelet (XII.20.); Government Decree No. 191/2001. (X.18.) on heritage fines = az örökségvédelmi bírságról szóló 191/2001. (X.18.) Korm. rendelet.*

2 Heritage Act No. 64/2001 defines archaeological heritage as all recognizable traces of human life dating to before 1711 and preserved on the ground, underground or underwater and in natural or artificial cavities that help reconstruct the history of humankind and its relationship with the environment. The date of 1711 was set in the 19th century by the Archaeological Committee of the Hungarian Academy of Sciences and has since remained unchanged.

2. Area of archaeological interest (*régészeti érdekű terület*): All areas, natural or artificial cavities and parts of water bodies where the discovery of an archaeological site is anticipated or supposed.

These areas are not registered. The concept of this category is used by the heritage authority in formulating consents in which the investor is informed as to the possibility of the area in question being an archaeological site. This category has no direct legal consequences.

3. Scheduled archaeological site:

a. Increased protection (I.) (*kiemelten védett*): site of outstanding scientific importance as well as international and national significance.

b. Heightened protection (II.) (*fokozottan védett*): site of scientific importance and of regional significance.

Protection is defined by ministerial decree.

4. Contiguous zone of a scheduled archaeological site (*régészeti védőövezet*):

Territory/Area that supports the maintenance, access and landscape integrity of a protected site.

Defined together with the scheduled archaeological site, generally by the same ministerial decree.

5. Temporarily protected site (*ideiglenesen védett lelőhely*):

In case a site is in danger, or its protection process has just started, protection can be ordered by first-tier authority for a period of 90 days. This period can be extended for the duration of the rescue excavation, but not for more than 90 days.

II. Registered sites

The whole system of legal protection is based on the category of a 'registered site'. Heritage Act No. 64/2001 states that all archaeological sites are protected – also because all archaeological finds are property of the state – and according to the definition, *ex lege* protection comes into force through registration. Thus, all scientifically known sites should be registered in order to provide proper legal protection.

National register of archaeological sites

The Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences conducted systematic field walking between

the 1960s and the 1990s that investigated ca 10% of the country. Extrapolating the results, it can be supposed that there is ca 100 000 archaeological sites in Hungary. Adding to this the results of the excavations and topographic surveys conducted in advance of motorway construction, which estimated an archaeological site every 1–1.5km and every fourth site showing fairly intensive occupation, the obtained number is even greater, i.e. around 150 000 sites (Wollák Raczky 2012,123).

Act No. 140/1997 on the protection of cultural goods and museum institutions, public libraries and public culture (hereafter: Act No. 140/1997)³ required the establishment of an official archaeological register/inventory based on a uniform system, which was a task assigned to the Cultural Heritage Directorate, the first independent, central and public administrative organ of the discipline of archaeology, established in 1998. The necessity of this step had already been recognized in the analysis of the state of Hungarian archaeology, prepared in 1995 by the Archaeological Committee of the Hungarian Academy of Sciences and later approved by the logical framework analyses of Hungarian archaeology conducted in 1999 by the Ministry of Culture and the Cultural Heritage Directorate (Wollák 2009, 55–56). The theoretical foundation for the database began to be developed in 1999 and the structure of the SQL-based database was designed to satisfy both the administrative and the scientific needs.

The inventory/register was gradually compiled during the last decade or so, initially on the basis of the holdings of the county and town museums, the Hungarian National Museum (especially in the case of scheduled sites, because the National Museum had previously been responsible for keeping data on all such sites), the Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences, but also on the results of the Archaeological Topography of Hungary project. Today, the database is only enlarged with the data from heritage impact studies and micro-regional research projects, theses, chance information, but unfortunately not from nation-wide field evaluation projects, because the Academy stopped the fieldwork at the end of the 1990s.

³ Act No. 140/1997 on the protection of cultural goods and museum institutions, public libraries and public culture = a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. tv.

Although the IT development of the database began already in 2000, the project only produced significant results after 2009, in connection with a greater project on the development of e-administration, when the connected GIS application-development could accelerate, hand-in-hand with high-speed site mapping.⁴ In 2001, the establishment of the National Office of Cultural Heritage brought together the Directorate and the National Board for the Protection of Historical Monuments, but also a common database of both the listed buildings and archaeological sites.

The register today⁵ contains 56 264 archaeological sites, of these 55 650 with digital polygons. These sites cover a total of 561 489 plots of the cadastral system.⁶

4 Further details on the development of the database from 2009 onwards can be read in the recently published article by the then Head of the Inventory Office of the National Office of Cultural Heritage: Csaba J. Fekete, *A régészeti lelőhelyek nyilvántartásának jogtörténete, alkalmazott módszerei és korszerű térinformatikai lehetőségei.* – In: Klára Kővári, Zsuzsa Miklós (eds.) 2011, „*Fél évszázad terepen*” *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születés-napja alkalmából*, Budapest, 161–172.

5 24 June 2013.

6 The aim of this article is not to critically analyze the figures of the database. Opinions on the topic, not shared in all points by the author of this article, can be read e.g. in the recently published contribution by Gábor Mesterházy, Máté Stibrányi, *Archaeological Predictive Models and the Hungarian Cultural Heritage Protection*, *Hungarian Archaeology* 2012. Spring. E-journal www.hungarianarchaeology.hu

On the key issue, i.e. the difference between the legal and the scientific definition of archaeological sites see e.g.: Pál Raczkó, *A régészeti lelőhely fogalmának tudományfilozófiai alapon történő axiomatikus meghatározása*, *Archaeológiai Értesítő* 131, 2006, 246–247; Dénes Jankovich-Bésán, *A régészeti topográfia helyzete és jövője. The Condition and Future of Archaeological Topography*. In: Elek Benkő, Gyöngyi Kovács (eds.) 2010, *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon II. Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, Budapest, II. vol., 885–894.

Here I would like to add only some remarks from other points of view. The filling of the fill-in-form (supplement to Decree No. 80/2012 BM) for reporting new sites is controlled by the authority only from an administrative point of view and only the correction of flagrant mistakes is prescribed. There is no quality control and no control of compliance with the legal regulations; in theory, anybody can propose the registration of an area as a site. The criteria of detecting a site to be registered are not defined; the thoroughness of site detection thus depends, apart from the obvious criteria of environment and site type, also on the competence of the archaeologist and the time available. Despite these shortcomings, however, the database is a good and important starting point for the official administrative work and can serve as a source for scientific research as well, though the legal system of archaeological heritage protection as a whole should not be based on this single database. Furthermore, it should be ensured that the archaeological surveying of the state territory continue.

The sites are presented on different digital maps: 1:10 000 geographic maps, cadastral and satellite maps, as well as different georeferenced historical maps. It is also possible to consult the layer of archaeological sites together with historic monuments and protected natural areas (that information is provided by the nature protection authority).

For the heritage authorities, the register/inventory is available from a user-friendly intranet version. It is not linked to the databases of any other authority. The queried data within the state and local government authorities is provided free of charge, according to agreements, either periodically or on request, off-line. Researchers and museums, universities and so forth also obtain data on request and free. For others, information is charged.

Legal consequences of a registered site

The main principles of the Valletta Convention are built into Heritage Act No. 64/2001 and already influenced Act No. 140/1997, one such principle being that archaeological heritage protection should be incorporated into the planning process. State heritage administration can ensure legal protection mainly through the system of consenting opinion and in a smaller part through direct heritage licensing. Consenting opinion can be given in case the investment concerns a plot with a known, registered site. In this case, the developer – through an extension of the polluter pays principle – must cover the expenses of the necessary archaeological interventions. If the site is discovered during the earthworks of an investment, on the other hand, it must be excavated by the territorially competent museum at its own expenses. The former is called development-led, the latter rescue excavation. There are obviously other differences between the two types of excavations, for example with regard to the methods used, the time available, the institution competent to carry out the excavation and so forth.

This situation was corrected in 2010 in the case of large-scale investments, when archaeological watching brief is compulsory in the whole area under threat. Sites discovered during watching briefs have to be excavated also at the expense of the investor, but Heritage Act No. 64/2001 in force today a very strict financial limit.⁷

7 The limit is one percent of the complete cost of the investment, but the total amount cannot exceed gross 200 million HUF, i.e. ca 680 00 EUR of the sites discovered during archaeological brief-

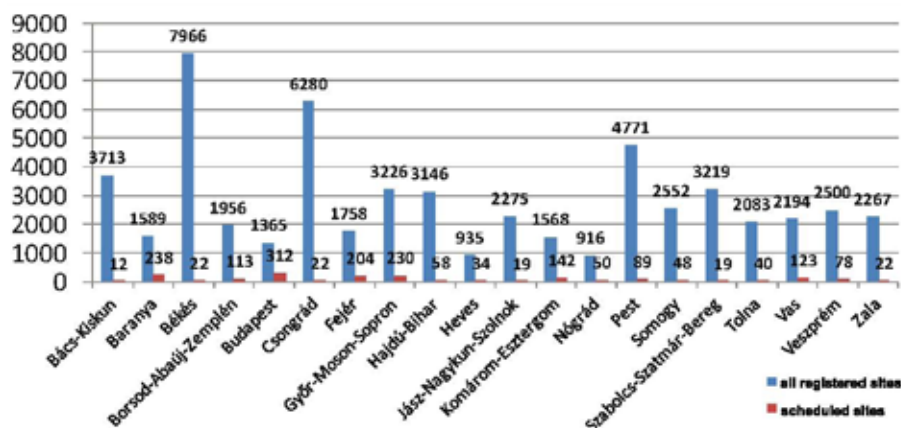

Figure 1. Distribution of registered and scheduled sites according to counties.

III. Scheduled archaeological sites

The process of scheduling a site

Although according to Heritage Act No. 64/2001 anybody can propose that a site be scheduled, the procedure is in practice initiated on the proposal of museums or *ex officio* by the heritage protection office in charge of such

watching this sum has to cover the costs of trial excavations, the complete development-led excavations, the so-called coverings, if necessary, of all sites affected by the development, e.g. on a 40km long section of the motorway all together; it does not cover the preparation of the preliminary archaeological documentation: field survey, site reconnaissance and so forth, also etc. covered by the developer). However, if professionally justified, the government can raise this limit. The concept of large-scale investment is exactly defined by Heritage Act No. 64/2001, it includes investments deemed by the Government to be great importance for the national economy, investments connected to programmes serving the development of the Tisza region and contributing to flood safety in the Tisza valley as defined in another act, other investments handled by the National Infrastructure Developing Co. Ltd., investments funded partly or completely by EU sources, furthermore investments with costs covered partly or fully by the national budget, or in cases of procedures for special (integrated) building permits. It has to be noted that no legal regulation has yet defined the concept of 'investments funded partly or completely by EU sources', thus even a project with 1 EUR of financial support is considered, in theory, a large-scale investment. If the development is not a large-scale investment, there is no compulsory watching brief, but no financial limit either. The Minister of Interior, together with the Hungarian National Museum and other institutions qualified to excavate, yearly produces and makes public, in compliance with Government Decree No. 393/2012, 'guidelines' on the planning of large-scale development-led excavations and also gives a list of 'suggested prices' for the various archaeological interventions. In reality, the amount of money made available is much lower.

submissions. According to the current regulation⁸, the Minister of Interior⁹ has to be informed of the proposals on a monthly basis. If the proposal concerns a site that had previously been protected, but had this legal status revoked, the Minister denies the protection and the submitting office informs the initiator of the decision. In all other cases, it is the task of the submitting organization to produce a detailed, legally and scientifically complete submission dossier, which has to include the description of the scientific value of the site, its current state of preservation, the research needed, the main aspects of its sustainable maintenance, the level of protection (increased or heightened) and other data. If they find it necessary,

8 Until the fall of 2012, the National Office of Cultural Heritage was in charge of the preparation of the submission dossier. After institutional and legal changes, the task was temporarily allocated to one of its successors, namely the Heritage Protection Office of the Government Office of the Capital City Budapest, Planning and Heritage Office. From 1 July 2013 onwards, the task will be assigned to the recently founded institution named after one of the best town planners of the 19th century, the Lajos Lechner Knowledge Centre Regional, Planning, Heritage and Informatics Non-profit Ltd, incorporating the Heritage Protection Office. The process of scheduling is defined by Heritage Act No. 64/2001, Decree No. 80/2012 BM and complemented by Ordinance No. 17/2013 BM issued by the Minister of Interior on 12 June 2013 on the reformation, roles and operational regulations of the Excavation Committee (A belügyminiszter 17/2013 (VI.12.) BM utasítása az Ásatási Bizottság újjáalakításáról, feladatairól és működési rendjéről) (hereafter: Ordinance No. 17/2013 BM).

9 In 2013, the Ministry of Interior became the professional arbiter of cultural heritage protection, with the exception of the special field of World Heritage sites and of certain specific tasks regarding the maintenance of cultural heritage that remained in the domain of the cultural ministry together with the museums.

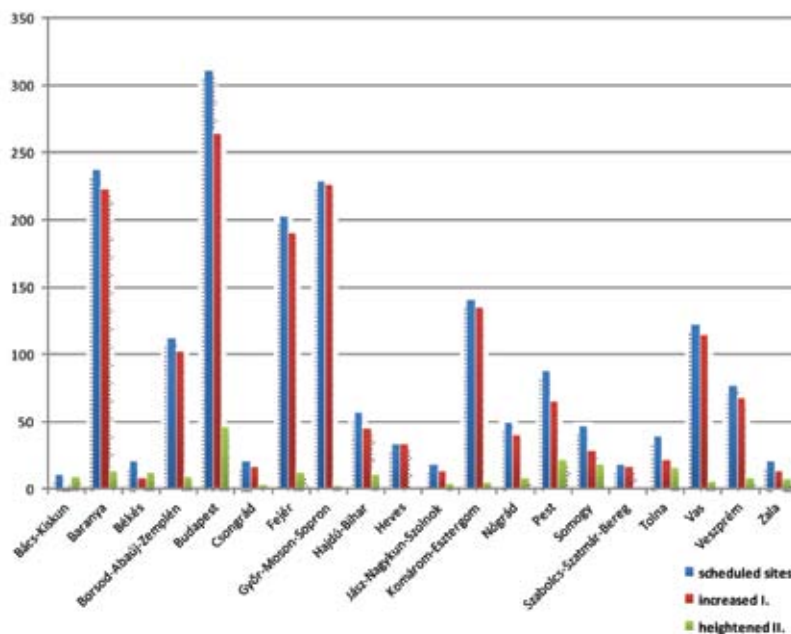

Figure 2. Distribution of scheduled sites (increased, heightened) according to counties.

they may suggest an extension of the archaeological buffer zone, i.e. the contiguous zone around the site. Those authorized to manage the property (primarily the owners) and the initiator of the procedure are notified during the process, but before their notification, the submitting organization has to liaise with the district planning and heritage protection office of first instance on whether the area needs temporary protection. The concerned parties thus informed may make a remark, but have no appeal rights against the decision.¹⁰

The heritage protection office submits the protection dossiers according to the timeline defined by the Minister of Interior. The Minister may issue a decree based on the documentation, i.e. declare a site scheduled, may order the documentation to be supplemented or may refuse to schedule the site. In the case of sites in protected natural areas or in the case of protected natural sites, the minister in charge of nature protection has to be liaised with. Mo-

numents such as kurgans, burial mounds and caves are protected *ex lege* by the nature protection law.

The protection decree contains the location of the site together with the appropriate land-registry plot numbers, the type of current cultivation, the reason of protection together with the description of the archaeological values, the level of protection, as well as information on the right of pre-emptive purchase on the part of the state, if it is ordered. The fact of scheduling a site has to be included in the real-estate registry. The registration has to be initiated by the heritage protection authority in charge of the certified public inventory. The Excavation Committee, the professional scientific advisory body of the Minister of Interior, also takes part of the scheduling procedure.¹¹ According to Ordinance No. 17/2013 BM,¹² the Committee, existing since 1963, takes part in the elaboration of the aspects of the evaluation of scheduling, forms

¹⁰ Temporary protection can be issued for a maximum of 90 days, during which time the regulations on scheduled sites must be observed, including the right of the heritage protection office of first instance to limit or suspend activities that endanger the site.

¹¹ In practice, the Committee primarily provides expert opinion in connection with excavation permits. Although its opinion is a compulsory part of the procedure, the authority issuing the permit may depart in its decision from the expert opinion. The Committee has nine members, appointed by the Minister of Interior for the duration of two years.

¹² See Note 8.

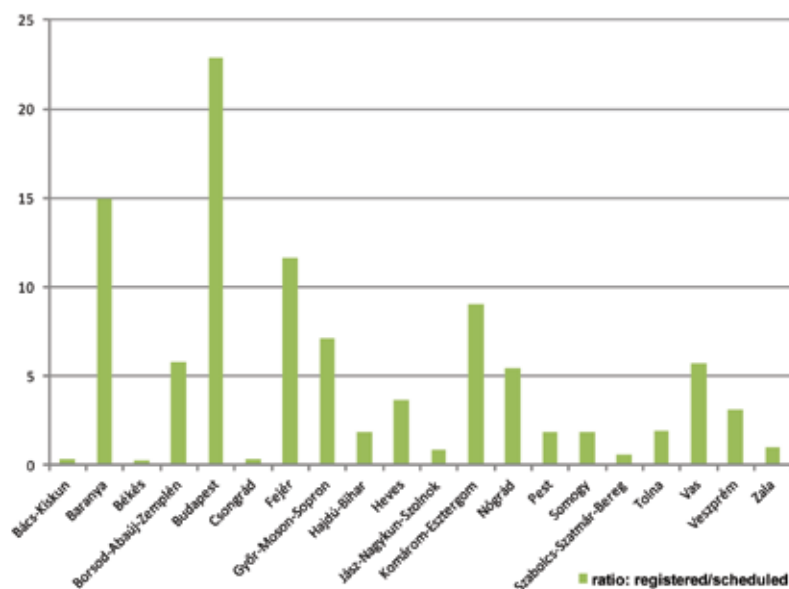

Figure 3. Ratio of registered and scheduled sites per county.

an opinion on the documentation requesting protection or the termination of protection, but also on the plan for the revision of scheduled sites.

Currently, the certified public inventory contains 1821 scheduled sites, of those 229 (1118 plots) of increased (I.) and 1592 (12 561 plots) of heightened protection (II.), as well as 12 (185 plots) contiguous zones of scheduled sites (See Figures 1–3).¹³

Strategy for protection, evaluation of sites

In May 2004, the national heritage office published a document on its homepage titled *A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal régészeti védetté nyilvánítási alapelvei és stratégiája* [The principles and strategy of the National Office of Cultural Heritage for scheduling archaeological sites].¹⁴ This three-page-long document – aimed mainly at a wider public – states the general principles and lists all the site types appearing in the strategy of the

Office. These are the following: prehistoric settlements; prehistoric and Árpád-period earthworks; prehistoric and Roman-period burial mounds, kurgans; Roman forts, medieval castles; Roman and medieval towns; Roman villa estates; medieval churches, cloisters and other stone structures; other sites, for example Migration-Period or medieval villages. It details why these sites deserve increased protection, how legal protection may serve the sites, what kinds of limitations do these pose upon the owners, how they can live together with this protection and how scientific research and the general public benefit from this. It does not mention, however, how the Office differentiated between the site types, how they selected specific sites for protection and according to what plan they carried out the revision of sites scheduled before 2001 and mentioned at the end of the article.

Based on oral information, the concepts in scheduling sites are those of the Department of Historic Buildings and Archaeology of the Ministry of National Cultural Heritage, according to which a site to be scheduled is evaluated in terms of quality, integrity and quantity.

Quality criteria: the site must be related to an important period or an important event of the history of mankind, of the nation, of the people of Hungary, or must be an

¹³ Data generously provided by Dr. J. Csaba Fekete, Head of the Inventory Office of the Government Office of the Capital City Budapest, Planning and Heritage Office. Diagrams drawn by the author.

¹⁴ The document was prepared by Levente Nagy, then archaeologist at the National Office of Cultural Heritage in charge of the preparation of scientific documentation for the scheduling procedures. The document has just been published in *Specimina Nova*, periodical of the Pécs University, see References.

outstanding example of the development of humankind, of the nation, of the people of Hungary, in relationship with its environment.

Integrity criteria: how much of the primary context of the archaeological remains has been preserved.

Quantity criteria: the size of the site should be great enough to allow the presentation of the primary archaeological context in an easily understandable way and ensure its sustainable use (Nagy 2003, 32).¹⁵

Analyses of the protection decrees issued between 2001 and 2012

The overview of the ministerial decrees issued between 2001 and 2012 revealed that, during the last twelve years, a total of 16 decrees was issued and 179 archaeological sites scheduled. Of these, 60 were scheduled as sites of increased (I.) and 119 of heightened (II.) protection. In twelve cases, the archaeological contiguous zone was designated.¹⁶ There were also nineteen sites that were either completely or partially stricken from the ‘list’ of scheduled sites for various reasons, for example because the site had been excavated or the plot of the site partitioned and protection did not extend to the new area.

The number of protection decrees issued per year varied. Although there was no related executive decree of Heritage Act No. 64/2001 yet, a protection decree was issued in 2001. There was no decree in 2002. After issuing Ministerial Decree No. 3/2002 (II.15.) NKÖM that provided detailed rules on scheduling at that time, three decrees were issued in 2003 and 2004, and four in 2005. A single decree per year was issued between 2006 and 2012, except in 2008 and 2010 that saw no scheduling at all. The same situation can be observed in the number of protected areas. An average of 27 areas was scheduled yearly between 2003 and 2005. Between 2006 and 2012, this number decreased to 13. From 2006 onwards, the

number of sites of increased protection (I.) fell in relation to the number of sites of heightened protection (II.).

Contiguous zones were designated only between 2003 and 2006. The right of pre-emptive purchase was not prescribed after 2007 at all. These observations show that an across-the-board reduction of scheduling has been taking place roughly from 2006 onwards.

An analysis of the decree texts showed that the scientific values of sites were described in considerable detail in the first few years. Later on, the decrees were limited to the description of the age of the site or phenomenon. Scheduled sites can be found on various types of land from the point of its use, namely within settlements, outside them, in orchards, on arable land, pastures or meadows, on areas of forest cultivation branch and so forth. As defined in the decrees, protection was consistently aimed at a general preservation of the elements of archaeological heritage and at ensuring the future research of the site. Only the decrees from 2001 and 2003 refer to concrete possible threats such as planned construction, deep ploughing and so forth that form part of the explanation of scheduling. The protection decrees contain no special clauses, no caveats regarding the use of the area, except the vindication of the right of pre-emptive purchase on the part of the state.

The Protection Department of the national office in different periods decided on different priorities in the selection of sites to be scheduled; between 2004 and 2006 priority was given to Neolithic and Bronze Age tell settlements, between 2006 and 2009 to Iron Age and Roman-period burial mounds, kurgans, between 2006 and 2008 to Roman forts, between 2008 and 2012 to Late Bronze and Iron Age fortified settlements. The study of the latter group got special attention because of a university research programme dealing with sites threatened by treasure hunters and scheduling aimed to support this protection project. From 2011 onwards, it is the sites of the Roman *limes* that have absolute priority in connection with the planned World Heritage nomination. Apart from the above-listed site types, the revision of the scheduling of historic inner cities also had priority in the first years.¹⁷

¹⁵ It should be noted that the author Mihály Nagy, then acted as head of the Department of Historic Buildings and Archaeology at the Ministry of National Cultural Heritage and the article was a contribution he presented at a conference in 2002. As far as I know, the Ministry itself did not publish any material on the topic either at that time or later.

¹⁶ Between 2001 and 2010, the plots in the cadastral system were scheduled by decrees. Decree No. 51/2011 (VIII.18.) NEFMI foresaw specific sites, identified by numbers in the public inventory, to be scheduled. The number of scheduled sites was counted by the author based on these decrees.

¹⁷ Personal information by Levente Nagy, then archaeologist in the National Office of Cultural Heritage in charge of the preparation of scientific documentation for scheduling procedures.

Legal consequences of a scheduled site

Heritage Act No. 64/2001 states that no activities can be carried out on scheduled archaeological sites that may cause even partial deterioration of their state of preservation. A permit of the heritage protection authority of first instance is needed for mechanized earthworks deeper than 50cm (not requiring a permit of any other authority) and activities aimed at protecting and preserving archaeological remains. Restrictions before 2013 were stricter and a permit was required for all earthworks deeper than 30cm, i.e. even for actions such as planting trees or building fences.

In cases requiring additional permits (for example building permits), the authorities proceed according to the usual process in the case of registered sites as consenting authorities. Since 1 January 2003, Heritage Act No. 64/2001 requires that scheduled sites, sites significant for the landscape (fortification, fort, earthwork, burial mound, kurgan, settlement with multiple occupational layers, castles) and monuments with upstanding built elements preserved in their original context without deterioration that are to be preserved, be avoided by investments. This, however, does not mean an all-around prohibition, because the Act also states that the authority may decide otherwise. In principle, scheduled sites enjoy greater protection and they are more likely to be avoided already during the investment planning stage.

It should be mentioned that in 2011 and 2012 it was obligatory also to ask for the expert opinion of the Committee when issuing heritage permits on scheduled sites, issuing consents or giving opinions on town planning development projects if a scheduled site was affected.

The state can vindicate its lawful right for pre-emptive purchase, but as stated above, there is no such limitation from 2007 onward, and there has been no case where this right was actually carried out, according to my knowledge. The protection decrees do not describe any further limitations than the law, as mentioned above.

Heritage fines

The measures of cultural heritage protection include fines, for example for activities without the required permit or for impairment, which are imposed by the heritage protection authorities of first instance. In the case of archaeological sites, the legal regulation differentiates

between scheduled and registered ones. A registered site (and a temporarily protected site) belongs to the third heritage-fine category, where the fines range between 10 000 and 25 million HUF (ca 35 EUR–86 000 EUR). A scheduled site automatically falls into the first category, where fines are between 10 000 and 250 million HUF (ca 35 EUR–860 000 EUR) if not defined otherwise in the protection ministerial decree.

Legal regulations stipulate that scheduled archaeological sites must be inspected at least once a year by the heritage protection authorities of first instance. This, however, is frequently unrealistic in the light of the current staff and transport capacities.

Support for the owners of scheduled sites

The owners of scheduled sites receive no state support or preference (tax relief). Those who prepared the protection decree in 2008 gave the following justification as to why scheduling does not create costs for the state: the limitations on the right of use or on the dispositional authority of the owner stemming from Heritage Act No. 64/2001 do not, in fact, violate the dispositional authority of the owner, because those serve the benefit of the community, but also serve the benefit and lawful interests of all owners.¹⁸ The draft, however, indicates – what is then stated in Heritage Act No. 64/2001 – that the financial means related to cultural heritage management should be determined by the minister within the state budget chapter he or she is in charge of, taking into account matters such as expropriation, pre-emptive purchase by the state, paying damages, as well as the support to the owner (trustee, user) of elements of scheduled sites. To my knowledge, however, there have as yet been no examples of this.

IV. Short historical overview

The concept of a ‘scheduled site’ was first introduced in Decree with Force of Law No. 13/1949 *on museums and monuments*, as ‘areas of historical and archaeological significance’. The legal term ‘prohibited area’, defined by Act No. 1929. XI. *on the settlements of certain questions*

18 *Draft of the ministerial decree on the scheduling of certain archaeological sites, and the termination of protection.* = *Egyes régészeti lelőhelyek védettségének nyilváníásáról, illetve régészeti védeltség megszüntetéséről szóló miniszteri rendelet tervezete.* June 2008. Written by Tamás Mezős, reviewed by Márta Schneider and approved by István Hiller. Decree 1/2009 (I.23.) OKM was issued on the basis of this draft.

on museum, library and archive matters¹⁹, can be treated as its antecedent; on such territories only the organization chosen by the central heritage authority was allowed to carry out an excavation. The protection is declared by the Minister of Religion and Public Education. The scheduling procedure was first regulated in 1963 by Decree with Force of Law No. 9/1963 *on the protection of museum relics*²⁰ and Decree No. 2/1965 (I.8.) MM on its execution. This is the reason why the masses of so-called listed protected sites in the 1950s were compiled without proper professional and administrative preparations, based on the suggestions and demands of museums, without any central coordination. These sites were often identified in the protection decision by their names, without any exact geographical identification or plot numbers of the cadastral system (neither detailed textual nor mapped documentation helped the identification). In 1963, it became the right and obligation of the county museums to regularly inspect scheduled sites and report to the Hungarian National Museum, which held the national registry of scheduled sites; consequently, scheduling became professionally sounder. A number of ministerial initiatives was aimed at revising the list of scheduled sites, but none of them reached their goal. One of these initiatives revealed that 414 sites in the area of 267 modern settlements were scheduled between 1951 and 1963. (Wollák 2001:342) Unfortunately, the state was not much more astute during the regime change either, since during the reprivatisation following the termination of agricultural cooperatives, there were areas of scheduled sites that were also reallocated; in many cases – in lack of proper entries in the cadastres – even the to-be-owners were ignorant of this situation.²¹ In the new political system, Act No. 140/1997 was the first comprehensive law regulating this area. The actual law in force, the Heritage Act No. 64. issued in 2001, amended several times, regulated

for the first time both the archaeological and built heritage protection as well as protected art treasures in private ownership.

V. Summary

In Hungary, law differentiates between registered and scheduled archaeological sites, the latter divided into the category of increased (I.) and of heightened (II.) protection. Sites that have not (yet) been registered by the authority legally do not exist.

Scheduling is executed by issuing a ministerial decree. Till last year, the person responsible for scheduling was the Minister of Culture, today it is the Minister of Interior. The scheduling of sites has so far been based on the proposals of regionally competent museums and on the revisions of the scheduling, mainly that done in the 1950s. The authority responsible for the preparation of the submission dossier gave preferences to sites such as prehistoric tells, fortified settlements, prehistoric and Roman-period burial mounds, kurgans, Roman forts, Árpád-period earthworks and historic inner cities. The sites to be scheduled were evaluated in terms of quality, integrity and quantity.

From 1949 till 1997, when the first heritage law in the new political system was issued, scheduling was aimed mainly at helping to prevent sites from developers. After archaeological heritage protection began to be incorporated into the planning process – and registration became the basis for protection – the legal power of scheduling lost from its significance. Regulations on scheduled sites are contained in three different legal regulations that are complemented by the rules on heritage fines. There is a slight difference between the past and the present practice in that the general rule, that all sites should be avoided by investments, was amended and the current law states the types of sites to be avoided, scheduled sites being among them. These site types should be avoided by investments – unless the authorities decide otherwise – and should be preserved in their original context without deterioration. There is one regulation that concerns only scheduled sites, namely that all mechanized earthwork deeper than 50cm requires a heritage permit. Until last year, this rule was stricter and stated that all earthwork deeper than 30cm required a permit.

19 Act No. 1929. XI. *on the settlements of certain questions on museum, library and archive matters* = 1929. évi XI. törvénycikk a múzeum-, könyvtár és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről.

20 Decree with Force of Law No. 13/1949 *on museums and monuments* = a múzeumokról és műemlékekről szóló 1949. évi 13. sz. trv., Decree with Force of Law No. 9/1963 *on the protection of museum relics* = a muzeális emlékek védelméről szóló 1963. évi törvényerejű rendelet.

21 Personal communication with Katalin Wollák, archaeologist at the Gyula Forster National Center for Cultural Heritage Management, who used to be in charge of the registry of scheduled sites in the Hungarian National Museum. According to her, the National Museum attempted to prevent this problem, but unfortunately did not succeed. Here I would like to thank her for the suggestions to this article.

From 2001, when the integrated Heritage Act No. 64/2001 was issued, to 30 June 2013, 16 decrees were issued. It can be observed that the amount of scheduling has decreased significantly from 2006 onwards. Although the use of scheduled sites can be regulated on an individual basis in the ministerial decrees, this has not yet been done. The legislator did not change or limit the type of cultivation on any of the sites scheduled during the past decade or so, despite the fact that the submitted documentation clearly shows that continuing ploughing or foresting undoubtedly causes further deterioration of sites. Differences only occur in whether the right of pre-emptive purchase of the state should be prescribed or not and whether a contiguous zone for a particular scheduled site should be designated or not.

Scheduling is not related to any state financial sources, there is no state budget for purchasing scheduled sites, pre-emptive purchase of the state has never been carried out, there is no financial support for the owners of scheduled sites and they do not get any preference (tax relief), to my knowledge. The official explanation as to why scheduling does not create costs for the state is that the limitations on the right of use or on the dispositional authority of the owners stemming from Heritage Act No. 64/2001 do not, in fact, violate the dispositional authority of the owners, because, on the one hand, those serve the benefit of the community, but also serve the benefit and lawful interests of all owners. On the other hand, the first-tier authority prescribes heritage fines for any intentional change in the status of the scheduled site.

The main aim of scheduling sites is to ensure the preservation of sites and their research in the future; it is therefore important to continue with the revisions of sites and with scheduling as before 2006. It is also very important to draw up a state-level strategy for sustainable use of scheduled sites, producing also best practices providing support for the owners.

Manuscript closed on 30 June 2013.

References

- NAGY, L. 2013, A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal régészeti védetté nyilvánítási stratégiája és alapelvei 2004-ből. – *Specimina Nova XXI–XXI*, 247–252.
- NAGY, M. 2003, A magyarországi régészeti műemlékvédelem helyzete nemzetközi összehasonlításban. – In: Zsolt Visy (ed.), *Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén*, Pécs, 21–33.
- WOLLÁK, K. 2001, Helyzetkép védett régészeti lelőhelyeinkről. – *Műemlékvédelem* 6, 342–349.
- WOLLÁK, K. 2009, Listing – precondition of protection? – In: P. A. C. Schut (ed.), *Listing Archaeological Sites, Protecting the Historical Landscape*, EAC Occasional Paper 3, Brussel, 53–62.
- WOLLÁK, K. 2012, Large-scale preventive excavations in Hungary. – In: J. Bofinger, D. Krausse (eds.), *Large-scale excavations in Europe: Fieldwork strategies and scientific outcome*, EAC Occasional Paper 6, Brussel, 115–136.

Concept of archaeological sites protection through spatial planning

© Jelka Pirkovič

Director General of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Ljubljana,
jelka.pirkovic@zvkd.si

Abstract: The article outlines the Slovenian legal system for cultural heritage protection with several specific regulations and open questions concerning archaeological sites. In this respect, the idea of the so-called Heritage Protection Areas is discussed. It is argued that the draft regulation should define archaeological protection standards, possibly defining three levels of protection. In parallel, the existing data entered into the Cultural Heritage Register should be re-evaluated, and the new archaeological sites discovered with the help of non-invasive and less-invasive surveys should be put under protection as soon as possible.

Keywords: archaeological heritage conservation policies, statutory protection, spatial planning, heritage register, protection standards

Povzetek: Članek prinaša kratek pregled politike varstva arheoloških najdišč v Sloveniji. Pri nas sta tako kot pri drugih zvrsteh dediščine tudi pri arheoloških najdiščih uveljavljana dva glavna mehanizma, to sta varstvo v okviru prostorskih načrtov in razglašanje pomembnejših najdišč in posameznih nepremičnin za spomenik lokalnega oziroma državnega pomena. Prikazana je še vloga registra nepremične kulturne dediščine in posebnost pri varstvu arheoloških najdišč, ki za razliko od drugih zvrsti dediščine postanejo obvezna sestavina planskih aktov že na podlagi tega, da so vpisana v register. Posebne pozornosti je deležen institut tako imenovanih varstvenih območij dediščine, kot ga predpisuje zakon. Institut še ni zaživel, saj nista bila sprejeta podzakonska akta, ki bi omogočila njegovo izvedbo. Razprava predstavlja predlog določitve varstvenih usmeritev za arheološka najdišča oziroma območja arheološke dediščine in sicer predlaga njihovo gradacijo v tri stopnje glede na strogost varstva. Predstavljene so tudi prednosti in priložnosti takšnega varstva in nekatere strokovne naloge, ki jih je treba udejanjiti vzporedno s pripravo in sprejetjem podzakonskih aktov.

Ključne besede: konservatorske politike arheološke dediščine, zakonsko varovanje, prostorsko planiranje, register dediščine, varstveni standardi

Basic conservation policies

As in most countries, Slovenian legal system underpins two basic types of conservation policies. The first policy option is integration of heritage concerns in spatial planning and thus managing interventions in physical space. In this respect, the position of heritage is similar to the nature conservation and environmental protection. By interventions in physical space we in the first place mean development projects and building activities. The archaeological heritage protection through spatial planning is one of the standards defined by international heritage law.¹ The second policy option is designation of heritage as a cultural monument. In this case we speak of statutory protection of a heritage element. When heritage becomes a monument it is given a special status which means that our action regarding heritage in question is regulated on the basis of a decision made by a democratically elected authority (state government or municipal council).²

One can say that when heritage becomes a monument its management complies with protection concerns in a wider array of situations, not solely when planning and implementing interventions in it and its immediate surroundings.

Gradation of archaeological heritage

Our legal system gives the basis for gradation of heritage according to its importance for the society. This goes for archaeological heritage as well. Archaeological heritage with special qualities can be statutory protected as a monument of national importance or a monument of local importance. Most archaeological sites identified by the public heritage protection service and entered in the heritage register have the status of heritage. Areas with archaeological potential are identified by the public service and then undergo the process of evaluation whether they meet the criteria for entry in the register. At the general, all-encompassing level, we need to take in consideration the rural and urban environment as a whole, especially as a framework for future research of the archaeological potential and when defining areas of impact on archaeological heritage.

1 The main body of international law in this respect is the European Convention on the Protection of Archaeological Heritage (revised). Valetta, 16. 1. 1992. The Official Gazette of the RS – International Treaties, No 7/99.

2 In contrast to the majority of European countries, the decision on the statutory protection is not made by the protection authority itself (the ministry or the responsible governmental agency).

Cultural heritage register

The Register of Immovable Cultural Heritage is the basic official record of heritage (Splet 1). The prototype of the Register was created in 1995 and has been gradually developed ever since. Since 2008, after the adoption of the CHP-1, the internet GIS-version of the register has been upgraded with data on protective measures, the so-called eVRD (Splet 2). Data on protective measures is compiled in the Legal Regimes Manual (Splet 3). Due to the gradual development of the Register and different legal bases used as its backbone, data on archaeological heritage can be divided in the following groups:

- Archaeological sites designated as monuments before 1999;
- Archaeological sites designated as monuments after 1999;
- Registered archaeological sites with defined content;
- Registered archaeological areas where definition of content is still pending.

Statistical data on the register entries is presented in the following diagram.³

Source: Register of Immovable Heritage, January 2013, Ministry of Culture, Cultural Heritage Directorate, INDOC Centre

Heritage Protection Act 2008

The Heritage Protection Act defines Heritage Protection Areas as obligatory components of spatial plans. At the same time, the Act stipulates the integration of registered archaeological sites in spatial plans as well.⁴ At present, the regulations which would enable the practical implementation of Heritage Protection Areas as a legal standard have not been adopted yet. As an interim provision, registered heritage items already protected through (municipal) spatial plans (expert briefs prepared by the state protection service) in 2008 are taken in consideration in spatial planning instead of Heritage Protection Areas.⁵ On

³ Data was retrieved from the Heritage Register on 31. 12. 2012.

⁴ Cultural Heritage Protection Act (ZVKD-1). - *The Official Gazette of the RS*, No 16/08, 123/ 08 and 90/12. The obligation to integrate heritage protection areas and registered archaeological sites in spatial plans is defined in the article 75.

⁵ Cultural Protection Act, Article 131: 'Pending the formulation of protection heritage areas referred to in Article 25 of this Act and the adoption of spatial plans prepared with respect to the provisions of this Act, the existing protection regimes and other criteria and conditions for implementation of spatial interventions shall apply for those units of heritage which have been included in expert briefs for protection prepared by the Institute for the area of a spatial plan

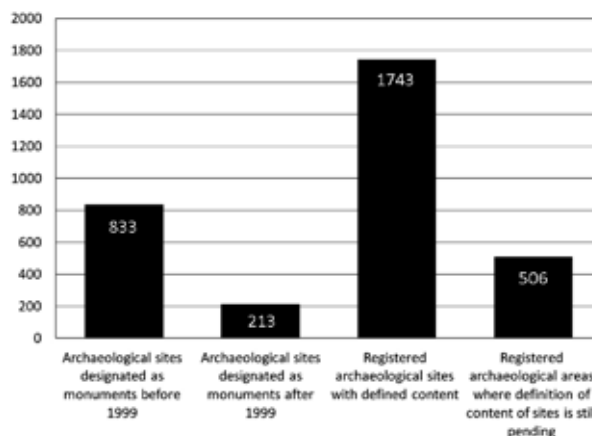

Figure 1. Statistical data on the register entries (Source: Register of Immovable Heritage, January 2013, Ministry of Culture, Cultural Heritage Directorate, INDOC Centre).

the other hand, it is true that data on registered heritage is "frozen" in the state before 2008 when Heritage Protection Act came in force. Recently identified and registered heritage should not be considered an obligatory element of spatial planning. The same goes for protective measures, they are also fixed in the state defined before 2008.

Fortunately, this provision excludes archaeological sites - the Act prescribes that all registered sites are obligatory elements of spatial planning regardless of when they are registered.⁶ But as far as protective measures are considered, they are also "frozen", i.e. limited to those defined in existing spatial plans and heritage protection briefs as parts thereof. It has to be admitted that many existing regimes are not in line with the La Valetta Convention and its protective archaeology philosophy.

When the system of Heritage Protection Areas is put in practice, archaeological sites will be automatically part of the Heritage Protection Areas system.

The aim of including archaeological sites in Heritage Protection Areas and consequently protecting them through spatial planning is to:

- Define up-to-date and more efficient protection measures (protection standards) for archaeological heritage,

on the basis of the Cultural Heritage Protection Act (*Official Gazette of the RS*, No. 7/9).

⁶ Cultural Protection Act, Articles 74 and 75.

- Re-evaluate registered archaeological areas where definition of content is still pending,
- Define complex heritage protection areas with mixed values and integrated protection standards as components of spatial planning.

How should Heritage Protection Areas be defined?

Before putting Heritage Protection Areas in practice, the following formal procedure should be respected. First, the government adopts a Decree on types of protection areas, formulating types of protection standards for each of them. Then, the minister responsible for cultural heritage, on the basis of a public consultation and coordination with municipalities, adopts the Rules containing the list of protection areas together with detailed protection standards. In parallel, the project for the evaluation and adaptation of existing expert data on archaeological sites should be designed with the collaboration of archaeological expert community. The aim of the project is to enable a massive transfer of data from the Cultural Heritage Register to the Heritage Protection Areas database with some adjustments and additions, such as the definition of impact areas for archaeological monuments, definition of up-to-date protection standards for archaeological sites and even archaeological monuments designated before 1999, etc.

Protection standards for archaeological sites – a proposal

In anticipating the adoption of a governmental decree and ministerial regulation, a proposal for future protection standards was put forward (Pirkovič 2011, 9–77). In brief, the proposal divides protection standards in three grades and integrates archaeological heritage concerns in the protection of other heritage categories, i.e. landscape, historic urban areas, and buildings. In the following paragraphs a brief description of grading of protection standards for archaeological sites is given.

Proposal of 1st grade protection

Safeguarding from spatial interventions or uses that actually or potentially damage archaeological elements and structures, alter the substance and spatial context, or alter environmental factors important for heritage conservation, including:

- deep ploughing, trench ploughing, amelioration of agricultural land, timber hauling, dredging of sea, river and lake bottom in order to increase the depth, fishing with bottom trawling nets, and anchoring,
- in urban settlements: building basement levels, underground parking facilities and similar underground structures encroaching on archaeological elements below the level of existing basements.

Proposal of 2nd grade protection

Safeguarding from the following spatial interventions:

- Building of permanent or temporary structures,
- Building of above-ground or underground infrastructure,
- Mining and quarrying,
- Land-use in a manner that damages the site.

Proposal of 3rd grade protection.

Interventions into an archaeological site located in urban environment (or elsewhere at the edge of a site) are permitted if some other public interest needs to be fulfilled, if alternative solutions cannot be found, and if results of preliminary archaeological survey show that the land can be made available for construction.

How should Heritage Protection Areas be developed further?

When the system of Heritage Protection Areas is adopted and put in practice, we can envisage the next steps in its development. In order to restrict protection to the minimum, the public service should re-evaluate the content and extent of archaeological sites if necessary. The same goes for protection standards; they too should be refined if necessary. The goal of such a refinement is to manage change more effectively.

Another issue that will need to be considered in future is the definition of complex heritage areas. Such areas can be described as areas with mixed values and consequently with integrated protection standards.

Why is the Heritage Protection Areas project important?

We have already discussed some of the reasons for the need of putting Heritage Protection Areas in practice, such as the interim nature of the current system of pro-

tection of cultural (and archaeological) heritage through spatial planning. Due to the gap between the compiling of data on heritage items that form the obligatory elements of spatial planning and the present - currently between five and nine years - data is getting more and more out-of-date. We should bear in mind that the archaeological evidence is growing considerably, especially in terms of archaeological research and the use of non-invasive and less-invasive surveys. The same is true for methods of spatial and historical context evaluation. Therefore, we need to adopt legal instruments in order to put newly identified archaeological sites under protection.

There are also some external reasons, among them the need to foster democratic procedures when deciding on citizens' rights and obligations (property rights, the right to economic enterprise etc). The Regulation on Heritage Protection Areas is to be adopted after a public consultation which will allow democratic standards to be met.

Internal (institutional) reasons that underpin the Heritage Protection Areas project are the need to implement coherent methods in evaluating archaeological heritage and managing change in the urban and rural environment.

Translated by: L. Kocbek

References

PIRKOVIČ, J. 2011, Varstvena območja dediščine kot obvezna sestavina prostorskih aktov/ Heritage protection areas as a mandatory element of spatial documents. – *Varstvo spomenikov/Journal for Monument Protection* 46, 9–77.

Splet/Web 1: <http://rkd.situla.org/>

Splet/Web 2: <http://evrd.situla.org/>

Splet/Web 3: http://giskds.situla.org/evrdd/P_11_11_02.htm#an

Valoriziranje arheološke dediščine, pregled dosedanjih praks

© Barbara Nadbath

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, Ljubljana, barbara.nadbath@cpa-rs.si

Abstract: The contribution first outlines the development of the conservation thought regarding the valuation of the archaeological heritage in Slovenia, in the period following World War II. In the second part, it presents archaeological heritage valuation in the wake of the adoption of the Cultural Heritage Protection Acts (ZVKD and ZVKD-1). The enforcement of the first Act excludes the protection through protection regimes from the practice of archaeological heritage protection in spatial planning documents. These regimes previously functioned as the source of preliminary information on the spatial significance of archaeological heritage and were of invaluable help in the spatial planning process.

Keywords: heritage valuation, history of conservation, Heritage Protection Act, protection as part of spatial planning, legal regimes, preliminary archaeological investigation

Uvod

Valoriziranje oz. vrednotenje dediščine je temeljna naloga konservatorstva oz. varovanja nepremične kulturne dediščine, saj gre za postopek objektivnega opredeljevanja pomena posamezne enote kulturne dediščine, od katerega so odvisne vse nadaljnje odločitve, ki so izražene tako skozi posamezne upravne akte za posamezen poseg v prostor kakor skozi politiko varovanja. Vrednotenje kulturne dediščine se je skozi čas spreminjalo, vedno pa je predstavljalo poskus, da bi za potrebe javnega interesa objektivno ovrednotili lastnosti dediščine, to je posameznih objektov, lokacij in prostora. Merila za vrednotenje in sam proces vrednotenja predstavljajo težavo. Kljub opredeljenim in zapisanim merilom daje postopek vtis subjektivnosti.

Kulturna dediščina, med njo tudi arheološka, je bila skozi vse 20. stoletje razumljena kot ena izmed pomembnih kvalitet našega bivalnega okolja (Slabe 1986, 122). Na tem mestu so predstavljena merila za vrednotenje arheološke dediščine, ki so bila v Sloveniji v rabi v drugi polovici 20. stoletja. Pri tem se osredotočamo na predstavitev strokovnih meril, kategorij in varstvenih režimov za varovanje arheološke dediščine v prostorskih aktih, zato se ne dotikamo v letu 2012 predstavljenega *Navodila za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin* (Navodilo 2012).

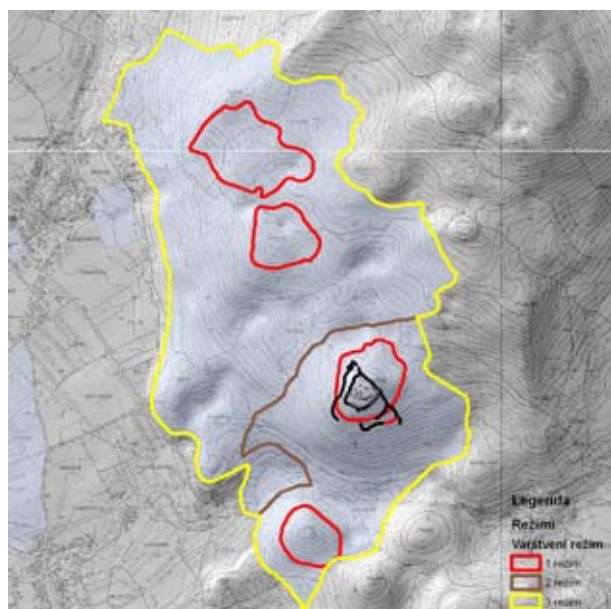
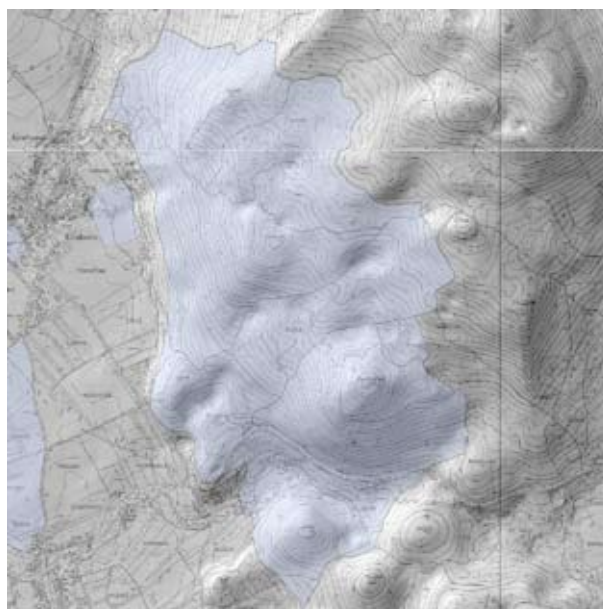
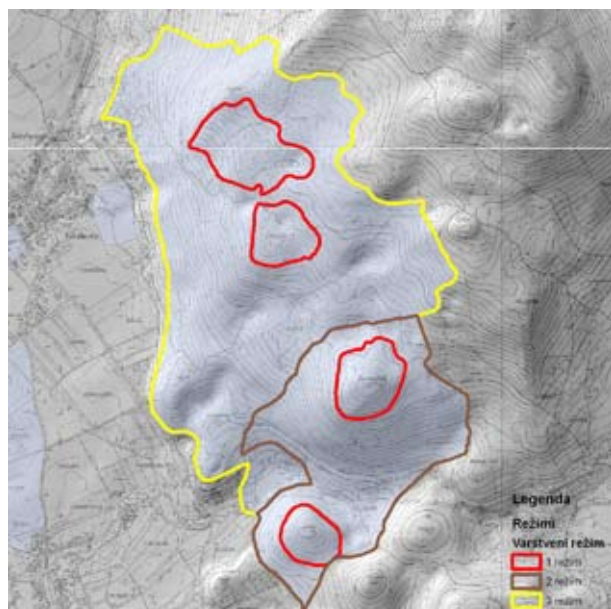
Arheološka dediščina sprva ni bila samostojna enota opazovanja in varovanja, temveč je bila opredeljena kot zgodovinska dediščina. To odsevajo tako določila mednarodnih listin (glej npr. Atensko listino /1931/ in Bene-

Izvleček: V prispevku je predstavljen razvoj konservatorske misli o valoriziranju arheološke dediščine v Sloveniji v obdobju po 2. svetovni vojni. V drugem delu prispevka je predstavljena problematika valoriziranja arheološke dediščine po sprejetju ZVKD in ZVKD-1, saj je z uveljavitvijo prvega zakona iz prakse varovanja arheološke dediščine v prostorskih aktih izločeno varovanje z varstvenimi režimi, ki so predstavljali prvo informacijo o pomenu arheološke dediščine v prostoru in bili neprecenljiva pomoč v prostorskem načrtovanju.

Ključne besede: vrednotenje dediščine, zgodovina konservatorstva, zakon o varstvu dediščine, varovanje v prostorskem planiranju, pravni režimi, predhodne arheološke raziskave

ško listino /1964/) kakor posledično tudi določila pravnih aktov, ki so na območju današnje Slovenije veljala v prvi polovici in sredini 20. stoletja (glej npr. Zakon 1948 in Zakon 1958). Potreba po premisleku o vrednotenju dediščine in njenem vključevanju v celovito urejanje prostora je bila izražena že v *Atenski listini*, kjer so bili od arheološke dediščine posebej obravnavani le antični spomeniki (3. odstavek).

Pri pregledu razvoja temeljne misli o valoriziranju arheoloških najdišč v Sloveniji ne moremo spregledati del I. Mikl Curk (glej npr. Mikl Curk 1966; ista 1969; ista 1968–1696 (1970); ista 1970 (1972); ista 1975 (1976), ista 1981 in druge) in M. Slabeta (glej npr. Slabe 1974; isti 1986 in druge). Že v sedemdesetih letih je M. Slabe izpostavil, da je razumevanje arheološkega spomenika samo kot vira informacij za znanstveno raziskovanje in vira muzejskega gradiva nedopustno (Slabe 1974, 121–122). Arheološko najdišče je razumel kot temeljno prvino časa in prostora, v katerem je nastalo, in enega izmed dejavnikov oblikovanja kulturne krajine, kakršno poznamo danes (Slabe 1986, 122). Praksa arheološke stroke, da spomenike mlajših obdobj, ki so po svoji podobi arheološki, varuje in raziskuje, kakor da so arheološki (Mikl Curk 1970 (1972), 16), je implementacijo v zakonska določila doživela šele čez dobrih 40 let z določili 2. in 3. alineje 3. člena ZVKD-1.

Slika 1. Pregled različnih načinov prikazovanja arheoloških najdišč v prsotorskih aktih na primeru registrirane enote arheološke dediščine Grahovo – Prazgodovinska gradišča (EŠD 10931), ki obsega prazgodovinska gradišča na vzpetinah Špiček, Zajčji vrh, Žerovinšček in Lisjak. Odkrite so bile številne naključne površinske najdbe lončenine, dokumentirane pa so tudi številne prazgodovinske in rimskodobne kovinske detektorske najdbe. a - Enota je v planskih aktih varovana z vsemi tremi varstvenimi režimi; s prvim varstvenim režimom so varovana območja prazgodovinskih gradišč (območje zamejeno z rdečo linijo), z drugim varstvenim režimom so varovana območja, kjer je bilo dokumentirano večje število prazgodovinskih in rimskodobnih najdb (območje zamejeno z rjavo linijo), s tretjim varstvenim režimom je bilo varovano potencialno arheološko območje, ki predstavlja tudi funkcionalno zemljišče vseh naselbin (zamejeno z rumeno linijo) (povzeto po grafičnih prilogah za Dolgoročni plan občine Cerknica 2003). b - območje registrirane enote, kot je zavedeno v Register nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo. c - Območje gradišč z varstvenimi režimi in geodetskim načrtom Žerovinščka po Laharnarju 2009 (izvedba: G. Rutar).

*Vsaka črepinja je važna (Kastelic 1949)
oz. razvoj misli o valoriziranju arheološke
dediščine*

V letu v katerem proslavljamo stoletnico delovanja spomeniškovarstvene službe na Slovenskem (Pirkovič 2013),¹ je primerno tudi, da opozorimo na razvoj konservatorske misli, ki je v arheološki stroki izredno povezana z delovanjem leta 1856 ustanovljene Centralne komisije na Dunaju.² Čeprav so v slovenski spomeniškovarstveni službi arheologi stalno delovali od leta 1956, so smernice in delo konservatorjev Centralne komisije predstavljali trdno osnovo za delo arheologov konservatorjev tudi v času sredine in druge polovice 20. stoletja. Centralna komisija si je prizadevala pripraviti čim boljše razvide arheoloških spomenikov, preprečiti rušenja in poškodovanja arheoloških spomenikov ter skrbeti, da drobno gradivo iz raziskav pride v javne zbirke (Mikl Curk 1975 (1976), 108). To je predstavljajo tudi temeljno nalogo stroke takoj po koncu druge svetovne vojne. Jože Kastelic je v svojem prispevku (Kastelic 1949) izpostavil dejstvo, ki velja še danes, da je namreč vidne arheološke spomenike, kakršni so emonsko obzidje, Orfejev spomenik in drugi enostavno zavarovati. Za ostale, t. i. arheološke terene, je predlagal pripravo razvida arheoloških spomenikov in terenov. Kot osrednjo nalogo Zavoda za spomeniško varstvo je izpostavil skrb, da posegi v prostor arheoloških terenov ne bi uničevali (Kastelic 1949, 16). V nadaljnjih letih je arheološka stroka stremela k uresničitvi zastavljene naloge, to je oblikovanju razvida oz. registra. Pri tem sta bila kot ena izmed osnovnih nalog opredeljena evidentiranje in topografija; tako je bila leta 1956 pri Slovenskem arheološkem društvu oblikovana topografska komisija (Šribar 1955–1957, 137). V petdesetih letih je bila topografija osredotočena na območja Drnovega, Spodnje Savinjske doline, Benedikta in Gradišča v Slovenskih goricah ter druga (Šribar 1955–1957). Rezultat navedene naloge je bila priprava t. i. arheološke karte Slovenije, ki je bila v letu 1975 objavljena kot *Arheološka najdišča Slovenije*, in oblikovanje osrednjega registra arheoloških spomenikov Zavoda za spomeniško varstvo SR Slovenije. Ta je zajel popis vseh raziskav in bil potreben za pregled spomeniškovarstvene službe nad pretekli-

mi posegi in za sprotno spremljanje dejavnosti na terenu (Petru 1968–1969 (1970), 11–12).

V letu 1961 je pričela na Zavodu za spomeniško varstvo Ljudske republike Slovenije delovati komisija za valorizacijo spomenikov (Mikl Curk 1967 /1969/). Komisijo so sestavljali strokovnjaki iz različnih ustanov (zavodov, muzejev, SAZU, Univerze v Ljubljani). Delovanje komisije je rezultiralo v prvem predlogu meril spomeniškovarstvenih redov za arheološke spomenike. Merila so bila oblikovana tako, da so bili upoštevani strokovni, znanstveni, zgodovinski in spomeniškovarstveni pomen ter izpovednost nekega arheološkega najdišča v širšem prostorskem kontekstu. Glede na navedena merila so bile oblikovane tri kategorije arheoloških spomenikov; v najvišjo kategorijo so bila opredeljena najdišča, pomembna za proučevanje najstarejše zgodovine vzhodnih Alp in severnega Balkana, v srednjo kategorijo so sodila najdišča pomembna za proučevanje večjega dela slovenskega prostora, v najnižjo kategorijo pa lokalno pomembna najdišča. Poleg tega je skupina oblikovala tudi tri varstvene režime; na območju prvega režima je bilo zahtevano ohranjanje nespremenjenega ali raziskane spomenika *in situ*; na območju drugega režima je bilo potrebno pred kakršnimkoli posegom izvesti sistematična raziskovanja, s pomočjo katerih so se določili nadaljnji postopki, bodisi da se najdišče varuje *in situ* bodisi da se zemljišče sprost za druge namene; na območju tretjega varstvenega režima je bila ob posegih zahtevana le izvedba strokovnega nadzora zaradi morebitnih najdb in izpopolnitve dokumentacije o objektu (Mikl Curk 1967 (1969), 10). Z najblažjim varstvenim režimom je bilo leta 1970 varovanih 60 odstotkov tedaj znanih arheoloških najdišč (Mikl Curk 1970 (1972), 16). Navedena merila, kategorije in varstveni režimi so bili sprejeti na kolegiju spomeniškovarstvenih delavcev vseh zavodov in strokovnjakov SAZU in Univerze v Ljubljani ter bili vključeni tudi v predlog za skupno jugoslovansko sistemizacijo in klasifikacijo (Mikl Curk 1968–1969 (1970); Petru 1968–1969 /1970/). Merila, kategorije in varstveni režimi so skozi čas doživeli manjše spremembe (glej npr. Mikl Curk 1981, 84–86; Pirkovič 1987); med arheološka najdišča najvišje kategorije so se po letu 1981 npr. uvrščala najdišča pomembna za proučevanja razvoja srednje Evrope in severnega Balkana, v drugo kategorijo pa republiško in regionalno pomembna arheološka najdišča (Mikl Curk 1981, 84). Leta 1987 je J. Pirkovič v slovensko konservatorsko prakso vrednotenja kulturne

1 Leta 1913 je službo deželnega konservatorja za Kranjsko nastopil F. Stelé.

2 K.K. *Zentralkommission für die Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*.

dediščine vnesla Unescova merila za vpis kulturnih spomenikov na seznam svetovne dediščine. Za vrednotenje arheološke dediščine je predlagala tale merila: razvojno, kulturno-civilizacijsko, tipološko, zgodovinsko-pričevalno in prostorsko merilo ter merilo starosti, ohranjenosti, ogroženosti in avtentičnosti (Pirkovič 1987).

V letu 1967 sprejeti Zakon o regionalnem prostorskem planiranju SR Slovenije (Uradni list SRS, št. 13/1967) je omogočil sodelovanje spomeniškovarstvene službe pri urbanističnih aktih (načrtih, programih, redih, zazidalnih načrtih in drugih prostorskih načrtih). V pripravo spomeniškovastvenih elaboratov za Regionalni prostorski plan so bili vključeni merila in varstveni režimi za arheološko dediščino (Petru 1968–1696 (1970), 14).

Z uveljavitvijo Zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine v letu 1981 so bili zgoraj navedeni trije varstveni režimi tudi zakonsko opredeljeni ter so se uporabljali v prostorskih aktih za potrebe planiranja na območju celotne Slovenije (Zakon 1981, 9. člen). Z njimi so bili za potrebe prostorskega načrtovanja opredeljeni izhodišča in postopki pri posegih v območja in neposredno okolico arheoloških terenov. Če jih na kratko ponovno povzamemo: prvi varstveni režim je zahteval rezervatno varstvo oz. ohranjanje *in situ*, dovoljeni so bili le posegi za ohranitev, torej raziskovanje, konservacija in prezentacija. Na območju, varovanem z drugim varstvenim režimom, so bili dovoljeni posegi v dediščino, a le tako, da se ohranijo njene lastnosti. Zahtevano je bilo, da se pred vsakim posegom v prostor izvedejo zaščitne arheološke raziskave. Če bi se med raziskavami izkazalo, da lastnosti dediščine presegajo pričakovane in poprej znane lastnosti, se dediščina prezentira po konservatorskem programu oz. se z dediščino ravna po določilih prvega varstvenega režima. Na območjih, ki so bila varovana s tretjim varstvenim režimom, so bili posegi dovoljeni ob arheološkem nadzoru (slika 1a). Prav tako je bila v zakonu že opredeljena razlika med dediščino in spomenikom (Zakon 1981, 2. odstavek 16. člena).

V tem obdobju so pri ohranjanju arheološke dediščine v prostoru pričeli upoštevati tudi vidik ogroženosti. Iva Mikl Curk je izpostavila dejstvo (Mikl Curk 1981, 86–87), ki velja še danes, da arheološka najdišča močno ogrožata gradnja in intenzivna kmetijska raba, medtem ko najdišča na pogozdenih območjih varuje že vegetacija. Takšna najdišča imajo prednost tudi glede krajinske izpostavljenosti, konservatorska pozornost pa mora biti

namenjena stavbnim ostalinam, saj so te v takšnem okolju hitreje poškodovane. Pri arheoloških najdiščih, ki jih ogrožata intenzivna kmetijska obdelava in melioracija, bi morala konservatorska stroka stremeti za tem, da se intenzivna raba na arheoloških terenih omeji.

Varovanje arheološke dediščine v planskih aktih po letu 1991

Veliko spremembo predstavljata uveljavitev ZVKD v letu 1999 in ratifikacija Malteške konvencije istega leta, ko so bili v praksi varovanja arheološke dediščine v prostorskih aktih varstveni režimi ukinjeni.³ V skladu z določili Malteške konvencije naj bi za arheološko dediščino veljali rezervatno varstvo najdišč in njihove prostorske integritete ter integralno varstvo s sistematičnim vključevanjem v prostorsko načrtovanje na vseh ravneh. Rezervatno varstvo je razumljeno tako, da v registrirano arheološko dediščino niso dovoljeni nikakršni posegi oz. se morajo posegi v prostor registrirani arheološki dediščini načeloma izogniti. Tako so se poprejšnji trije varstveni režimi, s katerimi so bili že v prostorskih aktih opredeljeni dopustni oz. nedopustni posegi v prostor oz. so bila določena območja najstrožjega (rezervatnega) varstva in območja s šibkejšim režimom varovanja, zllila v eno območje registrirane dediščine (slika 1b). V praksi se tovrstna delitev ne izkazuje za dobro, saj imajo vsa registriana arheološka najdišča s stališča planiranja posegov v prostor enak pomen, kar ni ustrezno ne s strokovnega arheološkega stališča ne s stališča varovanja arheološke dediščine v prostoru. Kulturna dedišča se po določilih ZVKD in ZVKD-1 deli na dediščino, spomenik lokalnega pomena in spomenik državnega pomena. Razglašanje spomenikov kot najvišjih kategorij dediščine je torej v domeni lokalnih skupnosti ali v domeni države. Za vse razglasitve so potrebne strokovne podlage, ki jih pripravi strokovna služba, torej Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Ker je razglasitev spomenika v domeni lokalne skupnosti ali države, razglasitev spomenika postane politična in ne strokovna odločitev. Zavedamo se, da je dediščina varovana le, kolikor je tudi širše družbeno prepoznana kot pomembna, in le, če jo kot takšno sprejme tudi širša skupnost oz. družba. Tu ne želimo problematizirati določila, da o razglasitvi dediščine za spomenik odloča družba. Želimo pa izpostaviti, da je

³ Dosledno jih je po tem obdobju uporabljala le ZVKDS, OE Ljubljana.

STANJE	RABA	STOPNJA OGROŽENOSTI
1. ZELO SLABO <ul style="list-style-type: none"> • neposredno ogroženo (napredujoč površinski kop, antropogeno povzročena erozija) • srednjeročno ogroženo (širitev urbanizacije in infrastrukture, melioracije, regulacije) • ogroženo zaradi naravnih nesreč • ogroženo zaradi neopaznosti oziroma neprepoznavnosti 	1. URBANIZIRANA POVRŠINA	1. SKRAJNO OGROŽENO
	2. OBDELANA POVRŠINA	
	3. NEOBDELANA POVRŠINA	2. RESNO OGROŽENO
2. SLABO <ul style="list-style-type: none"> • ogroženo zaradi velike verjetnosti kovinskih najdb • ogroženo zaradi poškodb • ogroženo zaradi naravne erozije 	1. URBANIZIRANA POVRŠINA	3. ZNATNO OGROŽENO
	2. OBDELANA POVRŠINA	
	3. NEOBDELANA POVRŠINA	
3. PRIMERNO <ul style="list-style-type: none"> • dediščina je opazna oziroma dominantna v prostoru • dediščina je prezentirana 	1. URBANIZIRANA POVRŠINA	4. OGROŽENO
	2. OBDELANA POVRŠINA	
	3. NEOBDELANA POVRŠINA	5. STANJE MORAMO OPAZOVATI
1. URBANIZIRANA POVRŠINA		
2. OBDELANA POVRŠINA		
4. DOBRO <ul style="list-style-type: none"> • dolgoročno ni ogroženo • stanje miruje 	3. NEOBDELANA POVRŠINA	6. NI OGROŽENO

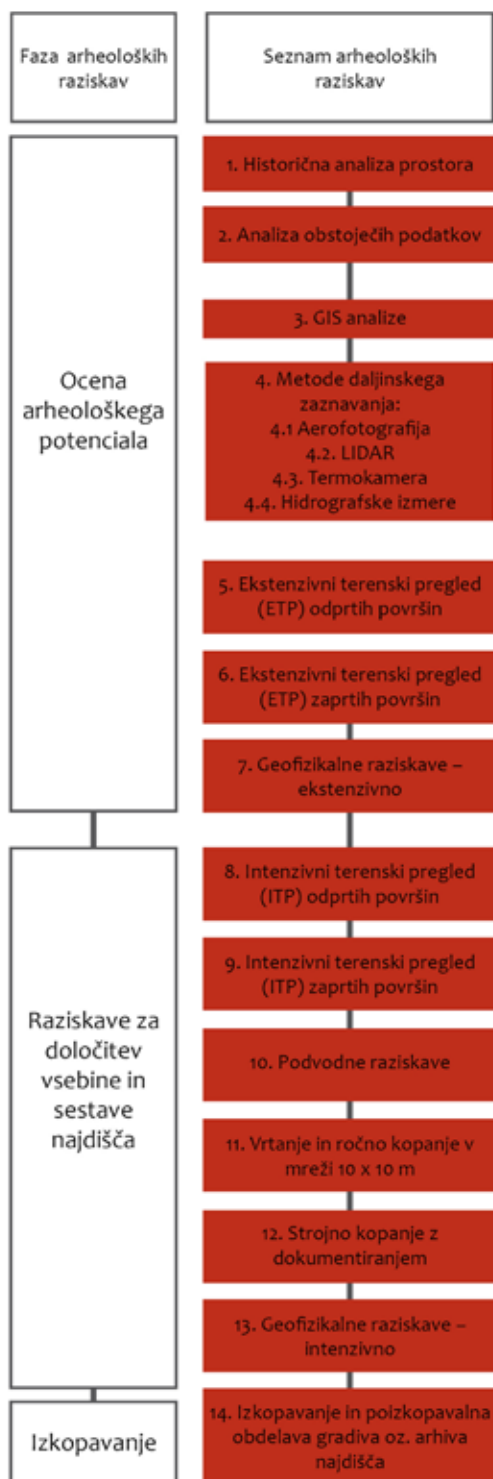
Slika 2. Lestvica stopenj ogroženosti arheološke dediščine (SPRO Ig, 2005) (izvedba: N. Čremošnik).

postopek razglasitve na območjih, kjer so posegi v prostor pogosti in intenzivni, praviloma neuspešen. Seveda pa so to prav območja, ki so s stališča ohranjanja dediščine tudi najbolj ranljiva. Vzrok za neuspešnost postopkov razglašanja vidimo predvsem v tem, da zakonodaja ob restriktivnem varovanju ne ponuja nobenih bonitet za lastnike zemljišč oz. objektov dediščine ali spomenika. Dediščina ali spomenik predstavljata za lastnika zemljišča le breme, saj lastnik ne more prosto razpolagati s svojo lastnino. Posledično je kar nekaj regionalno in nad-regionalno pomembnih območij arheološke dediščine še vedno varovano le kot dediščina; na tem mestu lahko izpostavimo območje Ljubljanskega barja, poznorimske zaporne zidove itn.

Zaradi navedenih sprememb področne (ZVKD-1) in prostorske zakonodaje (Rutar et al. 2012, 16, 18; Odlok 2004; Uredba 2004) je bila kot kazalec nujnosti varovanja dediščine v smislu celostnega ohranjanja opredeljena ocena stanja ogroženosti, ki je oblikovana glede na oce-

no stanja in rabe prostora ter predstavlja kazalec nujnosti ukrepanja. Oblikovane so bile lestvice stopnje ogroženosti za vse vrste kulturne dediščine, med njimi tudi za arheološko (slika 2).

Z uveljavitvijo ZVKD-1 je register kulturne dediščine postal strokovna evidenca in informacijska podpora za vse faze izvajanja varstva (Pravilnik 2009). Register ne določa več pravnega režima varstva niti ne daje varstvenih smernic. Pravni režimi so opredeljeni v *Priročniku pravnih režimov, ki jih je treba upoštevati pri pripravi planov in posegih v območja kulturne dediščine* (Priročnik 2011) in *Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah* (Pravilnik 2010). Pravno varovana arheološka najdišča so v skladu z navedenima aktoma zavarovana arheološka najdišča, torej najdišča, razglašena z odlokom, in registrirana arheološka najdišča. Pri teh zadnjih se spodbuja vzdržan razvoj, s katerim se omogoča zadovoljevanje potreb sedanje generacije, ne da bi bila s tem okrnjena ohranitev arheoloških najdišč za pri-

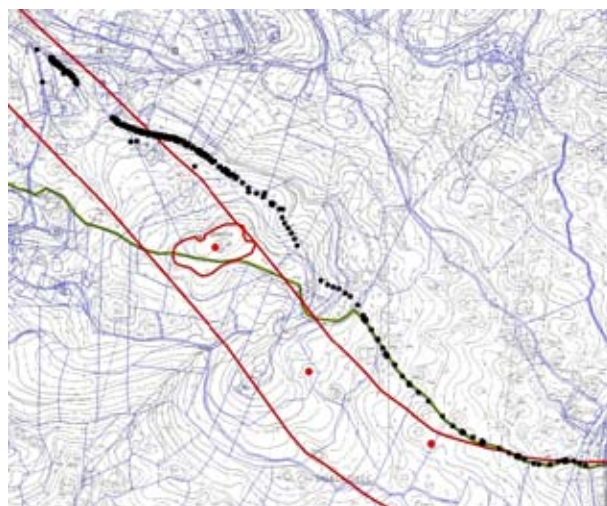
Slika 3. Shema treh faz arheoloških raziskav z metodami in postopki (izvedba: N. Čremošnik).

hodnje generacije. Pravne režime je treba upoštevati pri prostopkih priprave in sprejemanja planov, presoje vplivov na okolje, pripravi smernic in mnjenj v postopkih priprave prostorskih aktov, ohranitve arheoloških najdišč v prostorskih aktih in prostorskih ukrepih itd. Poleg tega je prepovedano predvsem odkopavati in zasipavati teren, globoko orati, rigolati, meliorirati kmetijska zemljišča, graditi gozdne vleke, poglobljati morsko dno in dna vodotokov ter jezer, ribariti z globinsko vlečno mrežo, gospodarsko izkoriščati rudnine oz. kamenine, postavljati ali graditi trajne ali začasne objekte. Izjemoma so dovoljeni posegi v arheološka najdišča, ki so hkrati stavbna zemljišča znotraj naselij, in v prostor robnih delov najdišč, če ni mogoče najti drugih rešitev ali če se na podlagi rezultatov izvedenih raziskav izkaže, da je zemljišče mogoče sprostiti za gradnjo. Navedene pravne režime je J. Pirkovič (Pirkovič 2011) vključila tudi v predlog podrobnejših varstvenih usmeritev za arheološka najdišča, ki bi bila v okviru varstvenih območij dediščine (VOD) varovana s I. strogo stopnjo. ZVKD-1 namreč uvaja koncept varstvenih območij dediščine, znotraj katerih se varstvene usmeritve določajo za posamezne vrste varstvenih območij z uredbo vlade, območja pa se konkretizira s pravilnikom ministra, pristojnega za kulturo, in ne neposredno v postopkih prostorskega načrtovanja (Pirkovič 2011, 10). Žal pa lahko ugotovimo le, enako kakor J. Pirkovič v letu 2011, da določila, kakršna predvideva ZVKD-1, ne bodo zaživela, dokler ne bosta sprejeta uredba in pravilnik. V letu 2013 še vedno čakamo na oba.

Stanje danes in predlogi za diskusijo

Obsežne gradbene dejavnosti so povzročale in povzročajo močne pritiske na prostor, posledica tega pa je odkrivanje vedno novih, do sedaj še neznanih arheoloških najdišč. V okviru obsežnejših posegov v prostor, kakršni so državni prostorski načrti, občinski prostorski ali občinski podrobni prostorski načrti, se izvajajo predhodne arheološke raziskave v smislu ocene arheološkega potenciala območja posega (metode 1–6), raziskave za določitev vsebine in sestave najdišča (metode 7–13), v primerih pa, ko se posegom v registrirano arheološko najdišče ni mogoče izogniti, tudi arheološka izkopavanja (metoda 14) (slika 3). Arheološke raziskave za oceno arheološkega potenciala, ki se izvajajo v skladu z določili 76. člena ZVKD-1 za potrebe celovite presoje vplivov na okolje, so raziskave, ki se izvajajo na območjih, kjer še ni registriranih arheoloških najdišč. V skladu z rezul-

tati teh raziskav se zaradi nadaljnjih postopkov varovanja arheološke dediščine območja, ki so arheološko pozitivna, že vpišejo v register kulturne dediščine kot arheološka najdišča. Novoodkrita arheološka najdišča so torej določena na podlagi rezultatov poprej objavljenih notic o najdbah, na podlagi daljinskega zaznavanja (analize in interpretacije LiDAR ali zračnih posnetkov) ali na podlagi ekstenzivnih terenskih pregledov. Za potrebe varovanja v prostorskih aktih in nadaljnega načrtovanja posegov v prostor so to le primarne informacije o najdišču. Za korektno oceno vsebine in sestave najdišča in njegovega vrednotenja po npr. merilih krajinske pričevalnosti, redkosti in izjemnosti, ogroženosti, ohranjenosti in strokovnega, znanstvenega in kulturnozgodovinskega pomena za proučevanje razvoja na lokalni, regionalni ali nadregionalni ravni pa tovrstna prva informacija o prostoru in najdišču ne zadošča. Postopki sprejemanja prostorskih aktov so tako dolgotrajni, svoj delež pa danes dodaja tudi vsesplošna gospodarska kriza, da naslednje faze raziskav na območjih državnih prostorskih in drugih prostorskih načrtov v veliki večini sploh še niso bile izvedene. Obstoječe registrirane enote, ki so rezultat dolgoletnega dela konservatorjev, so območja, ki so bila iz zarisov na TTN5 prenešana v digitalno okolje, pri čemer obstaja precejšnja možnost, da je pri tem prenosu v novo okolje prišlo do manjših ali večjih napak (slika 4). Prav tako je pri registrirani dediščini treba upoštevati tudi to, da gre za zarise območij, pri katerih praviloma še niso upoštevane najnovejše raziskave. Evidenca raziskav, ki jo vodi ZVKDS in ki bi morala za konservatorje predstavljati orodje za kompetentno strokovno kakor tudi upravno delo, se uspešno gradi od leta 2009 dalje. Žal pa moramo tu zapisati, da praviloma le z raziskavami, ki jih izvaja Center za preventivno arheologijo (v nadaljevanju CPA). Dokumentacije o raziskavah, ki jih izvedejo druge raziskovalne institucije ali privatne družbe, CPA žal ne prejema, čeprav to predvideva ZVKD-1,⁴ zaradi česar evidenca ni popolna. Rezultati o raziskavah drugih izvajalcev, ki jih CPA prejema in vnese v evidenco, so praviloma digitalizirani na podlagi prejetih poročil o zaključenih raziskavah. Tudi tu lahko torej zapišemo, da obstaja pri prenosu možnost napak, saj raziskovalci zavodu ne predajajo digitalne dokumentacije. Upajmo, da bo spremembo pri tej težavi prinesla uveljavitev določil

Slika 4. Registrirana enota poznoantičnega zpornega zidu Jerinov grič – Zaporni zid na Smrekovcu (EŠD 9744). Z rdečo barvo je označeno registrirano območje enote, s črnimi točkami pa je nakazan dejanski potek zpornega zidu, ki je bil dokumentiran s terenskimi preveritvami in meritvami s tahimetrom v letu 2006 (arhiv ZVKDS, OE Ljubljana).

leta 2013 objavljenega Pravilnika o arheoloških raziskavah (Uradni list RS, št. 3/2013).

Varovanje arheološke dediščine v praksi zaradi še vedno manjkajočih podzakonskih aktov torej ni takšno, kakršno bi si želeli. Pri novoodkritih in registriranih najdiščih lahko zapišemo, da rezultati poprejšnjih arheoloških raziskav (metode 1–6) ne zadoščajo, da bi se lahko novoodkrito arheološko dediščino zavarovalo v okviru varstvenih območij dediščine kot nove obvezne sestavine prostorskih aktov, saj ne moremo opredeliti pomena najdišča, temveč le njegov potencial. Za izboljšanje trenutnega stanja raziskanosti in varovanja, kajti varovanje lahko izboljšamo izključno le z boljšim poznavanjem, bi bilo treba med naloge javne službe vključiti tudi preveritve registriranih arheoloških najdišč. Pod tem si predstavljamo predvsem kompleksne raziskave, ki z uporabo metod daljinskega zaznavanja, geofizikalnih metod, poprejšnjih terenskih pregledov in v najmanjši možni meri tudi invazivnih metod testnega sondiranja, omogočajo pridobiti kar najbolj kakovostne podatke o registrirani dediščini. Javna služba, ki vodi evidenco izvedenih raziskav in dobro pozna prostor in njegove specifične, lahko kar najbolje prilagodi metodološki pristop raziskave ter predlaga najboljše postopke, ki lahko na predmetnem območju prinesejo najbolj korek-

4 4. odstavek 33. člena ZVKD-1 pravi, da je rok za oddajo celotne in originalne dokumentacije raziskave nepremične dediščine zavodu 6 mesecev.

tne rezultate. Posledica tovrstnega pristopa v preverjanju arheoloških najdišč bi bila pridobitev kakovostnih novih podatkov, ki bi omogočili utemeljeno korekcijo zarisov že registriranih arheoloških najdišč. Kot primer takšne raziskave lahko izpostavimo raziskave na območju Poštele (Črešnar et al. 2011, 32–34; Teržan et al. 2012).

Danes je v praksi vključevanja registrirane arheološke dediščine v načrtovanje posegov v prostor velikokrat uporabljeno določilo, da so posegi v robni del registriranega arheološkega najdišča dopustni. To zadnje je dopustno pod pogojem, da ni mogoče najti druge rešitve, ali rezultati poprejšnjih arheoloških raziskav omogočajo sprostitev zemljišča za gradnjo (Priročnik 2011, dodatni pravni režimi za registrirano arheološko najdišče; Pravilnik 2010, 1. točka 1. odstavek 4. člena). J. Prikovič je ta določila nadgradila tudi z dopolnitvijo, da je poseganje v robni del najdišča dopustno, če so izpolnjene zahteve glede dopustnosti uresničevanja drugega interesa in ne javne koristi varstva (Pirkovič 2011, 21). Zgoraj navedena določila so, če preveritev registriranih enot arheološke dediščine ne bo postala del javne službe, strokovno vprašljiva. O dopustnosti posega v robni del najdišča se lahko odloča že v fazi načrtovanja, ko raziskave še niso izvedene. V tem primeru se odločitev sprejema na podlagi zarisov arheološke dediščine v registru kulturne dediščine, kjer je celotno varovano območje obravnavano na enak način. Kakor smo že navedli, je to slabost, saj planer v fazi načrtovanja nima na voljo podatkov o strokovni dopustnosti predvidenega posega v robni del registriranega najdišča. Količnik bi za potrebe planiranja še vedno uporabljali različne stopnje varstvenih režimov, bi v postopkih medresorskih usklajevanj nedopustnost posega v robne dele registriranega arheološkega najdišča lažje zagovarjali. Trditev lahko utemeljimo na primeru prazgodovinskega gradišča Žerovinšček (slika 1c), kjer se je z novimi raziskavami potrdila pravilnost zarisa območja gradišča, ki je bilo varovano s prvim varstvenim režimom.

Na tem mestu bi želeli opozoriti še na nekatera področja varovanja arheološke dediščine, ki so nedorečena oz. jih je treba na novo opredeliti. Z ZVKD-1 so med arheološko dediščino vključene vse ostaline človeških dejavnosti, ki so starejše od 100 let, in ostaline vojaških konfliktov, ki so starejši od 50 let (3. točka 1. odstavek 3. člena ZVKD-1). Stroka še nima opredeljenih meril in kriterijev za vrednotenje posrednjeveške arheološke dediščine. Zaradi prostorske obsežnosti bi bilo kot posebno skupino

znotraj posrednjeveške arheološke dediščine treba obravnavati ostaline vojaških konfliktov 20. stoletja (ostaline bojišč prve svetovne vojne, Rupnikova linija, Alpska linija, ostaline konfliktov druge svetovne vojne itn.). Menimo, da bi bilo treba merila in kriterije za vrednotenje ostalin vojaških konfliktov 20. stoletja oblikovati tako, da z njimi lahko vrednotimo tudi ostaline starejših vojaških konfliktov, kakršne so ostaline francoskih položajev v času Ilirskih provinc itn. Predlog dokumentiranja bojišč 1. svetovne vojne U. Koširja (Košir 2011) bi bilo treba nadgraditi z arheološkim metodološkim pristopom.

Prav tako zahtevno nalogo postavljajo pred arheološko konservatorsko stroko nove metode daljinskega zaznavanja, pri tem mislimo predvsem na LiDAR. Kako se opredeliti in kako varovati odkrite značilnosti, denimo ugreznjene poti, katerih čas nastanka in uporabe lahko le domnevamo, polja z visokimi hrbti in druge krajinske znake (Črešnar et al. 2012; Mlekuž 2009; isti 2011; isti 2011a; isti 2011b; isti 2012; isti 2012a) postaja/ostaja aktualno vprašanje. Prav tako bi želeli izpostaviti novoodkrita funkcionalna zemljišča, ki jih zaradi različnih drugih pokazateljev lahko vežemo na neko gradišče ali naselbino. Stališče, ki ga predlagamo v strokovno presoji, je, da funkcionalna zemljišča naselbin predstavljajo nedeljiv del naselbine/gradišča, ki mu pripadajo. Zavedamo se, da zaradi preteklosti sedanost in njen razvoj ne smeta biti okrnjena, je pa brez dvoma arheološke vsebine treba vključiti v novo rabo prostora. Odkrita funkcionalna zemljišča naselbine lahko predstavljajo t. i. vplivno območje arheološkega najdišča. Predvsem je to pomembno pri krajinsko izpostavljenih arheoloških najdiščih, ki jih varujemo tudi zaradi te lastnosti. Krajinska izpostavljenost arheološkega najdišča in njegove vidne lastnosti določajo in bogatijo našo kulturno krajino, zato menimo, da je pravilno, da se z varovalnim območjem te lastnosti dediščine še dodatno poudarijo.

Tako vprašanja varovanja ostalin konfliktov kakor tudi vprašanja varovanja arheoloških sledi v kulturni krajini niso vprašanja izključno arheološke narave, temveč je pri njihovem reševanju potrebno interdisciplinarno delo. Pri varovanju v prostoru pa bo predvsem potrebno sodelovanje s krajinskimi arhitekti. Vsekakor je vprašanje vrednotenja arheoloških ostalin, pridobljenih z analizo in interpretacijo LiDAR posnetkov, predvsem vprašanje varovanja prostora kot celote, ki je ena izmed naših najpomembnejših bivanjskih kvalitiet.

Literatura in viri

- Atenska listina 1931: <http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>
- Beneška listina 1964: http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
- ČREŠNAR, M., D. MLEKUŽ, B. MUŠIČ 2011, Poštela v novi luči. – V: M. Črešnar (ur.), *Poleti v preteklost*. Katalog razstave v galeriji Spomeniškovarstvenega centra ZVKDS, Ljubljana, 32–34.
- ČREŠNAR, M., D. MLEKUŽ, G. RUTAR 2012, Lasersko skeniranje površja in kulturna dediščina: nekaj novosti o višinski poselitvi ob srednji Savi. – V: I. Lazar, B. Županek (ur.), *EMONA med Akvilejo in Panonijo*, Koper, 479–496.
- Dolgoročni plan občine Cerknica 2003, Strokovne zasnove s področja varstva kulturne dediščine za spremembe in dopolnitve prostorskih sestavin dolgoročnega plana občine Cerknica*. – ZVKDS, OE Ljubljana, Ljubljana, junij 2003.
- KASTELIC, J. 1949, Varstvo arheoloških spomenikov. – *Varstvo spomenikov* 1–2, 16–18.
- KOŠIR, U. 2011, *Rombon. Arheologija visokogorskega bojišča soške fronte 1915–1917*. Diplomsko delo, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani (neobjavljeno).
- LAHARNAR, B. 2009, Železnodobno gradišče Žerovinskiček pri Bločicah na Notranjskem. – *Arheološki vestnik* 60, 97–157.
- MIKL CURK, I. 1966, Ob prizadevanjih za varstvo slučajnih arheoloških najdb. – *Varstvo spomenikov* 10, 160–162.
- MIKL CURK, I. 1969, Predlog meril spomeniškovarstvenih redov za arheološke spomenike. – *Varstvo spomenikov* 12, 9–11.
- MIKL CURK, I. 1968–1969 (1970), Sistemizacija in klasifikacija spomenikov. – *Varstvo spomenikov* 13–14, 281–283.
- MIKL CURK, I. 1970 (1972), Nekaj pojmov in smernic iz varstva arheoloških spomenikov. – *Varstvo spomenikov* 15, 15–18.
- MIKL CURK, I. 1975 (1976), Kako varovanje arheoloških spomenikov v preteklosti usmerja sedanja prizadevanja. – *Varstvo spomenikov* 20, 107–114.
- MIKL CURK, I. 1981, Teorija varstva arheoloških spomenikov v naši praksi. – *Varstvo spomenikov* 23, 81–94.
- MLEKUŽ, D. 2009, Poplavne ravnice v novi luči: Lidar in tofonomija aluvialnih krajin. – *Arheo* 26, 7–22.
- MLEKUŽ, D. 2011, Zmeda s karjinami: Lidar in prakse krajinjenja. – *Arheo* 28, 87–104.
- MLEKUŽ, D. 2011a, Dežela. – V: M. Črešnar (ur.), *Poleti v preteklost*. Katalog razstave v galeriji Spomeniškovarstvenega centra ZVKDS, Ljubljana, 39–40.
- MLEKUŽ, D. 2011b, Kras. – V: M. Črešnar (ur.), *Poleti v preteklost*. Katalog razstave v galeriji Spomeniškovarstvenega centra ZVKDS, Ljubljana, 40–41.
- MLEKUŽ, D. 2012, Lidar in spremembe toka Ljubljaniče v preteklosti. – V: A. Gspari, M. Erič (ur.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji*, Radovljica, 225–230.
- MLEKUŽ, D. 2012a, Arheologija in varovanje krajin. – *Varstvo spomenikov* (v tisku).
- NADBATH, B. 2008, Posrednjeveška arheološka dediščina, raziskave, zaščita in varovanje. – *Arheo* 25, 97–100.
- NADBATH, B., G. RUTAR, 2012, Preventivna arheologija in Center za preventivno arheologijo. – *Preventivna arheologija/Preventive Archaeology*, *Arheo* 29-2, Ljubljana, 15–23, 65–73.
- Navodilo 2012: *Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*. – Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, dokument št. 62240-6/2012/22 z dne 06.06.2012: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Storitve/Kultura/Dediscina/Navodila_izravnalni_ukrep_arheol_raziskave_01.pdf

- Odlok 2004: Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (OdSPRS). – *Uradni list RS*, št. 76/2004.
- PETRU, P. 1968–1969 (1970), Izhodišča varovanja nepremičnih arheoloških spomenikov in regionalni plan Slovenije. – *Varstvo spomenikov* 13–14, 9–16.
- PIRKOVIČ, J. 1987, Vrednotenje kulturne dediščine. – *Varstvo spomenikov* 29, 29–39.
- PIRKOVIČ, J. 2011, Varstvena območja dediščine kot obvezna sestavina prostorskih aktov. – *Varstvo spomenikov* 46, 9–77.
- . 2013: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/sto-let-v-dobro-de-discine/ob-stoletnici/>
- Priporočilo New Delhi 1956: Priporočilo mednarodnih načel za arheološka izkopavanja. – *Varstvo spomenikov* 13–14, 1970, 271–281.
- Priročnik 2011, *Priročnik pravnih režimov varstva, ki jih je treba upoštevati pri pripravi planov in posegih v območja kulturne dediščine*. http://giskds.situla.org/evrdd/P_11_11:02.htm#d (dostop: 11. 4. 2013)
- Pravilnik 2009, Pravilnik o registru kulturne dediščine. – *Uradni list RS* 66/2009.
- Pravilnik 2011, Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. – *Uradni list RS*, št. 102/2010.
- Pravilnik 2013, Pravilnik o arheoloških raziskavah. – *Uradni list RS*, št. 3/2013.
- Ratifikacija 1999, Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene) (ME-KVAD). – *Uradni list RS*, št. 7/1999.
- RUTAR, G., M. BRICELJ, M. ČREŠNAR, Š. KARO, B. NADBATH, T. MULH, T. ŽERJAL 2012, *Preventivna arheologija v Centru za preventivno arheologijo*. – Ljubljana.
- SLABE, M. 1974, Nekaj pripomb k prezentaciji nepremičnih arheoloških spomenikov. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 61–69.
- SLABE, M. 1986, O vrednotenju nepremične arheološke dediščine. – *Varstvo spomenikov* 28, 121–127.
- SPRO Ig 2005, ZVKDS OE Ljubljana.
- Šribar 1955–1957, Arheološki spomeniki. – *Varstvo spomenikov* 6, 135–138.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR, B. MUŠIČ 2012, Pogledi v preteklost: Poštela – "staro mesto" na obronkih Pohorja in njegova okolica. O arheoloških raziskavah. – *Dialogi* 1–2, 17–58.
- Uredba 2004: Uredba o prostorskem redu Slovenije. – *Uradni list RS* 122/2004 (12. 11. 2004): <http://www.uradni-list.si/1/content?id=51961>
- Zakon o regionalnem prostorskem planiranju SR Slovenije. – *Uradni list SRS*, št. 13/1967.
- Zakon 1948: Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji. – *Uradni list LRS*, št. 23/1948: http://web.bf.uni-lj.si/students/vnd/knjiznica/Skoberne_literatura/predpisi_zgodovina/zvks_pz_lrs48.pdf
- Zakon 1958: Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. – *Uradni list LRS*, št. 22/1958.
- Zakon 1981, Zakon o naravni in kulturni dediščini. – *Uradni list SRS*, 1981: http://web.bf.uni-lj.si/students/vnd/knjiznica/Skoberne_literatura/predpisi_zgodovina/zakon_nkd_81.pdf
- ZVKD, Zakon o varstvu kulturne dediščine. – *Uradni list RS*, št. 7/1999 (5. 2. 1999): <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=19997&stevilka=287>
- ZVKD-1, Zakon o varstvu kulturne dediščine. – *Uradni list RS*, št. 16/2008 (15. 2. 2008): <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>

Registrirano arheološko najdišče

© Brigita Petek

Ministrstvo za kulturo, Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino, brigita.petek@gov.si

Abstract: The article brings the basic information defining a listed archaeological site and explains its significance within the system of cultural heritage protection in Slovenia. It presents the protection procedures with an emphasis on the procedure of listing and scheduling cultural monuments. This is illustrated with the current state of affairs in individual areas within the competence of the regional offices of Slovenia's Institute for the Protection of Cultural Heritage.

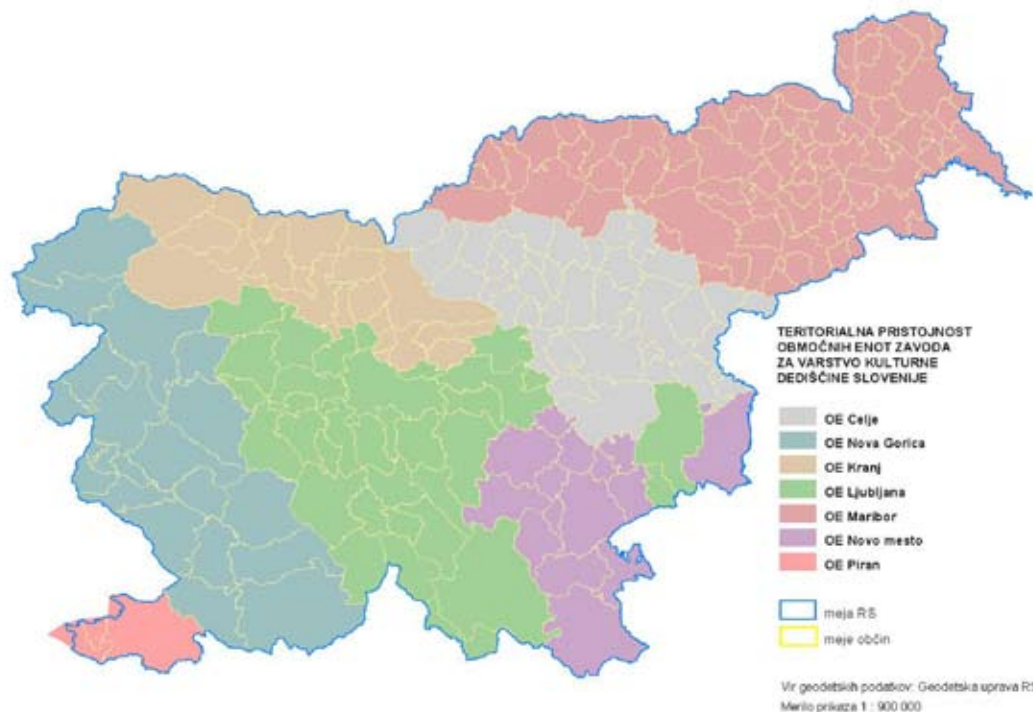
Keywords: archaeological site, protection regimes, listing, scheduling, Immovable Cultural Heritage Register

Izleček: Prispevek podaja osnovne informacije, ki pojem registrirano arheološko najdišče definirajo in obrazlagajo v sistemu varstva kulturne dediščine. Seznanja s postopki varstva, s poudarkom na postopku registracije in razglasitve za kulturni spomenik državnega pomena. Informacije so dopolnjene s prikazi stanja po Sloveniji glede na krajevne pristojnosti Območnih enot Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Ključne besede: registracija, arheološko najdišče, režimi varstva, razglasitev za kulturni spomenik, register nepremične kulturne dediščine

Na področju varstva kulturne dediščine vzdržuje Republika Slovenija register nepremične kulturne dediščine. Strokovno identificiran originalni kraj deponiranja in odkrivanja arheoloških ostalin¹ je kulturna dediščina, v register nepremične dediščine vpisana kot arheološko najdišče (registrirano arheološko najdišče). Varstvo kulturne dediščine in s tem obveznost registriranja arheolo-

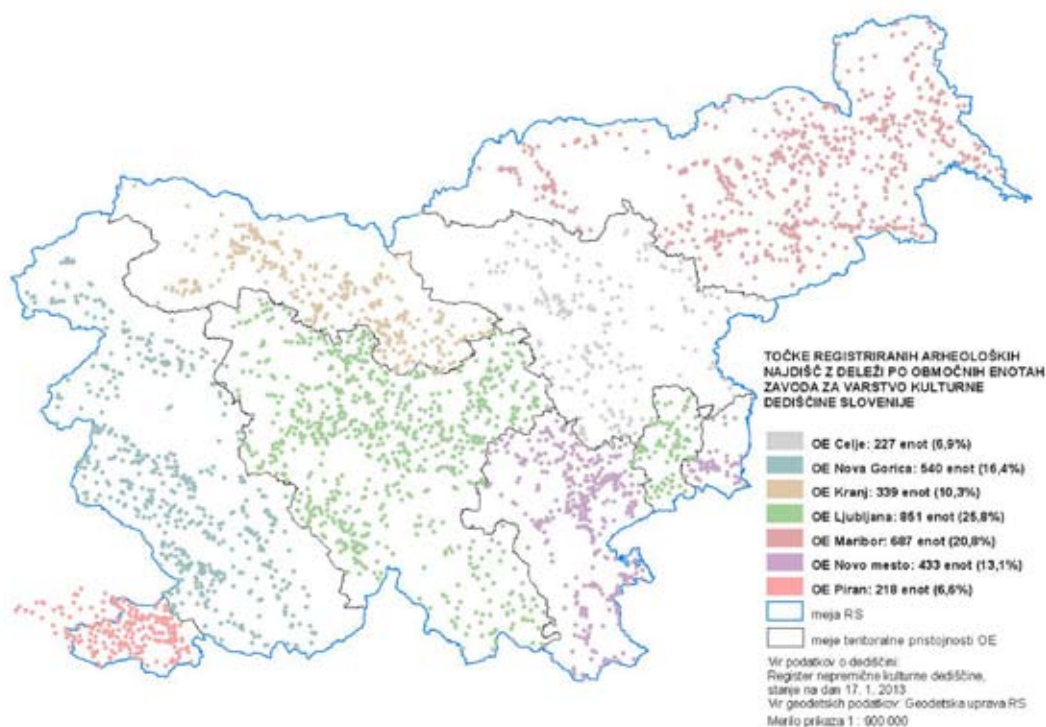
ških najdišč določa Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), podrobno vsebino in način vodenja registra pa Pravilnik o registru kulturne dediščine (Pravilnik 2009). Register nepremične dediščine je eden od treh medsebojno povezanih (sestavni) delov nacionalnega registra kulturne dediščine, katerega namen je informacijska podpora² izvajanju varstva dediščine, pa tudi predstavljanje,

Slika 1. Ozemeljska pristojnost Območnih enot Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

¹ Arheološke ostaline definira 3. člen ZVKD-1.

² Obdelava podatkov/informacij o kulturni dediščini s sodobno tehnologijo, ki temelji na načelih interoperabilnosti, dostopnosti, trajnosti in varnosti podatkov (Zakrajšek et al. 2005).

Slika 2. Registrirana arheološka najdišča po Območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

raziskovanje, vzgoja, izobraževanje in razvijanje zavesti javnosti o dediščini. V sklopu elektronskega poslovanja na področju varstva nepremične kulturne dediščine ga vodi/vzdržuje Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino, Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino (ministrstvo), vanj se vpisuje vsa nepremična kulturna dediščina ne glede na zvrst, obseg, lastništvo ali varstveni status enote.

Registracija

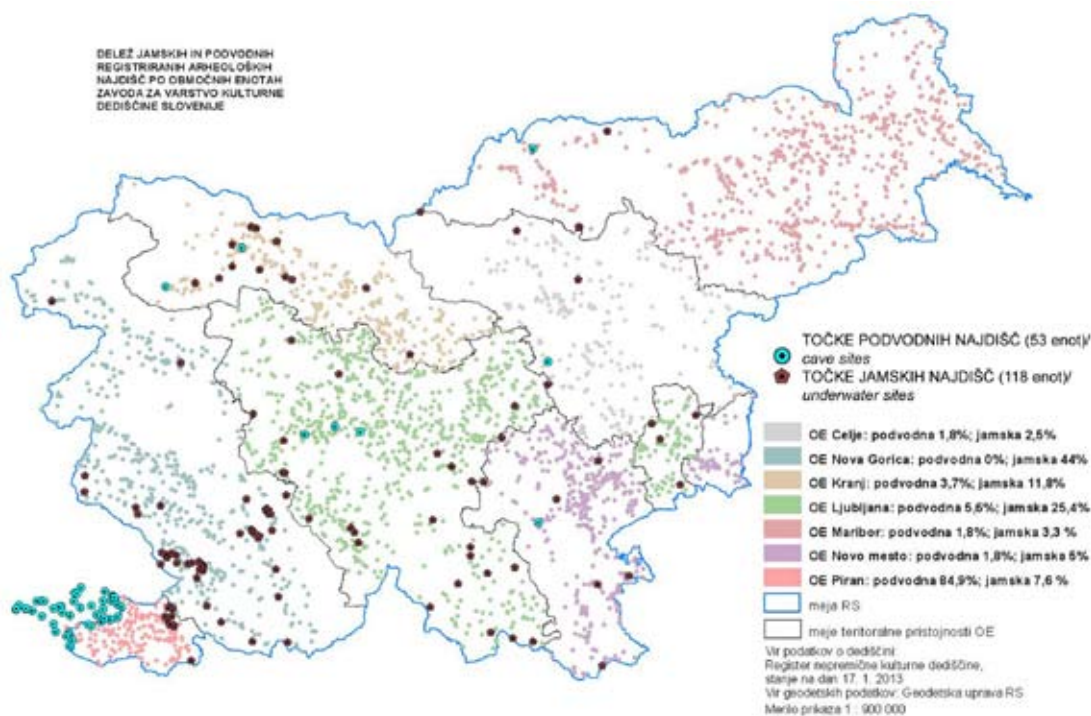
Pojem registracije je v slovenski spomeniški zakonodaji prvič opredelil Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji iz leta 1961 (Zakon 1961). Registracija je temeljni instrument varstva nepremičnine arheološkega izvora, saj je mogoče uvesti varstvene ukrepe v smislu trajnega varovanja kulturne dediščine le za tista najdišča, ki so vpisana v register nepremične kulturne dediščine³.

3 V zvezi z okoliščinami odkritja je že na podlagi samega zakona preventivno varovana arheološka ostalina, ki se varuje zato, da ne prihaja do siromašenja še neodkritih arheoloških vrednot (primerjaj: Odločba Ustavnega sodišča. – *Uradni list RS*, št. 30, 2011, B. – II., točka 23).

Pobudo za vpis arheološkega najdišča v register lahko vložijo vsakdo pri ministrstvu, predlog za vpis pa lahko pripravi le konservator–arheolog krajevno pristojne območne enote (OE) Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (zavod). Enako velja za spremembo vpisa in za izbris arheološkega najdišča iz registra. Glede na število občin in hkrati seštevek njihovih površin ima največjo krajevno pristojnost OE Maribor, po seštevku površin občin pa sledijo OE Ljubljana, OE Nova Gorica, OE Celje, OE Kranj, OE Novo mesto in OE Piran (slika 1).

Postopek registracije poteka skladno z navodili ministrstva (Navodila 2007). Predlog za vpis v register, ki mora biti ustrezno razložen (predlagatelj, razlog, tekstualna razlaga), je v obliki elektronskega obrazca⁴ z žigom in s podpisami vseh podpisnikov (pripravljaavec, odgovorni konservator, vodja OE zavoda), opremljen predlog pa je treba ministrstvu dostaviti tudi v pisni obliki. Ministrstvo s sklepom predlog sprejme (arheološko najdišče vpiše v register) ali zavrne. Enako velja za predlog za spremembo vpisa ali izbris arheološkega najdišča iz registra. Razlogi za zavrnitev vpisa v register so lahko tehnični

4 Vzdrževalni modul v programskem okolju MS Access.

Slika 3. Jamska in podvodna arheološka najdišča po Območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

ali vsebinski (npr. najdišče je že vpisano v register oz. je del neke druge enote dediščine). Kot podpora vpisovanju enot v register je pripravljena tudi programska oprema za digitalizacijo območja enote.⁵

Trenutno (stanje podatkov na dan 17. januar 2013) je v register vpisanih 3295 arheoloških najdišč, kar predstavlja 11 % vse nepremične kulturne dediščine (29730 enot). Je pa v primeru seštevek površin območij enot po zvrsteh dediščine delež arheoloških najdišč največji, če odmislimo seštevek površin kulturnih krajin, med katerimi je tudi Triglavski narodni park.

Največji delež registriranih najdišč je v območju OE Ljubljana (851 enot), tj. v enoti zavoda z drugo največjo krajevno pristojnostjo. Po številu registriranih najdišč (687 enot) ji sledi največja krajevno pristojna enota zavoda, tj. OE Maribor, nato pa deleži območnih enot Nova Gorica (540 enot), Novo mesto (433 enot), Kranj (339 enot), Celje (227 enot) in Piran (218 enot), ki je najmanjši, kar je razumljivo glede na površino njene pristojnosti. Izvedena statistika je izkazala anomalijo v majhnem deležu

registriranih arheoloških najdišč v območju OE Celje glede na njeno dokaj veliko površino pristojnosti. Razlogi so lahko geomorfološke narave, pa tudi pomanjkanje strokovnega kadra in s tem v zvezi neraziskanost terena (slika 2).

Osnovni opisni podatki

Obvezna priloga vsakega predloga za vpis v register (spremembo/izbris) in sklepa o vpisu v register (spremembo/izbris) je opis enote nepremične kulturne dediščine.⁶ Sestavni del opisa je tudi grafična priloga z izrisom digitalizirane točke in območja enote dediščine. Opis vsebuje osnovne podatke, ki enoto dediščine identificirajo (evidenčna številka dediščine/EŠD⁷, ime, sinonimi imena, karakteristična fotografija z navedbo avtorja), opišejo (zvrst dediščine, obseg, tekstualni opis, tipološka gesla, datacija, avtor ali izdelovalec⁸) in locirajo (naselelje, geokode lokacije, opis lokacije). Preostali osnovni

6 Glavni načeli ob določanju posamične enote sta: lociranost na povezanem prostoru in enotnost varstva kulturne dediščine.

7 Oziroma enotna identifikacija dediščine/EID.

8 Pri arheoloških najdiščih je to prej izjema kakor pravilo.

5 Vzdrževalni modul ArcView.

podatki so še: kategorija varstva oz. varstvene usmeritve, povezave z drugimi enotami dediščine, pristojnosti, opombe, podatki o vpisu, spremembah vpisa in izbrisu, morebitne omejitve glede javnosti podatkov, zaznamki. Našteti podatki zadostujejo za nedvoumno opredelitev posamezne enote dediščine in so preko EŠD povezljivi s podatki strokovnih ali upravnih registrov ali evidenc.

Glede na prostorski položaj deponiranja in odkrivanja arheoloških ostalin ločimo kopenska, jamska in podvodna arheološka najdišča. Seveda prevladujejo kopenska najdišča, registriranih jamskih najdišč je 118 z logično največjim deležem v območju OE Nova Gorica (52 enot) in z najmanjšim deležem (3 enote) v območju OE Celje. Podvodnih najdišč je 53, z največjim deležem ostalin na morskem dnu (45 enot, ki v celoti ali delno ležijo v območju katastrske občine Morje) v krajevni pristojnosti OE Piran. V območju OE Nova Gorica ni registriranega podvodnega najdišča (slika 3).

Arheološkemu najdišču je zaradi posebnosti („nevidnost“ materije, odvisnost od stopnje raziskanosti) težko določiti obseg, funkcijo in datacijo. Zato veljajo pri določitvi teh podatkov posebna pravila. Obseg posameznega najdišča je v registru opredeljen kot območje ali kot objekt. Objekti so lahko ostaline grajenih struktur (cesta, vodovod, grad, cerkev) ali pa naravni podzemni prostori (jamska najdišča). V primeru jamskih postojank, katerih predjamski prostor ni identificiran kot arheološko najdišče, je objekt določen le s točko, ki označuje vhod v jamo. Območja so najdišča z istovrstnimi ali različnimi elementi (funkcijami), ki imajo kot celota vrednote kulturne dediščine. Meje območij in objektov (z izjemo „točkastih“ objektov) so praviloma določene na digitalnem katastrskem načrtu, lahko pa tudi na topografski karti.

Kategorijo oz. osnovno funkcijo arheološkega najdišča opredeljuje tipološko geslo, posamezno najdišče ima lahko tudi več tipoloških gesel (naselbina, plano grobišče, žara, sarkofag). Tipološka gesla se uporabljajo po principu strukturiranega seznama izrazov (tezavra). Tipološka gesla so najpomembnejši vir vsebinskih in prostorskih analiz kulturne dediščine. Verodostojnost teh analiz pa je odvisna od pravilnosti podatkov in dosledne izbire tipoloških gesel (slika 4).

V registru nepremične dediščine je 520 arheoloških najdišč, tj. 15,7 % vseh najdišč, katerih identificirane arheološke ostaline glede na okoliščine odkritja ne omogoča-

GOMILA

UF tumulus
 NT NORIŠKO – PANONSKA GOMILA
 RT GOMILNO GROBIŠČE
 GROB
 GROBNICA
 SKELETNI POKOP
 ŽGANI POKOP
 KENOTAF

GOMILNO GROBIŠČE

BT GROBIŠČE
 RT GOMILA
 GROB
 GROBNICA
 SKELETNI POKOP
 ŽGANI POKOP

GROB

NT (GROB POMEMBNE OSEBNOSTI)
 GROB V ŽARI
 OBLOŽENI GROB
 ZIDANI GROB
 RT GROBIŠČE
 POKOPALIŠČE
 SKELETNI POKOP
 ŽGANI POKOP
 GROBNI OLTAR
 KENOTAF
 NAGROBNA PLOŠČA
 NAGROBNI KRIŽ
 NAGROBNIK

-
 -
 -

Legenda:

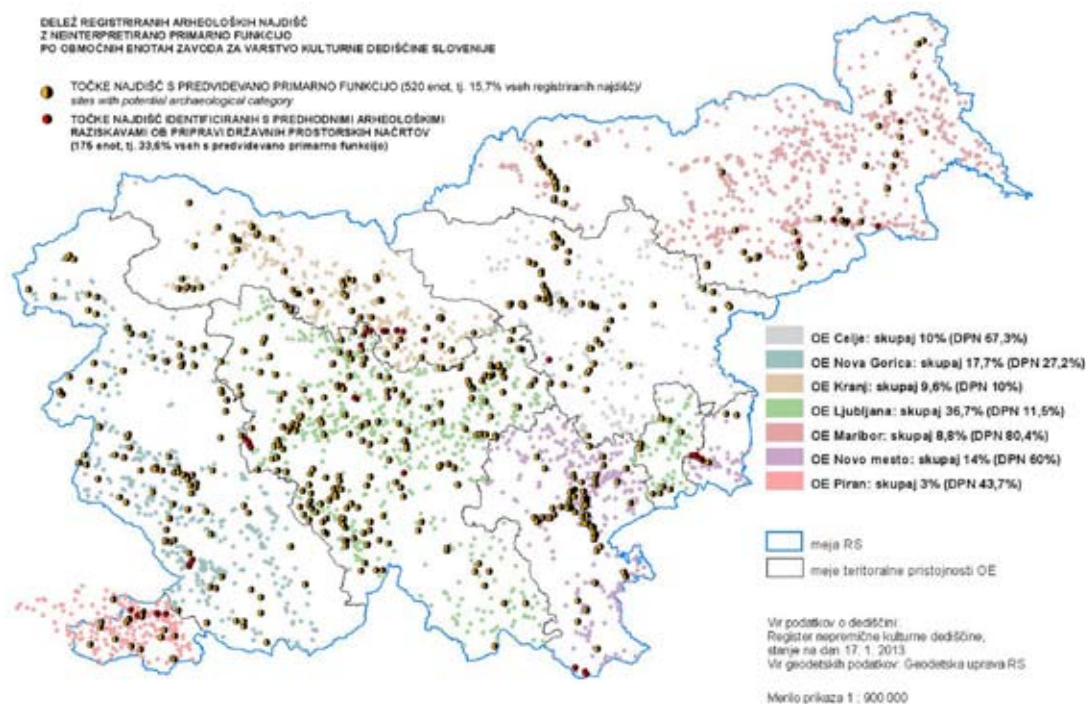
UF (use for) naznačuje gesla, ki NE pridejo v poštev in se jih nadomešča s predlaganim geslom.

BT (broad term) naznačuje širše geslo iz geslovnika (tezavra).

NT (narrow term) naznačuje ožje geslo iz geslovnika.

RT (related term) naznačuje sorodno/povezano geslo iz geslovnika.

Slika 4. Primer iz tezavra.

Slika 5. Arheološka najdišča s predvidevano primarno funkcijo po Območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

jo zanesljive vsebinske interpretacije najdišča (slika 5). Takšna arheološka najdišča se opisujejo s pojmom arheološko območje, ki se uporablja v imenu enote in kot tipološko geslo in ni v nobeni zvezi s fizičnim obsegom najdišča. Največja koncentracija teh najdišč je v osrednji Sloveniji (območje OE Ljubljana s 191 enotami). Od arheoloških najdišč, katerih interpretacija je na nivoju domneve arheološke kategorije, jih je 175 (tj. 33,6 %) takšnih, ki so bila identificirana s poprejšnjimi arheološkimi raziskavami ob pripravi državnih prostorskih načrtov. Največji delež teh je 80,4%, tokrat v območju OE Maribor (37 enot).

Od stanja arheoloških raziskav in vrednotenja arheoloških najdb je odvisna tudi datacija najdišča. Register arheološka najdišča datira opisno,⁹ pri čemer se upošteva vse na lokaciji identificirane ostaline. Pri najdiščih z domnevo arheološke kategorije je največkrat tudi časovna opredelitev izvedena na podlagi domneve.

Režimi varstva (prepovedi in omejitve)

Registrirano arheološko najdišče je kulturna dediščina, za katero veljajo splošne varstvene usmeritve, ki določajo njegovo uporabo in preprečujejo, da se ga zanemarja, pretirano izrablja ali celo uniči. Dodatno se varuje pred posegi ali rabo, ki bi utegnili poškodovati arheološke ostaline ali spremeniti njihov vsebinski in prostorski kontekst (posebne varstvene usmeritve).¹⁰

ZVKD-1 predpisuje upoštevanje arheološkega najdišča v postopkih priprave in sprejemanja prostorskih aktov in drugih planov, presojo vplivov na arheološko najdišče na podlagi predpisov o varstvu okolja in upoštevanje smernic in mnenj v postopkih priprave prostorskih aktov (74. člen) ter upoštevanje ohranitve arheološkega najdišča v prostorskih aktih in v prostorskih ukrepih, izdanih na podlagi predpisov o urejanju prostora (75. člen). Registrirano arheološko najdišče se lahko odstrani le na pod-

9 Izjema so npr. ostaline gradov, cerkva, ki se glede na pisne vire datirajo s stoletji in letnicami (posameznimi ali v razponu let).

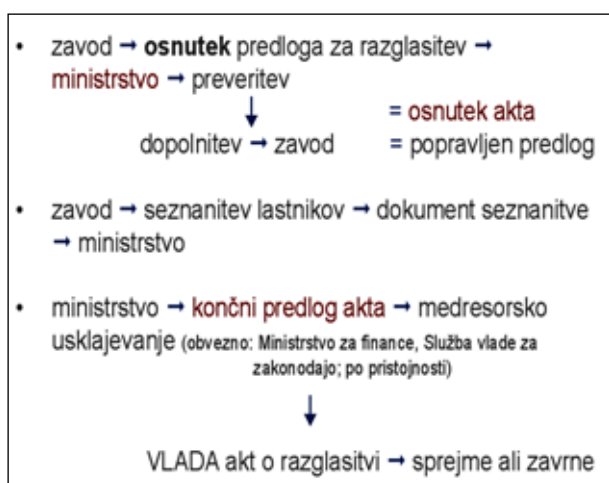
10 Splošne in posebne varstvene usmeritve nepremične dediščine določa Pravilnik 2010.

lagi kulturnovarstvenega soglasja ministra po predhodni arheološki raziskavi (31. člen).

Z arheološkim izkopavanjem popolnoma odstranjeno arheološko najdišče se (zaradi ohranitve informacije/dokumentacije) iz registra nepremične dediščine ne izbriše. Označeno je s kategorijo varstva "dokumentarno (arhivsko) varstvo", kar nima pravnih posledic glede varstva dediščine. V registru ima takšen status 12 najdišč.

Razglasitev za spomenik

Registrirano arheološko najdišče se lahko na predlog zavoda (po lastni presoji/vrednotenju ali na pobudo) razglasi za spomenik lokalnega pomena (akt občine) ali za spomenik državnega pomena (akt vlade). Razglasitev je lahko stalna ali začasna. Dodatno varstvo spomenika konkretizira akt o razglasitvi. Vrednotenje (merila in način) najdišča, ki naj pridobi status spomenika (lokalnega ali državnega pomena) je domena konservatorske stroke (zavoda). Ministrstvo je (v sodelovanju z zavodom) pripravilo obrazec za predlog za razglasitev, ki je zakonsko določene postopke razglašanja poenotil in poenostavil (Obrazec 2011). Uporaba tega obrazca je za predloge za razglasitev za kulturni spomenik državnega pomena obvezna (slika 6).

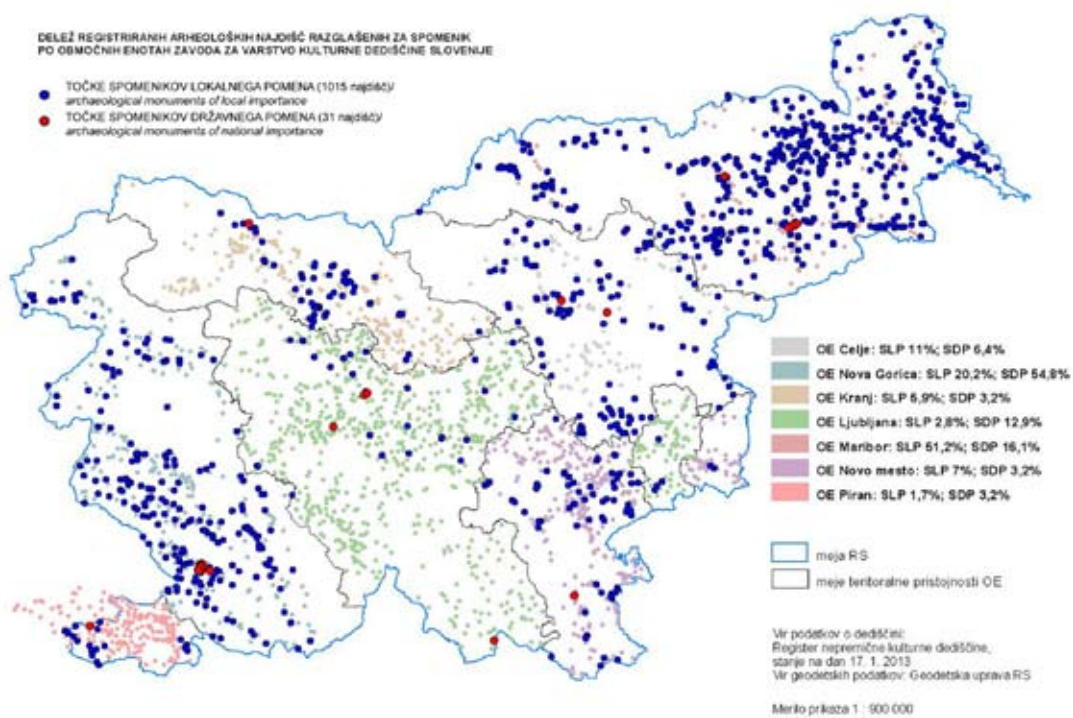
Slika 6. Shema postopka razglasitve kulturnega spomenika državnega pomena.

Trenutno je na območju države za nepremični spomenik razglašanih 8248 enot dediščine (slika 7). Od tega je 1046 arheoloških spomenikov, kar predstavlja 12,6-odstotni delež vseh spomenikov. Največ jih je v območju OE Maribor (520 enot) in nato v območju OE Nova Gorica (205 enot). Status spomenika državnega pomena ima vsega 31 arheoloških najdišč, tj. 10 % vseh spomenikov državnega pomena. Največji delež teh spomenikov je v območju OE Nova Gorica, tj. 17 najdišč, ki pa so vsa razglašena z Zakonom o regijskem parku Škocjanske jame (Zakon 1996). Preostala najdišča so razglašena z odloki vlade, največ v letu 1999 (6 enot), po letu 2008 pa so bila razglašena le tri najdišča (Orfejev spomenik, Rimski zid na Mirju), od tega eno začasno (Arheološko najdišče Vodnikov trg).¹¹

Sklep: Spomenik mednarodnega pomena

Vrednostno najvišjo kategorijo predstavljajo tisti spomeniki, ki so ovrednoteni kot dediščina sveta in vpisani v Seznam svetovne dediščine UNESCO. Takšen univerzalen pomen imajo ostaline kolišč na Igu (EŠD 190), ki so bile skupaj s kolišči v Avstriji, Franciji, Italiji, Nemčiji in Švici vpisane v Seznam svetovne dediščine kot prvi kulturni spomenik v Republiki Sloveniji.

¹¹ Veljavnost akta je prenehala 16. marca 2013.

Slika 7. Arheološki spomeniki po Območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Literatura in viri

Navodila 2007, *Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine*. – Ljubljana, Ministrstvo za kulturo:

http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Nepremicna/RKD_opis_navodila_končna07a.pdf

Obrazec 2011, *Obvezni elementi predloga za razglasitev nepremičnega kulturnega spomenika*. Obrazec MK.KS.2011.2.

Pravilnik 2009, *Pravilnik o registru kulturne dediščine*. – *Uradni list RS*, št. 66/2009:

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200966&stevilka=3056>

Pravilnik 2010, *Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*. – *Uradni list RS*, št. 102/2010 (17. 12. 2010):

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2010102&stevilka=5232>

Zakon 1961, *Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji*. – *Uradni list LRS*, št. 26/1961.

Zakon 1996, *Zakon o regijskem parku Škocjanske jame (ZRPSJ)*. – *Uradni list RS*, št. 57/1996:

<http://www.uradnilist.si/1/objava.jsp?urlid=199657&stevilka=3316>

ZAKRAJŠEK, F., V. VODEB in A. SIMIKI 2005, *Informacijska podpora varstvu kulturne dediščine v okviru novega zakona o varstvu kulturne dediščine*. – Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

ZVKD-1, *Zakon o varstvu kulturne dediščine*. – *Uradni list RS*, št. 16/2008:

<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>

Vrednotenje arheoloških najdišč za upravljanje v obliki turističnega kompleksa arheološki park

© Andreja Breznik

National museum of Slovenia, andreja.breznik@nms.si

Povzetek: Analizirana so bila arheološka najdišča na območju Slovenije z namenom, da se ugotovi njihov potencial v obliki turističnega kompleksa arheološki park. Pri tem so bili kot kriteriji izbora upoštevani: prezentacija kot konservatorski poseg, prezentacija kot oprema najdišča, prezentacija kot ureditev prostora, prisotnost arheoloških ostalin, in situ, na prostem. Kot kriteriji vrednotenja so bili upoštevani: obseg prezentirane enote, razpoložljive površine, dostop do najdišča in geografska lokacija. Ugotovimo lahko, da sta ključna kriterija za ovrednotenje potenciala lokacij obseg arheološke prezentacije in razpoložljivost okoliških površin, medtem ko fizična dostopnost in geografska lega pomenita dodano vrednost.

Ključne besede: arheološki park, turistični potencial, prezentacija, fizična dostopnost

Uvod

Načrtna prezentacija in povečanje dostopnosti na zaščitnih območjih dokazano prispevata k uspešnejšemu ohranjanju dediščine, saj primerna ureditev in interpretacija dvigujeta zavest o vrednosti dediščine.¹ V tem kontekstu je pomembna tudi turistična raba arheoloških najdišč, saj je turizem enko pomemben dejavnik ohranjanja dediščine in prispeva k večji ozaveščenosti in njeni vključenosti v javno življenje.² Beneška listina v 5. členu navaja kot bistveni dejavnik pri ohranjanju dediščine njeno revitalizacijo, torej da dediščini dodelimo novo „družbeno koristno vlogo“. Po mnenju nekaterih je to najtežje dodeliti arheološkim ruševinam, če primerjamo možnosti revitalizacije in adaptacije drugih spomenikov (denimo cerkev, gradov ipd.) (Marasović 1985, 128–134). S tem, ko so arheološki spomeniki izgubili svojo primarno funkcijo, je po mnenju Maroevića njihov edini namen prikazovanje njihove vrednosti, ki se nato ustrezno oblikuje glede na potrebe obiskovalca: turistično, vzgojno-izobraževalno, strokovno in znanstveno (Maroević 1993, 252).

Ob naštetih predpostavkah in dejstvu, da je ena od vrednosti dediščine tudi ekonomska, se na tem mestu ukvarjamo z možnostjo (upo)rabe arheoloških najdišč v obliki posebnega turističnega produkta, to je arheoloških parkov. Sodobni arheološki parki predstavljajo svojstven način upravljanja z arheološko dediščino; gre za transformacijo najdišča v več hektarjev velik kompleks, prirejen za obiskovalce. Prikaz ostalin bogatijo širši javnosti razumljivejše oblike prikaza (zlasti rekonstrukcije in didaktični

Abstract: Archaeological sites in Slovenia have been subjected to an analysis aimed at assessing their tourist potential as archaeological parks. The criteria of site selection comprised presentation as a conservation intervention, presentation as a spatial arrangement and the presence of archaeological remains, in situ, in the open air. The assessment criteria, on the other hand, consisted of the extent of the unit presented, surface available for complementary infrastructure, access and geographic location. It has been established that the key criteria for assessing the potential of a site are the first two, while easy access and geographic location represent added value.

Keywords: archaeological park, tourist potential, presentation, physical access

prikazi) in pa niz obstranskih dejavnosti (igrišča in igrala, gostišča, muzejska trgovina ipd.) Seveda takšna raba in adaptacija zahtevata tako korenite fizične kot vsebinske posege v arheološko najdišče, zato se je potrebno teh projektov lotevati s previdnostjo. Poleg naštetega so za oblikovanje takih produktov oziroma kompleksov potrebne nekatere lastnosti arheološkega najdišča, meritve in vrednotenje teh pa nam da oceno njihovega potenciala.

Potreba po oblikovanju posebnega modela vrednotenja se je pokazala tekom raziskave arheoloških prezentiranih najdišč na prostem. V Sloveniji beležimo 44 takšnih lokacij, kjer prepoznavamo več pomanjkljivosti na področju upravljanja. Najbolj izrazite so odsotnost osnovnega vzdrževanja, iz tega razloga pospešen propad dediščine in, ne nazadnje, odsotnost interpretativnih vsebin, ki bi povečale njihovo dostopnost v najširšem pomenu. Omenjena skupina spomenikov je na tem mestu zanimiva z vidika potencialov, ki jih prostor RS z bogato arheološko dediščino nudi za razvoj turizma, na splošno pa nas zanima njihova oživitev in uporaba, saj se je v preteklosti njihova največja šibkost pokazala prav na tem področju, torej v tisti fazi managementa, ki bi ji lahko rekli aplikativna.

Konkretno so nas zanimali potenciali lokacij za razvoj dejavnosti arheološkega parka, ki ima naslednje zahteve: zadosten obseg prezentacije (oziroma ohranjenih arheoloških ostalin), zadosten obseg razpoložljivih površin v okolici, fizična dostopnosti in geografska lega. Kriterije vrednotenja pojasnujemo v nadaljevanju.

1 Eagles, McCool, Haynes 2002, 110.

2 Mednarodna listina o kulturnem turizmu 1999, 2. in 3 načelo.

Prezentacija kot konservatorski poseg	Prezentacija kot oprema	Prezentacija kot ureditev prostora	Prisotnost arheoloških ostalin	<i>In situ</i>	Na prostem
Načrtni prikaz, konservatorski poseg, s katerim izluščimo in poudarimo lastnosti (te so vidne)	Ureditev spomenika: table, kažipot, muzejska pomagala	Parkovna ureditev: poti, zelenica ...	Vir informacij so ostaline, pridobljene z arheološko raziskavo	Lega arheološke ostaline na mestu odkritja	So odkrite, izkopane, so na odprtem

Tabela 1. Ključni kriteriji umestitve dediščine v kategorijo arheološki park.

Vzorec

1. Kriterij izbora

Pri oblikovanju vzorca smo upoštevali kriterije arheoloških prezentacij skladno z definicijo arheološkega parka. Arheološki park je območje, ki je arheološko zaščiteno, dopolnjeno z elementi krajinske arhitekture in urejeno za sprehode (ima parkovno ureditev), kjer so na prostem prezentirane arheološke ostaline *in situ*. Ključni kriteriji umestitve, ki jih nazorno predstavlja spodnja tabela, so torej: prezentacija kot konservatorski poseg, prezentacija kot oprema najdišča, prezentacija kot ureditev prostora, prisotnost arheoloških ostalin, *in situ*, na prostem. Poleg navedenega smo v naš raziskovalni vzorec zajeli lokacije, ki so v Registru nepremične kulturne dediščine pod rubriko vrsta dediščine opredeljene kot *arheološka dediščina*.

Skladno s kriteriji smo v vzorec zajeli 44 prezentiranih arheoloških najdišč na prostem. Lokacije smo primerjali z enotami dediščine, vključenimi v Register. Ob tem smo prostorsko ločene lokacije arheoloških parkov razvrstili v ločene kataloške enote, čeprav so v smislu arheološkega konteksta in EŠD povezane, tako kot npr. v Ljubljani (EŠD 329), v Šempetru v Savinjski dolini (EŠD 1053), na Vrhniki (EŠD 844) itn.

2. Podatki enot, ki smo jih zbirali

Zanimali so nas osnovni podatki o najdišču in lastnosti arheološkega najdišča in prezentacije, ki so pomembni za ovrednotenje potenciala za razvoj dejavnosti arheološkega parka. Osnovni podatki so dobljeni iz Registra INDOK in so naslednji: Ime enote, EŠD, Tekstualni opis enote, Datacija celotne enote in Vrsta spomenika (dediščina, spomenik lokalnega pomena, spomenik državnega pomena).³ V

katalogu so označeni z (R). V drugem delu opisa so podatki, ki jih potrebujemo za ovrednotenje. Ti so: Arheološka prezentacija na prostem, Druge arheološke prezentacije (v bližini, ki se vežejo na arheološki park), Datacija prezentirane enote, Metoda prezentacije, Površina oziroma obseg prezentacije, Dostop, Bližina mesta, Stanje spomenika oziroma dediščine na dan ogleda ter Ovrednotenje. Zadnji dve kategoriji sta subjektivni oceni raziskovalke.

Terenska opazovanja so potekala od leta 2005 do leta 2011. V tem času so se zaradi različnih okoliščin razmere lahko ponekod spremenile, kar smo zabeležili.

3. Metoda meritev in opazovanja

Površino obsega prezentacije in razpoložljivih površin smo merili s pomočjo Interaktivne karte, ki je sestavni del Registra INDOK in vsebuje orodje za izmero površine območij. Podlaga Interaktivne karte so zračni posnetki ozemlja R Slovenije. Območja dediščine so označena z barvnimi polji. Zaradi goste vegetacije, resolucije in možnosti, ki jih ponuja orodje za izmero površine, so na nekaterih mestih izmere obsega prezentacije približne. Po naši oceni je v nekaterih primerih, zlasti v primerih prazgodovinskih gradišč in grobišč, možnost odstopanja do 20 %. V primerih, ko so prezentirani zidani ostanki in ostanki na odprtem, je izmera natančna.

Pri izmeri obsega prezentacije smo upoštevali samo obseg prezentirane arheološke površine, torej brez parkovne ureditve. V primeru naselbinskih kompleksov ali grobišč je za zunanji rob prezentacije vzeto območje, kjer se konča načrtna ureditev najdišča. V primeru zidanih objektov smo notranjost, četudi ni bila pozidana, zajeli v obseg prezentacije. Zaradi različnih tipov arheoloških najdišč in prezentacij (ruševina ali ostanek druge strukture, kot recimo historična krajina, jama) smo pri meritvi grajenega objekta (ruševine)

³ Opredelitve o statusu so skupaj s povezavami na dokumente dostopne

prek interaktivne karte.

izmerili zunanji obod, v primeru historične krajine obseg celotnega kompleksa (zunanji rob grobišča in naselbine), v primeru jamskega najdišča pa površino notranjosti jame.

Pri izmeri razpoložljivih površin smo upoštevali že obstoječo okoliško parkovno ureditev. Za kriterij smo izbrali nepozidanost območja. To pomeni, da smo gozd ali kmetijsko površino upoštevali kot razpoložljivo površino. V primeru višinskih utrdb smo kot ožje razpoložljivo območje upoštevali ravni plato na vrhu hriba. V primeru razgibanega terena smo to posebej navedli.

Vrednotenje

Metoda vrednotenja

Za kriterije vrednotenja potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka smo izbrali obseg prezentirane enote, razpoložljive površine, dostop do najdišča in geografsko

lokacijo. Najvišja ocena je 3, najnižja ocena je 1. Ocenjevanje podrobno prikazuje spodnja tabela 2.

Povprečje ocene kriterijev je dalo oceno potenciala za razvoj lokacije za dejavnost arheološkega parka, prikazano na tabeli 3.

Obrazložitev kriterijev

Obseg prezentacije: zaradi težke absolutne izmerljivosti obsega prezentacij, ki ne more biti edini kriterij vrednotenja, smo v kategoriji obsega prezentacije postavili še kriterij kompleksnosti predstavitve arheološkega najdišča: posamičen objekt, skupina objektov ali del kompleksa ter celotni kompleks (naselbina, grobišče). Tako je ponekod lahko lokacija kljub temu, da je po kvadraturi ocenjena z 2, po kompleksnosti ocenjena z 1.

Razpoložljive površine smo razdelili v tri velikostne razrede: manj kot 1 ha, 1–2 ha, več kot 2 ha. Kot je poka-

Kriterij	Ocena		
	1	2	3
Obseg prezentirane arheološke ostaline	Do 150 m ² oziroma posamezni manjši objekt	Od 151–500 m ² oziroma večji posamezni objekt ali del kompleksa	Več kot 500 m ² oziroma večji kompleks (naselbina, grobišče)
	Majhen – 1	Srednji – 2	Velik – 3
Razpoložljive površine za izgradnjo dopolnilne infrastrukture	Nič oziroma manj kot 1 ha.	Srednje: 1–2 ha	Dobro: več kot 2 hektarje
	Nič oziroma skromne – 1	Srednje velike – 2	Velike – 3
Fizična dostopnost	Primerna za hribolazce. Dostop s prevoznim sredstvom do najdišča ni mogoč	Primerna za odrasle in družine z večjimi otroki (nad 5 let), najdišče je dostopno z avtom, le del poti je treba opraviti peš	Primerna za družine z majhnimi otroki (vozički), za starejše in pogojno invalide (to se označi posebej kot 3+), neposreden dostop do najdišča mogoč s prevoznim sredstvom
	Težka – 1	Srednja – 2	Lahka – 3
Bližina večjega mesta (do 20 km)	Oddaljeno več kot 20 km	Oddaljeno več kot 2 km in manj kot 20 km	Oddaljeno od 0 do 2 km
	Ne – 1	Srednje oddaljeno – 2	V neposredni bližini – 3

Tabela 2. Kriteriji vrednotenja lokacije s pripadajočo oceno.

Ovrednotenje	Obseg prezentacije	Razpoložljive površine	Fizična dostopnost	Bližina mesta
(ocena od 1 do 3)	a	b	c	d
Potencial za razvoj AP	$(a + b + c + d) / 4$			

Tabela 3. Izračun potenciala lokacije za razvoj dejavnosti arheološkega parka.

zala raziskava tujih primerov (glej Breznik 2006), je 1 ha minimalna površina za izgradnjo dopolnilne infrastrukture (zajema tudi dopolnilne muzejske prikaze), kar je več, je dodana vrednost, tudi v smislu, da arheološki prikaz dopolnjuje naravno okolje.

Dostopnost: za kriterije dostopnosti smo izbrali način dostopa (peš ali z avtom oziroma drugim prevoznim sredstvom) ter težavnost dostopa (naklon terena).

Lokacija: za ovrednotenje lokacije smo uporabili podatke Statističnega urada Republike Slovenije (SURs), ki velikost mest vrednoti po številu prebivalcev. Za velika slovenska mesta veljajo tista z 20.000 prebivalci in več (Kalin, Šter 2008). Po podatkih SURs je bilo po teh kriterijih na dan 30. 6. 2010 med največja mesta uvrščenih 7 slovenskih mest: Ljubljana (271.885), Maribor (95.787), Celje (37.777), Kranj (36.781), Velenje (25.834), Koper (24.854) in Novo mesto (23.158).

Razdalje med kraji smo izmerili s pomočjo spletnega orodja Google Maps.

Rezultati: ovrednotenje potenciala za razvoj arheološkega parka

Za kriterije vrednotenja potencialov za razvoj dejavnosti arheološkega parka smo izbrali (1) obseg prezentirane enote, (2) obseg razpoložljivih površin, (3) dostop do najdišča in (4) geografsko lokacijo. Povprečne ocene ovrednotenja kriterijev je dalo oceno potenciala za razvoj lokacije za dejavnost arheološkega parka.

Analiza podatkov je dala naslednje splošne rezultate (tabela 4):

- 9 (20,45 %) lokacij od skupno 44 ima prezentiran posamezni objekt do velikosti 150 m², 10 (22,72 %) lokacij je bilo uvrščenih v drugi velikostni razred, to je 150 m² do 500 m². Na 25 (56,81 %) lokacijah je prezentiran večji kompleks, ki po površini presega 500 m².

- 10 (22,72 %) lokacij nima razpoložljivih površin za izgradnjo dopolnilne infrastrukture, ki jo potrebuje kompleks arheološki parki. 3 (6,81 %) lokacije razpolagajo z okoliško površino v velikosti od 1 do 2 ha, kar pomeni nekatere danosti za izgradnjo infrastrukture, kot npr. parkirišča in sanitarije. Kar 31 (70,45 %) lokacij je umeščenih v okolje, kjer okoliške razpoložljive površine presegajo velikost 2 ha. To površino smo ocenili kot optimalno.

- 34 (77,27 %) lokacij je bilo z vidika fizične dostopnosti uvrščenih v kategorijo najlažje dostopnosti: dostop neposredno do najdišča je mogoč z avtom, teren z arheološkimi ostalinami je položen. Dostopnost je primerna za družine z majhnimi otroki, možna je tudi izgradnja poti za gibalno ovirane. 9 (20,45 %) lokacij je bilo uvrščenih v kategorijo srednje lahke dostopnosti: do najdišča vodi pešpot, bodisi po delno strmem ali stopničastem terenu. Teren je še vedno relativno lahko dostopen, ni pa primeren za družine z majhnimi otroki (do 5 let) in za invalide, saj ni mogoče speljati klančin in položnih poti. Samo v enem primeru (2,27 %) smo dostopnost ocenili s kategorijo težke dostopnosti, to je arheološko najdišče Ajdna (1046 m n. v.) v kraju Potoki pri Žirovnici, kjer je pot izrazito strma in hribovska.

- Geografska lega: 10 (22,72 %) lokacij leži v večjem slovenskem mestu (več kot 20.000 prebivalcev) ali v njegovi neposredni bližini. 8 (18,18 %) najdišč se nahaja na lokaciji, ki je od večjega mesta oddaljena v razdalji več kot 2 in do 20 km. 26 (59,09 %) lokacij je od večjega mesta oddaljenih več kot 20 km.

Diskusija

Kriterije obsega prezentacije arheološke ostaline, obsega razpoložljivih površin za izgradnjo dopolnilne infrastrukture, fizične dostopnosti in bližine večjega mesta smo ocenili kot tiste, na podlagi katerih lahko po sodobnih smernicah ugotovimo potencial za razvoj kulturno-turistične dejavnosti oziroma za razvoj kompleksa arheološki park. Za oblikovanje celodnevne programa potrebujemo zadosten obseg prikaza originalnega arheološkega vira ter dopolnilne vsebine, ki jih izvajamo v dopolnilni infrastrukturi.

Fizična dostopnost do najdišča in geografska lokacija sta kriterija, ki dajeta arheološkemu najdišču dodano vrednost. V raziskavi tujih primerov je večina sogovornikov geografsko lokacijo izpostavila kot enega pomembnejših dejavnikov uspešnosti delovanja, saj so od tega odvisne povezave z javnim prometom. Na splošno so večja mesta tudi sicer turistično bolj obiskana in pomenijo večje število potencialnih odjemalcev naše storitve.

Povzamemo lahko, da sta ključna kriterija za ovrednotenje potenciala lokacij obseg arheološke prezentacije in razpoložljivost okoliških površin, medtem ko fizična dostopnost in geografska lega pomenita dodano vrednost.

	Najdišče	Obseg prezent.	Razpol. površine	Fizična dost.	Bližina mesta	Ocena
5	Dolenjske Toplice	3	3	3	3	3
19	Maribor	3	3	3	3	3
3	Celje	2	3	3	3	2,75
10	Izola	3	2	3	3	2,75
20	Miklavž na Dravskem polju	2	3	3	3	2,75
30	Razvanje	3	3	2	3	2,75
4	Ceršak	3	3	3	2	2,75
31	Rifnik	3	3	3	2	2,75
35	Šempeter – Grobišče s cesto	3	3	3	2	2,75
36	Šempeter – Park z antičnimi grobnicami	3	3	3	2	2,75
44	Zgornja Slivnica	3	3	3	2	2,75
16	Ljubljana – Mirje	3	1	3	3	2,5
17	Ljubljana – Jakopičev vrt	3	1	3	3	2,5
2	Bregova	3	3	3	1	2,5
7	Drnovo – Antično pristanišče	3	3	3	1	2,5
12	Jurišna vas	3	3	3	1	2,5
22	Mošnje	3	3	3	1	2,5
26	Podložje	3	3	3	1	2,5
39	Volčji grad	3	3	3	1	2,5
38	Verd	1	3	3	3	2,25
6	Drama	1	3	3	2	2,25
9	Hajdina	2	3	3	1	2,25
13	Kalce pri Logatcu	2	3	3	1	2,25
15	Kobarid	3	3	2	1	2,25
23	Nemška vas	2	3	3	1	2,25
24	Podkraj	3	3	2	1	2,25
25	Podkraj pri Hrastniku	2	3	3	1	2,25
28	Ptuj – Tretji mitrej	2	3	3	1	2,25
32	Rožanec	2	3	3	1	2,25
37	Vače	3	3	2	1	2,25
18	Ljubljana – Starokršč. center	3	1	3	3	2
42	Vrhnika – Turnovše	2	1	3	2	2
1	Ajdovščina	3	1	3	1	2
8	Drnovo – Antične grobnice	1	3	3	1	2
33	Stari trg pri Sl. Gradcu	1	3	3	1	2
40	Vranje	3	2	2	1	2
41	Vrhnika – Mestno pokopališče	1	1	3	2	1,75
11	Jerinov grič	1	3	2	1	1,75
14	Kamnik	3	1	2	1	1,75
27	Potoki	3	2	1	1	1,75
43	Vrtovin	1	3	2	1	1,75
29	Ptuj – Rimska cesta	1	1	3	1	1,5
21	Most na Soči	1	1	3	1	1,5
34	Šebrelje	2	1	2	1	1,5

Tabela 4. Razvrstitev prezentiranih arheoloških najdišč na prostem glede na oceno skupnega vrednotenja.

Pri ovrednotenju potenciala za razvoj arheološkega parka smo tako kot neustrezne ocenili vse tiste lokacije, ki so se v kategoriji obsega arheološke prezentacije ali v kategoriji obsega razpoložljivih površin uvrstile v najnižji razred. Takšnih primerov je v Sloveniji skupno 16. Lokacije, ki so se v obsegu prezentacije uvrstile v najnižji velikostni razred (manj kot 150 m²), so: Drama, Verd, Drnovo – Antične grobnice, Ptuj – Rimska cesta, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Jerinov Grič, Vrhnika – Mestno pokopališče, Vrtovin, Most na Soči.

Lokacije, ki so se v obsegu razpoložljivih površin uvrstile v najnižji velikostni razred (manj kot 1 ha), so: Ajdovščina, Ljubljana – Mirje, Ljubljana – Jakopičev vrt, Ljubljana – Starokrščanski center, Vrhnika – Turnovšče, Kamnik, Vrhnika – Mestno pokopališče, Most na Soči, Šebrelje in Ptuj – Rimska cesta. Vse lokacije z izjemo Šebrelj se nahajajo v urbanem okolju ali v naselju, zato je ta ocena razumljiva.

Za ovrednotenje potenciala za razvoj dejavnosti arheološkega parka v RS na podlagi trenutnih danosti smo za splošno oceno potenciala izračunali aritmetično sredino vrednosti ocen po opisanih kriterijih. Poudarjamo, da teh ocen ne velja gledati absolutno, temveč je treba primere preučiti posamično, kot bomo pokazali v nadaljevanju.

Analiza je dala naslednjo sliko (tabela 4):

- Z najvišjo oceno, to je 3, sta bili prepoznani 2 (4,45 %) lokaciji, to sta Maribor in Dolenjske Toplice. Omenjeni lokaciji odlikujejo najvišje ocene v vseh kategorijah ocenjevanja. Ob tem poudarimo, da prazgodovinsko najdišče Cvinger v stanju trenutne prezentacije ni povsem ustrezno: arheološke ostaline so zaradi stanja ohranjenosti in neočiščenosti terena slabo vidne v prostoru, manjkajo dopolnilne interpretativne vsebine, trenutne informativne table ne nudijo ustrezne vsebinske korelacije s stanjem na terenu. Na najdišču Maribor je situacija zaradi narave arheoloških ostalin, to je ruševine zidanega objekta, v smislu prepoznavanja ostalin boljša, medtem ko so z vidika interpretacije slabosti enake kot v Dolenjskih Toplicah. Spomnimo, da z vidika ocenjevanja interpretacije to stanje oziroma oceno delijo vsa naša prezentirana arheološka najdišča.

- Z oceno 2,75 je bilo ocenjenih skupno 9 (20,45 %) lokacij: to so Celje, Ceršak, Izola, Miklavž na Dravskem polju, Razvanje, Rifnik, Šempeter – Antično grobišče s cesto, Šempeter – Antični park z grobnicami in Zgornja Slivnica. Podrobnejši pogled pokaže različne pomanjkljivosti. V primeru lokacij Celje in Miklavž na Dravskem

polju je to obseg prezentacije, ki zajema en večji objekt oziroma del večjega kompleksa. To pomanjkljivost lahko izboljšamo z odprtjem in prezentacijo novih arheoloških površin, predvsem pa z izgradnjo dopolnilnih interpretativnih vsebin. V mislih imamo npr. rekonstrukcije objektov, rekonstrukcije okolja, didaktične rekonstrukcije drugih arheoloških obdobj (na primer kronološki prikaz arheoloških obdobj) ipd. Kot smo pokazali že v teoriji, je originalni arheološki vir zgolj okostje, meso pa so dodatne vsebine. Takšen primer je Száchalombatta, kjer originalne arheološke ostaline predstavljajo 4,16 % površine celotnega kompleksa.

V primeru Izole se je kot pomanjkljivost pokazal obseg razpoložljivih okoliških površin, ki so potrebne za izgradnjo infrastrukture. Gre za lokacijo, ki zaradi vpetosti v urbano okolje razpolaga z omejeno površino zemljišča, čeprav obseg ni pod kritično mejo 1 hektarja.

V primeru Razvanja se je kot pomanjkljivost pokazala fizična dostopnost, saj se najdišče nahaja v gozdu in na razmeroma strmem terenu. Te pomanjkljivosti z večjim posegom v okolico ni mogoče izboljšati, saj govorimo o kulturni krajini in bi takšen poseg uničil arheološko najdišče.

V petih primerih, to so Ceršak, Rifnik, Šempeter – Antično grobišče s cesto, Šempeter – Antični park z grobnicami in Zgornja Slivnica, se je kot pomanjkljivost pokazala geografska lokacija, vendar pa v vseh primerih govorimo o oddaljenosti od večjega mesta v radiju 20 km.

- Z oceno 2,5 je bilo ovrednotenih 8 (18,18 %) lokacij. Arheološka najdišča Brengova, Drnovo, Jurišna vas in Podlože so pokazale pomanjkljivost le v kategoriji oddaljenosti od večjega mesta, pri čemer ta razdalja ne presega razdalje 50 km. Pri drugih kriterijih so bile ocenjene z najvišjo oceno in so po našem mnenju zanimive z vidika razvoja podeželja.

Pomemben potencial ima tudi arheološka lokacija Zgornja Slivnica z najdiščem Magdalenska gora, saj sta se kot pomanjkljivosti, ocenjeni z oceno 2, pokazali fizična dostopnost in geografska lokacija. Fizična dostopnost je vendarle dobra, saj do najdišča vodi gozdna pot, teren je relativno položen, medtem ko najdišče leži v bližini prestolnice.

Resno pomanjkljivost smo zaznali v primeru najdišč Ljubljana – Mirje in Ljubljana – Jakopičev vrt, kjer razpoložljive površine ne presegajo 1 ha in jih je zaradi vpetosti v urbano okolje ni mogoče povečati.

Kot rečeno, končnega vrednotenja ne smemo gledati absolutno, temveč zahteva vsaka lokacija posebno obravnavo. To velja tudi za lokacije, ki so kot skupno vrednost dosegle oceno 2,25 ali manj. V tem pogledu denimo izstopata najdišči Ptuj in z njim arheološko-kontekstualno povezano najdišče Hajdina. Razvit lokalni turizem in možnost povezave posameznih arheoloških točk v celovito zgodbo nudita svojevrstne možnosti. Podobno moramo obravnavati tudi druge lokacije, čeravno pristop, ki smo ga razvili, ponuja uporabno orodje za vrednotenje lokacij.

Zaključek

Ugotovili smo, da sta ključna kriterija za ovrednotenje potenciala obseg arheološke prezentacije in razpoložljivost okoliških površin, medtem ko fizična dostopnost in geografska lega pomenita dodano vrednost. Za ovrednotenje potenciala za razvoj arheološkega parka smo tako kot neustrezne ocenili vse tiste lokacije, ki so se v prvih dveh kategorijah uvrstile v najnižji razred. Takšnih primerov je v Sloveniji skupno 16. Prav tako smo kot neustrezne ocenili lokacije, katerih obseg razpoložljivih površin meri manj kot 1 ha, saj taka površina ne zadostuje za izgradnjo potrebne infrastrukture. Teh je skupno 10, vse, z izjemo ene, pa se nahajajo v urbanem okolju, zato je ta ocena razumljiva.

Z najvišjo oceno, to je 3, sta bili prepoznani 2 (4,45 %) lokaciji, to sta Maribor in Dolenjske Toplice. Ob tem poudarjamo, da bi obe lokaciji terjali korenite vsebinske in fizične posege, če bi želeli vzpostaviti dejavnost arheološkega parka. Z oceno 2,75 je bilo ocenjenih skupno 9 (20,45 %) lokacij, z oceno 2,5 pa je bilo ovrednotenih 8 (18,18 %) lokacij. Podrobnejši pogled posameznih lokacij je pokazal različne pomanjkljivosti, ki jih lahko izboljšamo z vsebinskimi posegi, razen v primeru, ko govorimo o geografskih danostih.

Analiza je tudi pokazala, da končnega vrednotenja ne smemo gledati absolutno, temveč da vsaka lokacija zahteva lastno obravnavo, čeravno pristop, ki smo ga razvili, ponuja uporabno orodje za vrednotenje.

Assessing an archaeological site with the aim of managing an archaeological park as a tourist complex

(Translation)

Introduction

It has been conclusively proven that a planned presentation and ready access to protected areas greatly contribute to successful heritage preservation, because an appropriate presentation and interpretation raises the awareness of heritage value. A similar role can be ascribed to archaeological sites serving as tourist attractions, because it is known that tourism contributes to an increased awareness and to the inclusion of heritage in public life.

Bearing in mind the above and the fact that one of the values of heritage is its economic worth, the article discusses the possibilities of using archaeological sites as specific tourist products, namely archaeological parks. Modern archaeological parks represent a unique means of archaeological heritage management; they are archaeological sites transformed into several-hectares large complexes adapted for visitors. In them, the presentation of the archaeological remains is enriched with forms of display that are more understandable to the general public (particularly reconstructions and didactic displays), as well as a series of supporting activities (on playgrounds, in guesthouses, museum shops and so forth). Such a use necessitates considerable interventions into an archaeological site, both physical and substantive, hence archaeological park projects should be undertaken with caution. We should also bear in mind that developing such complexes presupposes certain characteristics on the part of the archaeological site. For the latter, measurements and evaluations enables us to assess their potential.

The study of the presentation of open-air archaeological sites in Slovenia revealed a need to form a specific assessment model. It also revealed several shortcomings in the management of sites, most apparently in the absence of basic maintenance, which causes an accelerated heritage decay, but also an absence of interpretative contents that would increase the accessibility of a site in the widest sense of the word. This group of open-air monuments forms the basis of this article, through which I attempt to assess the potential that the territory of the Republic of Slovenia, with its rich archaeological heritage, offers for the development of tourism, but also for the revitalization of the archaeological sites and their use.

The potential of sites for the development of archaeological park activity was assessed using the following criteria: extent of presentation (or the preserved archae-

ological remains), extent of the surrounding area for tourism infrastructure, physical accessibility and geographic location.

Research design

1. Criteria of selection

The assessment of archaeological sites required a sample of them to be drawn, whereby the sites selected corresponded with the accepted definition of an archaeological park as a protected area complemented with elements of landscape architecture and with walking paths (i.e. park design), where archaeological remains are presented in open air and *in situ*. The key words and criteria for site location are: presentation as a conservation intervention, presentation as site equipment, presentation as spatial arrangement, presence of archaeological remains *in situ* and in open air. All the sites in the sample are defined in the Immovable Cultural Heritage Register of Slovenia as 'archaeological heritage'.

By these criteria, the sample comprises 44 presented open-air archaeological sites.

2. Information on the sites in the sample

The first part of my study involved obtaining the basic data on individual archaeological sites, as well as on their characteristics and presentation, from the Register (unit name, number, description, date and monument type). The second part involved gathering data needed for site assessment, which comprise the data on the open-air archaeological presentation, other archaeological presentations (in the vicinity and in connection with the archaeological park), date of the heritage unit, method of presentation, area or extent of presentation, access, vicinity of a town or city and state of preservation on the day of my visit. This is followed by site assessment.

3. Method of measurement and observations

The surface included into the presentation and the complementary surfaces were measured using the interactive map of the Register, which includes a tool for measuring areas of protected heritage units. The interactive map is based on aerial photos of the territory of the Republic of Slovenia. The dense vegetation, resolution and limitati-

ons of the area measuring tool in some cases only allowed for approximate measurements of the presentation extent, with a 20% margin for error. The measurement was accurate for the units comprising built and open-air remains (i. e. without dense vegetation such as forests).

The measurements of the presentation extent only took into account the presented archaeological surface without the complementary park area. In settlement complexes and cemeteries, the presentation extent covered the area within the boundaries of the planned presentation. In case of built remains, their interior was included into the presentation extent even when empty. In view of the different types of archaeological sites and presentations (ruins or other remains such as landscape or a cave), the extent of built remains (ruins) was measured on the basis of their outer perimeter, for a historical landscape it was the extent of the whole complex (edge of cemetery and settlement) and for a cave site the interior surface of the cave.

The measurement of the complementary surface considered the existing park design in the surroundings. This area had to be free, i.e. not built-up, which means that a forest or farmland was considered as complementary surface. For hillforts, the complementary surface in the narrow sense represented the summit plateau. In the case of undulating terrain, the extent of the complementary surface was specially marked.

Assessment

Method of assessment

The criteria chosen to evaluate the potential for developing archaeological park activity were the extent of the presented unit, complementary surface, access and geographic location of a site. The highest score was 3 and the lowest 1. The details of the assessment are shown in detail in the table 1.

The average of the points scored represents the assessment of the potential for developing an archaeological park, as shown in the table 2.

Explanation of criteria

Extent of presentation: the difficulty in obtaining an absolute measurement of the presentation extent, which furthermore cannot serve as the only evaluation criterion,

dictated another criterion to be added to the presentation extent criterion, namely the complexity of presentation. With it, I determined whether the presentation comprised an individual building, group of buildings, part of a complex or a whole complex (settlement, cemetery). A particular site can thus score 2 in extent, but 1 in complexity.

The complementary surface was divided into three size groups: less than 1ha, 1–2ha and more than 2ha. Studies outside Slovenia have shown that 1ha represents the minimum surface for the construction of complementary infrastructure (including complementary museum displays), while the complementary surface in excess of 1ha represents added value, also in that the archaeological presentation complements the natural environment.

Access: the criteria of access comprise mode of access (on foot, by car or other mode of transport) and difficulty of access (incline of terrain).

Location: the evaluation of a site was based on the data provided by the Statistical Office of the Republic of Slovenia, which measures city size on the basis of population size. Cities with 20 000 inhabitants or more are considered large (Kalin, Šter 2008), whereby the largest in Slovenia, according to the Statistical Office, are Ljubljana (271 885), Maribor (95 787), Celje (37 777), Kranj (36 781), Velenje (25 834), Koper (24 854) and Novo mesto (23 158).

Distances between cities were measured using Google Maps.

Results: evaluation of the potential for developing an archaeological park

The data analysis gave the following general results:

- 9 sites (20.45%) of the total 44 involve a single presented building the size of up to 150m², 10 sites (22.72%) fall into the second group with a single presented building the size of 150–500m². The remaining 25 sites (56.81%) involved a presentation of a large complex exceeding 500m² in extent.

- 10 sites (22.72%) are without surfaces available for complementary infrastructure required for an archaeological park complex. 3 sites (6.81%) possess such an area in the size of 1–2ha, which can be used for infrastructure such as a car park and toilets. As many as 31 sites (70.45%) are situated in an environment with comple-

mentary surface exceeding 2ha. Areas of such an extent are deemed optimal.

- 34 (77.27%) sites fall within the group of sites with easiest access. 9 sites (20.45%) have medium accessibility. One site (2.27%) is considered of restricted access, that is Ajdna (1046m a.s.l.), which is accessible by a very steep path through mountainous terrain.

- Geographic location: 10 sites (22.72%) are located either within a city or in its immediate vicinity. 8 sites (18.18%) lie more than 2 and less than 20km from the nearest city. 26 sites (59.09%) lie more than 20km from the nearest city.

The assessment of site potential produced the following results: the highest score of 3 points was given to 2 sites (4.45%), namely Maribor and Dolenjske Toplice, whereby it should be stressed that both sites require considerable substantive and physical interventions to begin func-

tioning as archaeological parks. 9 sites (20.45%) scored 2.75 and 8 sites (18.18%) 2.5 points.

The results also revealed several sites to be inadequate, namely the 16 sites with the lowest scores in the first two categories. Further 10 sites were evaluated as inadequate, because their complementary surface measured less than 1ha, which is insufficient for the construction of complementary infrastructure. These sites are located in an urban environment with a single exception, which makes the assessment understandable.

Criterion	Score		
	1	2	3
Extent of presented archaeological remains	Up to 150m ² or a single small building	From 151 to 500m ² or a single large building or part of a complex	More than 500 m ² or a large complex (settlement, cemetery)
	Small – 1	Medium – 2	Large – 3
Surface available for complementary infrastructure	None or less than 1ha.	Small: 1–2ha	Large: more than 2ha
	None or limited – 1	Medium-sized – 2	Large – 3
Physical access	Suitable for mountaineers. Inaccessible by means of transport	Suitable for adults and families with children of 5 years or more; accessible by car and partly on foot	Suitable for families with small children (in strollers), seniors and conditionally for the disabled (special score of 3+), direct access with a means of transport
	Limited – 1	Medium – 2	Easy – 3
Distance to the nearest city (up to 20km)	More than 20km	Between 2 and 20 km	Between 0 and 2km
	None – 1	Medium distance – 2	Immediate vicinity – 3

Table 1. Evaluating the potential for developing archaeological park activity.

Evaluation	Presentation extent	Complementary surface	Physical access	Vicinity of a city
(scores 1 to 3)	a	b	c	d
Potential for the development of an AP	$(a + b + c + d) / 4$			

Table 2. The average of the points scored represents the assessment of the potential for developing an archaeological park.

Discussion and conclusion

A detailed look at individual sites, together with an analysis of the possible improvements of their characteristics, showed various shortcomings that can be improved by substantive interventions unless hindered by geographic limitations.

It also showed that developing an all-day programme necessitates a sufficient presentation extent of the original archaeological source as well as additional contents presented in the complementary infrastructure. Physical access to the site and its geographic locations represent added value of a site. Studies outside Slovenia have shown that partners in the discussion emphasized the geographic location as an important contributing factor to the success of an archaeological park, since it was tied with the public transport network and visitor turnout. To summarize, the extent of the archaeological presentation and the complementary surface play a crucial role in the assessment of the archaeological park potential, while physical access and geographic location represent added value.

The study also showed that the final assessment should not be regarded as an absolute, but rather as a useful tool for the assessment of a particular site that should be treated individually. This is valid for all sites, including those that scored 2.25 or less. Standing out among the latter are the sites of Ptuj and Hajdina, which are related in their archaeological contexts and where the development of local tourism as well as the possibility of tying individual archaeological points into a whole offer numerous possibilities for presentation.

Translated by: A. Maver

Literatura

Beneška listina 1964, Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij. – V: *Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS*, Ljubljana 2003, 25–28.

BREZNIK, A. 2006, Arheološki park – Dejavnost rekonstruiranja preteklosti. – *Varstvo spomenikov* 42, 79–99.

EAGLES, P. F. J, S. F. McCOOL, Ch. D. HAYNES 2002, *Sustainable tourism in Protected Areas: Guidelines for planning and management*. Gland, Cambridge.

MARASOVIĆ, T. 1985, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*. Split, Zagreb.

MAROEVIĆ, I. 1993, *Uvod u muzeologiju*. Zagreb.

Mednarodna listina o kulturnem turizmu 1999, Mednarodna listina o kulturnem turizmu. Upravljanje turizma na območjih dediščinskega pomena. – V: *Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS*, Ljubljana 2003, 61–67.

Izhodišča za notranje vrednotenje in trajnostno ohranjanje arheološke dediščine rimske Emone

© Metka Štrajhar

metkastrojhar@yahoo.com

Abstract: Part of the professional community understands the preservation of cultural monuments primarily as presenting remains *in situ* and ensuring appropriate maintenance of monuments in new conditions. However, numerous internationally held forums on cultural heritage protection have emphasized the need for reservation preservation of parts of important archaeological sites with the aim of enabling the verification of stratigraphy and composition of a site. In light of the above, the first part of the article offers an overview of the early protection concepts and legal protection of the remains of the Roman Emona (Ljubljana). The second part presents the current state of investigation and an assessment of the preservation of archaeological sources within the narrow area of the cultural monument of Emona. The latter serve as points of departure for planning non-invasive or less-invasive investigation conducted with the aim of determining the archaeological potential or valuating other areas *intra muros*, on the one hand, but also determining the possible upgrade to the existing protection regimes, on the other.

Keywords: Ljubljana, Emona, valuation of archaeological remains, monument protection, urbanism, cultural heritage

Uvod

V slovenski spomeniškovarstveni praksi petdesetih in šestdesetih let prejšnjega stoletja so se izoblikovali trije varstveni režimi in tri „valorizacijske kategorije“: 1. najvišja, kamor sodijo spomeniki, pomembni za preučevanje najstarejše zgodovine vzhodnih Alp in severnega Balkana, 2. srednja s spomeniki, pomembnimi za proučevanje večjega dela slovenskega prostora, ter 3. najnižja z lokalno pomembnimi spomeniki. Valorizacija je bila eno glavnih meril za določanje varstvenega režima spomenikov, poleg nje pa so bile upoštevane še ohranjenost, vidnost in pomen spomenika v okolju (Mikl Curk 1969). V okviru terenskih spomenikov naj bi najstrožji varstveni režim, ki „ohranja spomenik *in situ* nespremenjen ali raziskan, mogoče tudi delno obnovljen, in ga prezentira na prostem s primernim oblikovanjem okolja, če je to potrebno, ali v sklopu sodobnih stavb“ varoval zlasti tiste, „ki so uvrščeni v višje valorizacijske stopnje ali katerih deli so na terenu še jasno vidni (zidovi, nasipi, gomile, cestne trase itd.)“. Med arheološke spomenike najvišje, 1. stopnje oziroma kategorije pomembnosti je komisija Zavoda za spomeniško varstvo LRS l. 1961 uvrstila nekaj desetih najdišč, med njimi tudi Ljubljano oziroma Emono. Objava začasnega seznama najpomembnejših kulturnih spomenikov na ozemlju LR Slovenije (Vestnik 1962, 18–27) je bila zavodu naložena

Izveček: Ohranjanje arheoloških spomenikov se v delu stroke povezuje zlasti s prezentacijo ostalin *in situ* in zagotavljanjem primerne vzdrževanja spomenikov v novem okolju, na ravni različnih mednarodnih forumov o varstvu kulturne dediščine pa se je že pred desetletji izpostavljala tudi potreba po rezervatnem ohranjanju delov pomembnejših arheoloških najdišč zaradi poznejšega preverjanja stratigrafije in sestave najdišča. Prvi del prispevka prinaša pregled zgodnjih konceptov varstva in pravne zaščite ostalin rimske Emone (Ljubljana), v drugem pa sta predstavljena trenutno stanje raziskanosti in ocena ohranjenosti arheoloških virov na ožjem območju kulturnega spomenika kot izhodišči za izdelavo načrta neinvazivnih in šibkoinvazivnih raziskav za določitev arheološkega potenciala oziroma vrednotenje preostalih delov območja *intra muros* ter morebitno nadgradnjo obstoječih varstvenih režimov.

Ključne besede: Ljubljana, Emona, vrednotenje arheoloških ostalin, varstvo spomenikov, urbanizem, kulturna dediščina

v Prehodnih in končnih določbah Zakona o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji (Zakon 1961).

Namen in cilji pričujočega prispevka se opirajo na razmišljanja nedavno preminule Ive Mikl Curk, ene najuglednejših slovenskih konservatork in strokovnjakinj za rimsko provincialno arheologijo, ki je v krajšem prispevku, objavljenem leta 1970 (Mikl Curk 1968–1969/1970/), poudarila pomen študij o značilnostih rimskega urbanizma v naših krajih, na katerih bi morala temeljiti interna valorizacija najpomembnejših sestavin rimskih mest v urbanih celotah - zaščitene arheoloških spomenikov oziroma skupkov spomenikov in poleg te interne valorizacije še predlog za prezentacijo posameznih ostalin na površinah, „kjer najpomembnejše stavbe domnevamo ali zanje vemo“.

Na prezentacijo kot na „bežno opozorilo arheološke vrednosti območja“, ki mora biti predmet širše in poglobljene razprave tako stroke kakor služb, ki gospodarijo s prostorom, je opozoril tudi dolgoletni direktor Republiškega zavoda za varovanje naravne in kulturne dediščine Marijan Slabe in izpostavil potrebo po razmisleku o pravi funkciji spomenika, „ki bo aktiven element v svojem okolju in ne le vir za pridobivanje golih znanstvenih podatkov in muzejskega gradiva“ (Slabe 1986). Avtor pojmuje arheološko najdišče kot kompleksno spomeniško vrednoto in opisuje kot „vsebinsko popolno in v svoji iz-

povednosti temeljno, enkratno in nenadomestljivo prvino časa in prostora, bistvo in simbol človekove prihodnosti, pomemben in kvaliteten dejavnik pri gospodarjenju s prostorom“. Opozarja na nujnost določitve primernih načinov, s katerimi bi dali posamezni arheološki dediščini, namenjeni za prezentacijo, ustrezno funkcijo, ki je eden temeljnih elementov ohranitve in varovanja nekega arheološkega spomenika v okolju. Spomenik brez primerne funkcije je po Slabetu „mrtev v sebi in za okolje ter je, vsaj kot kaže preteklost, zapisan propadu oziroma uničenju“ (Slabe 1986, 125–126).

Rezervatno ohranjanje arheoloških spomenikov

Ohranjanje arheoloških ostalin se v delu stroke še danes povezuje zlasti s prezentacijo *in situ* in zagotavljanjem primerne obstoja spomenikov v novem okolju, na ravni različnih mednarodnih forumov o varstvu kulturne dediščine pa se je že zgodaj izpostavljala tudi potreba po rezervatnem ohranjanju. Rezervatnega varstva ne gre enačiti z arheološkimi parki, ki so eden od načinov predstavitve arheoloških ostalin *in situ* na prostem (*sub divo*), z vključenimi elementi krajinske arhitekture ter objekti za sprostitvev, razvedrilo in zabavo (Breznik 2012).

Marušič s sodelavci opisuje rezervatno varstvo kot temeljno obliko varstvenega delovanja in enega najbolj zgodnjih varovalnih ukrepov v prostoru, pri čemer so rezervati del zemeljskega površja, na katerem sta omejena človekovo poseganje ali, tako da da se na njem ohranja zeleno stanje, je torej oblika načrtovanja namembnosti prostora. Bistvenega pomena je režim varovanja, seznam prepovedi in smernic za ustrezno obnašanje v zavaranem območju ali v zvezi z varovanim objektom, kar neposredno, praviloma pa negativno oziroma omejujoče vpliva na vse druge interese v prostoru. To odpira vprašanje pristojnosti kompleksnega urejanja prostora. V praksi prihaja pogosto do paradokсне situacije, velikopoteznega varovanja brez vsebinskega ozadja oziroma vizije, kaj z zavaranim območjem početi, varovanja „na zalogo“, ter nekakšnega samorazširjanja pristojnosti oziroma poskusov kompleksnega varstva s strani tipično sektorskih ustanov. Razlog je pravzaprav preprost, lahko bi rekli, da gre za normalno reakcijo stroke, prežete z varovalno miselnostjo, v strahu pred (resnično pogosto) uničujočimi posledicami trenutnega neoliberalnega urejanja prostora (Marušič et al. 2004).

Rezervatno varstvo arheoloških najdišč je utemeljeno s splošno znanim, a vse premalo upoštevanim dejstvom, da gre za neobnovljiv vir, ki zahteva dobro pretehtane pristope in celovito strategijo za odločanje o tem, kdaj se določen del ostalin razišče ali pa se ga ohrani za prihodnost. Tehnološki napredek zagotavlja vedno bolj poglobljene metode in postopke analize arheoloških ostalin in, kar je še pomembneje, raziskovalna vprašanja se odpirajo po korakih, izhajajoč iz prejšnjega znanja in razumevanja opazovanih fenomenov. Odgovori na vprašanja, ki si jih bodo kot del tega kreativnega znanstvenega procesa zastavljale prihodnje generacije raziskovalcev, nujno zahtevajo, da ostane vsaj del najdišč ali njihov izbor nedotaknjen in v stanju, primernem za raziskave. Za prihodnje generacije bi moral biti zagotovljen izbor vseh možnih arheoloških depozitov, ki bi bil izdelan na podlagi poprejšnjega vrednotenja najdišč z vidika njihovih arheoloških, zgodovinskih, umetnostnih, estetskih in drugih lastnosti. Na istih izhodiščih je bil oblikovan tudi deveti člen Priporočil mednarodnih načel za arheološka izkopavanja, ki jih je sprejela generalna konferenca držav pogodbenic UNESCO na svoji 9. seji dne 5. decembra 1956 v New Delhiju, in se v prostem prevodu glasi: „Vsaka država pogodbenica naj bi poskrbela za to, da ohrani deloma ali v celoti nedotaknjeno določeno število arheoloških najdišč iz različnih obdobij, tako da bi jih lahko pozneje izkopavali z izboljšanimi tehnikami (metodami) in obsežnejšim arheološkim znanjem. Na vsakem od večjih najdišč, ki jih že izkopavajo, naj bi pustili, kolikor to omogoča značaj zemljišč, jasno prepoznavna „pričevalna“ območja neizkopana, in sicer na več krajih, zaradi poznejšega preverjanja stratigrafije in sestave najdišča (Priporočila 1956)¹.

Pomen Emone in zgodnji koncepti varstva njenih ostalin

Rimsko mesto s polnim imenom *Colonia Iulia Emona* velja za arhetip antičnega *urbs quadrata*, obzidane urbane naselbine s pravokotno mrežo ulic, ki omejujejeje stavbne bloke (*insulae*), z osrednjim prostorom - forumom kot upravnim, religioznim in trgovskim središčem avtonomne naselbine rimskih državljanov ter drugimi javnimi stavbami in komunalno opremo. Mesto v na-

¹ glej tudi: Priporočila mednarodnih načel za arheološka izkopavanja (Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations). – *Varstvo spomenikov* 13–14, 1968–1969 (1970), 271–281.

sprotju z domnevami nekaterih starejših raziskovalcev nima predhodnika v stalnem vojaškem taboru (*hiberna*). Antično mesto sredozemskega tipa je nastalo v okviru enotnega kolonizacijskega programa cesarja Avgusta in ima najbližje primerjave med kolonijami v severnoital-skem prostoru (npr. Aosta, Torino). V okviru sočasnih urbanih najdišč iz kontinentalnih delov imperija je kanična pravokotna oblika Emone izjemna. Arheološke ostaline na širšem območju današnjih ljubljanskih četrti Gradišče in Mirje so se zaradi prenosa težišča srednjeveške naselitve na nasprotni breg Ljubljanice ohranile v skoraj neprimerljivem obsegu, ki omogoča celovit in neponovljiv vpogled v stavbni razvoj rimskega mesta od 1. do 5. stoletja n. š. Spremembe namembnosti posameznih predelov skozi čas, bogastvo predmetov drobne materialne kulture in drugih arheoloških najdb je neprecenljiv vir za specialistične kulturnozgodovinske, tehnološke in naravoslovne preiskave (Plesničar Gec 1999).

Pomemben del mestnega perimetra Emone (*intra muros*) je bil pozidan ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, torej pred uveljavitvijo Pravilnika o varstvu zgodovinskih izkopin ter zgodovinskih in umetnostnih spomenikov in zgradb iz l. 1936, ki je bil izdan na podlagi Gradbenega zakona iz l. 1931. Praktična navodila za najpogostejše situacije iz vsakdanje spomeniške prakse z ohranjanjem razvalin vred, „ki jih je narava uklenila tako rekoč vase“ in ravnanjem ob naključnem odkritju starin so bila podana v sestavku Osnovna načela varstva spomenikov, ki ga je pripravil vodja Spomeniškega urada oziroma banskega spomeniškega referata (po l. 1930) France Stele (Stele 1928). O težavnosti okoliščin varovanja emonskih ostalin med obema vojnama govorijo zlasti nespoštovanje določila o obveznem obveščanju Narodnega muzeja kot nosilca nalog lokalne spomeniške službe pred gradbenimi posegi, ki preseva skozi letna poročila in objave muzejskih delavcev, in naporu za ohranitev rimskega obzidja na Mirju. Mestni svet ljubljanski je namreč ves teren južno od Rimske ceste, ki ga je pred tem po naročilu Nemškega viteškega reda kot lastnika zemljišča v veliki meri izkopal Walter Šmid, rezerviral oziroma zavaroval za raziskavo in prezentacijo obzidja ter vzpostavitev Emonskega muzeja („Museum Emonense“) po zamisli Šmida in Ivana Šubica, ravnatelja c.kr. obrtne šole (Schmid, Šubica 1911); po prvi svetovni vojni je ljubljanski upravni forum zaradi širitve Ljubljane ta del zemljišč razparceliral in začel odprodajati zasebnikom v pozidavo. Prišlo je do zahtev za rušitev obzidja, h kateri so pozivali tudi naci-

onalno prenapeti domoljubi, češ da bi zid Italijani utegnili uporabiti kot dokaz o romanstvu Ljubljane. Zaradi prizadevanj Franceta Steleta in arhitekta Jožeta Plečnika, ki sta vplivala na javno mnenje, je mestni svet nazadnje odstopil od načrtovanega rušenja in l. 1926 sklenil zid, ki ga je deloma prezentiral že Šmid l. 1912, obnoviti po Plečnikovih načrtih; dela, pri katerih je Stele odstopil od doslednega uveljavljanja spomeniškovarstvenih principov, so bila izvedena šele v l. 1934–1936 (glej Curk 1995, 72–87).

Na ambiciozno Šmidovo zamisel o muzeju na prostem in Plečnikovo monumentalno reinterpretacijo južnega obzidja sta se oprla tudi velikopotezni regulacijski načrt območja rimskega zidu na Mirju iz obdobja neposredno po drugi svetovni vojni, v okviru katerega je bil ta prostor zamišljen kot del zaščitenega območja z lapidarijem in z razkritimi antičnimi mestnimi ruševinami, „ki so, vsaj verjetno, še delno ohranjene pod rušo“ (Mušič 1949, 84–85), in načrt za „arheološki prezentacijski rezervat“ na območju insule XV na Jakopičevem vrtu (Plesničar Gec, 1962–1964, 150–153; ista 1965, 180) in znotraj tega Emonskega muzeja v stavbah Frtice (Emonska 12) in Majerije (Mirje 4), ki pa sta z le delno uresničitvijo že nakazovala premik k bolj parcialnim predstavitvam, pogojen z družbenimi razmerami in pospešenim urbanističnim razvojem glavnega mesta (Plesničar 1999, 113–118).

Varstveni režimi in njihove spremembe

Ohranjanje emonskih ostalin je od leta 1964 temeljilo na tristopenjskem režimu varstva arheološke dediščine, ki je bil zasnovan na podlagi stališč Zavoda za ureditev stare Ljubljane, sprejetih septembra 1963 v okviru priprave občinskega Odloka o varstvu nepremičnih kulturnih spomenikov na območju občine Ljubljana – Center (Freljih Ribič 1965, 260–267). Režim za širše območje mesta Ljubljane je določal, da na tem območju „ne bi smeli vršiti izkopov in zemeljskih del brez predhodne arheološke spomeniške varstvene službe“. Na ožjem območju Emone bi bila „sleherna gradnja možna le po predhodni raziskavi in soglasju spomeniške službe“. V sklopu Arheoloških prezentacijskih predelov bi bila na območju Jakopičevega vrta zaradi ureditve muzeja na prostem prepovedana vsaka gradnja. Na območju kareja vzhodno od Titove c. (današnja Slovenska c.), med Aškerčevo ul., Gorupovo ul. (današnja Barjanska c.), Trgom revolucije (današnji Kongresni trg) in Emonske c., na katerem naj bi bile ohranjene obsežnej-

še kvalitetne rimske arhitekture, je bil „soglasno določen arheološki rezervat, na katerem bi bila gradnja možna le po poprejšnji raziskavi terena in soglasju spomeniško-varstvene službe, s tem da se omogoči vkomponiranje arheoloških ostalin in njihova prezentacija. Na območju Ferantovega vrta, tj. predela med Gradiščem, Rimsko c. in Igriško ul., kjer se je nahajal emonski forum, naj bi bila gradnja možna le po poprejšnji raziskavi terena. Podana je bila zahteva, da mora investor „v zazidalnem programu bodočih stavb upoštevati in omogočiti izrabo nekaterih kletnih predelov za namene prezentacije“.

Odlok o varstvu nepremičnih kulturnih spomenikov na območju občine Ljubljana – Center, ki je bil po usklajevanju med spomeniško službo, občinskim svetom za kulturo, svetom za urbanizem in gradbene zadeve in svetom za komunalne zadeve, sprejet 6. maja 1964, in sicer na podlagi Zakona o spomeniškem varstvu LRS (Zakon 1961) in Zakona o registraciji kulturnih spomenikov (Zakon 1962), je vzpostavil tri režime za arheološka območja. *Režim za prezentacijo arheoloških objektov* (5. člen) je bil uveljavljen za Ferantov vrt (parc. št. 26, 12/1, 13, 24/1, 24/2, 14/4, 41/2, 14/1, k. o. Gradišče predmestje) ter za rimski insuli XIII in XVII med Gorupovo ul., Emonsko in Aškerčevo c. ter Trgom francoske revolucije (parc. št. 69/3, 93, 86, 84/1, 87, 90/2, k. o. Gradišče predmestje). Režim je določal, da se pred zazidavo ali kakršnokoli ureditvijo zemljišče arheološko razišče. „Ureditveni ali zazidalni načrt mora posamezne arheološke objekte prezentirati na način, ki ga določi Zavod za ureditev stare Ljubljane.“ *Režim z možnostjo prezentacije arheoloških objektov* (6. člen) je bil uveljavljen za „celotno območje Emone“. To je bilo v mejah OS Ljubljana – Center definirano s „teritorijem med Trgom francoske revolucije, Vegovo ul., Trgom revolucije, Prešernovo in Aškerčevo cesto“ in torej ni vključevalo južne tretjine emonske naselbine! Ta predel ni zajet niti z območjem režima *raziskave arheološkega zemljišča* (7. člen), ki je določal, da se v primeru gradnje ali kakršnokoli ureditve zemljišče poprej arheološko razišče. Takšno odločitev pristojnega organa gre morda povezovati s stališčem, da je ta del rimskega mesta že zadostno preiskan in primerno predstavljen.

Trenutno veljaven Odlok o razglasitvi arheološkega kompleksa v ljubljanskih občinah za kulturni in zgodovinski spomenik (Odlok 1990) je bil sprejet na podlagi Zakona o naravni in kulturni dediščini (Zakon 1981). V Temeljnih določbah je razglasitev utemeljena z namero

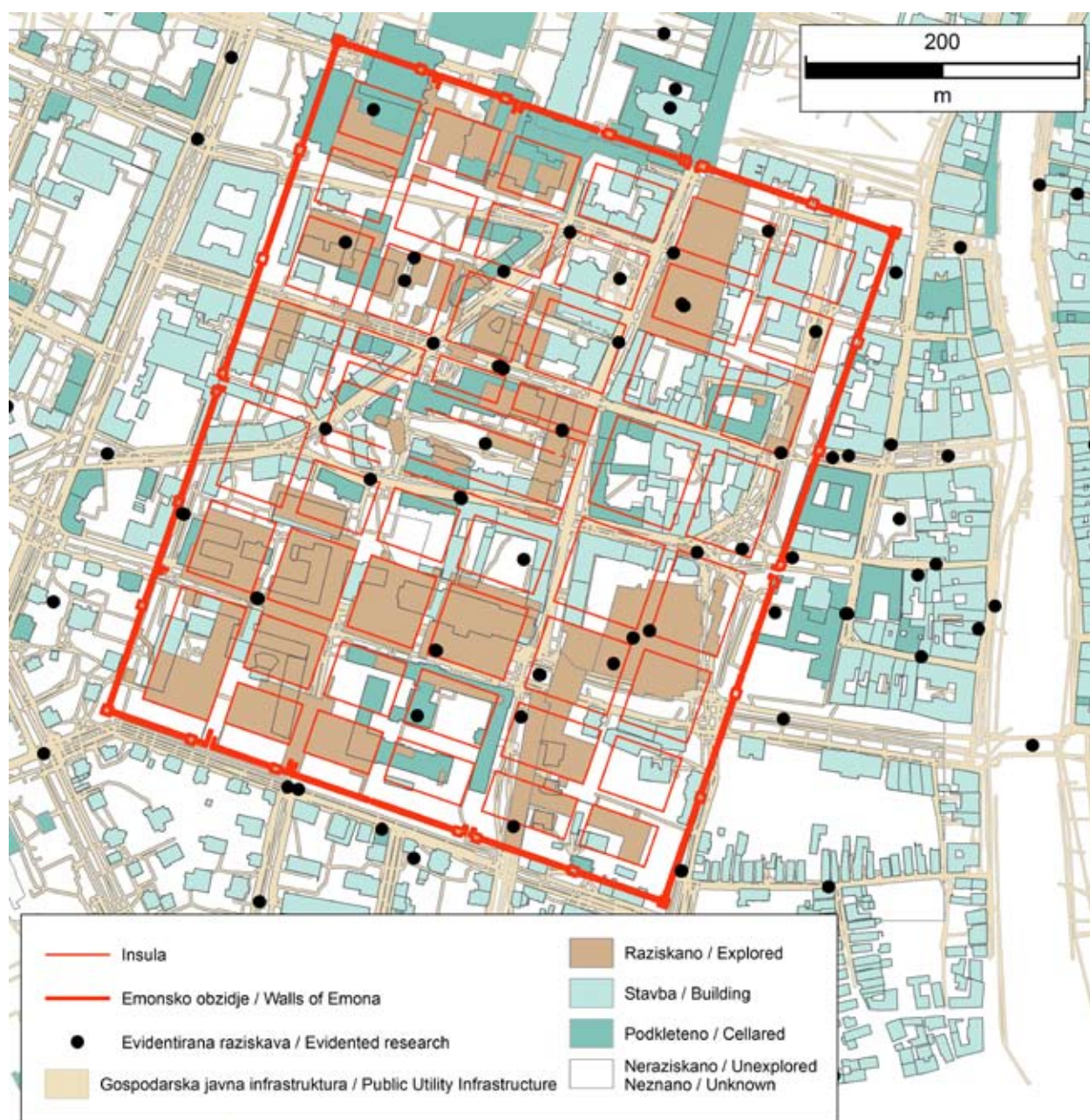
takratnih ljubljanskih občin kot pristojnega organa, da se ohranijo zgodovinsko izročilo, kulturne, znanstvene in estetske vrednote ter zagotovi usklajen nadaljnji razvoj na območju arheološkega kompleksa (1. člen). Spomenik obsega tri „spomeniško varstvene enote“, navedene v naslednjem vrstnem redu: 1. Že prezentirano arheološko dediščino; 2. Enoto z visoko ovrednoteno arheološko dediščino (kontrolni blok v skladu s priporočili UNESCO); 3. Arheološko dediščino na preostalem območju spomenika v predelih, kjer arheološki teren še ni v celoti raziskan (3. člen). Za območja iz 1. in 2. točke velja varstveni režim, ki ne predvideva sprememb rabe prostora; dovoljeni so le konservatorski posegi za izboljšanje stanja, znanstveni posegi in prezentacija snovi *in situ*. Preurejanje okolja mora biti podrejeno konservatorskim oziroma spomeniškim funkcijam. Izjema so dozidave objektov skladno z določili prostorskih izvedbenih aktov in gradnja objektov, za katere ni potrebno lokacijsko dovoljenje (8. člen). Varstveni režim za območje iz tretje točke in za izjeme iz prejšnjega stavka zahteva pred posegom v zemeljske plasti arheološke raziskave. Na osnovi spomeniško-varstvene valorizacije rezultatov raziskav se predvidi prezentacija ali pa se teren sprost (spomeniško-varstvenih pogojev) (8. člen v povezavi s 4. členom). Razvojne usmeritve iz 10. člena previdevajo za območja iz 1. in 2. točke zagotovitev nadaljnjega obstoja in razvoja ter dostopa javnosti, za območje iz 3. točke pa zagotovitev pravočasnih raziskav in tvorne vključitve njihovih rezultatov v urejanje prostora.

Varovana območja, ki zadevajo ožji prostor Emone, so v odloku, uveljavljenem leta 1990, glede na prejšnji odlok bistveno spremenjena. Za Foersterjev vrt ob hiši Rimska cesta 13 (parcela 20, k. o. Gradišče I) ter predel med Aškerčevo ul., Emonsko c., Mirjem in SZ mejo parcel št. 78/13, 78/26, 78/28, 78/30, 78/29 in 78/2, vse k. o. Krakovsko predmestje, tj. južno tretjino rimskega mesta, je bil določen rezervatni režim ohranjanja, drugače od prej veljavnega odloka pa je bil iz visoko ovrednotene arheološke dediščine izvzet kare med Aškerčevo ul. in Rimsko c. Odlok iz leta 1990 nadalje našteva „sistematično raziskane površine“, ki so sproščene arheoloških spomeniško-varstvenih pogojev, z izjemo prezentiranih objektov (9. točka).

Opisani režimi so zajeti tudi v čistopisu Strokovnih zasnov varstva kulturne dediščine za območje Mestne občine Ljubljana (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slo-

venije, OE Ljubljana, februar 2008), ki med osnovnimi izhodišči pri varovanju arheološke dediščine izpostavlja: (1) varovanje najpomembnejših arheoloških najdišč v obliki rezervatov oziroma prostorsko urejenih območij

(prezentacija *in situ*); (2) ohranitev kulturnega in znanstvenega pomena dediščine pri posegih v prostor z izvedbo poprejšnjih arheoloških raziskav, pri čemer je treba dati prednost nedestruktivnim metodam (geofizikalni,

Slika 1. Stanje raziskanosti in ocena ohranjenosti emonskih ostalin – 2012 (obzidje in raster insul spremenjena in dopolnjena po Gaspari 2010).

georadarski terenski pregledi), in (3) integralno varstvo s sistematičnim vključevanjem v prostorsko načrtovanje na vseh ravneh.

Ocena raziskanosti in ohranjenosti arheoloških ostalin na ožjem območju Emone

Da bi zagotovili podlage za pripravo in izvedbo specifičnih rešitev za ohranjanje in integracijo arheoloških najdišč z vidika trajnostnega razvoja mestnega prostora, so Muzej in galerije mesta Ljubljane v sodelovanju z Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območno enoto Ljubljana, izdelali pilotsko projektno študijo *Arheologija urbanih jeder – primer Ljubljana*, ki vključuje zbirno evidenco raziskav in drugih posegov v arheološko dediščino ter oceno njenega stanja in ohranjenosti na območju Emone (Štrajhar 2013). Pripravo projektne študije sta vzpodbudili fragmentarnost in razdrobljena informacijska dostopnost različnih evidenc o arheoloških ostalinah in njihovi natančni legi v prostoru ter podatkov o preteklih odkritjih in raziskavah, hranjenih v javnih ustanovah s področja varstva dediščine in drugih izvajalcev raziskav. Projekt je bil zasnovan na izhodišču, da bi zbirna evidenca stanja raziskanosti in poškodovanosti arheološke dediščine na območju znotraj obzidja rimskega mesta omogočala vsaj teoretično določiti območja, na katerih bi bilo ob upoštevanju različnih omejitev podatkovne zbirke ter značilnosti posegov in arheološkega zapisa pričakovati večjo ali manjšo ohranjenost ostalin kot podlago za prenovo varstvenih režimov. Degradirana območja oz. območja, kjer je verjetnost arheoloških ostalin močno zmanjšana, so bila v začetni fazi projekta določena s pomočjo georeferenciranega prikaza potekov vodov gospodarske javne infrastrukture in lokacij potopnih zbiralnikov, katastra stavb ter delno ali v celoti raziskanih območij.

Preliminarna analiza raziskovalnih in drugih posegov v podpovršje na območju rimske Emone je pokazala naslednje:

1. Emonske raster. Moderne meritve odkritih delov fasadnih zidov insul in vidnih segmentov obzidja kažejo na presenetljivo natančnost rimskih (vojaških) gromatikov in arhitektov pri prenosu pravokotne zasnove v prakso (*lineamenta urbis*). Prav tako so bila v preteklosti dokumentirana odstopanja od ortogonalnega rastra pri poznejših analizah z veliko verjetnostjo prepoznana kot napake pri prenosu terenskih dejstev v skupno koordinatno

mrežo oziroma katastrski načrt (Gaspari 2010, 126–133). S študijami neobjavljenih arhivskih dokumentov, kakršen je npr. načrt izkopavanj glavnih zahodnih vrat iz leta 1944 (Jože Kastelic, Narodni muzej; podatek o dokumentu je prijazno posredoval B. Vičič), in preverjanjem števila oziroma položajev obrambnih stolpov (izstopa problematika obrambe severnih in južnih vrat v osi karda A) ter novimi raziskavami (npr. potrditev teze o poteku *decumanus maximus* in obeh glavnih mestnih vrat 5 m severneje od sredinske osi mesta, dokazano ožji *cardo maximus* od domnevanega), se postopoma odpravlja netočnosti v objavah in krepí zaupanje v napovedno moč dopolnjene zasnove pri določanju še neznanih potez antičnega mesta.

2. Ohranjenost arheoloških struktur in depozitov na območju *intra muros*. Na najbolje ohranjenih mestih ležijo ostaline zadnje generalne preнове rimske Emone iz prve tretjine 5. stoletja n. š. tik pod današnjo hodno površino dvorišč historičnih stavb. Skupna debelina depozitov z zgodnjorimskim nasutjem za gradnjo prvih zidov in značilnim črnim sedimentom vred – ta se je v poznorimskem času in poantičnem obdobju nabiral na opuščeni površini – znaša na teh mestih okoli 2,5 do 3 m. Pod nivo površine geološke podlage, ki leži na okoli 294,8–296,3 nmv, segajo temelji rimskih stavb, obzidja in drugih vkopanih struktur (kloake, vodnjaki, latrine...) ter (spodnji deli) jam in jarkov različnih namembnosti.

3. Izkopavanja do leta 1945. Pojavljajo se težave pri določitvi obsega območij izkopavanj W. Šmida, ki so v letih 1909–1912, 1916 in 1935/36 zajela pomemben del južne tretjine mesta in manjša območja v okolici glavnih zahodnih vrat in na prostoru insul XVIII in XIX (Igriška ul. pri Drami). Iz objav in dostopne dokumentacije pogosto ni razvidna ne dosežena globina, niti iz njih ni mogoče razbrati, ali so bili vrisani deli insul raziskovani v celoti ali le vzdolž oz. na območju dokumentiranih zidov. Še manj jasen je obseg izkopanih delov cestišč ulic (*cardines, decumani*) in povezovalne ceste (*via sagularis*) vzdolž obzidja. Časopisni članki, ki so v tridesetih letih Šmidu očitati potvarjanje dejstev v zvezi z obsegom deklarativno raziskanih območij, ter poznejša zaščitna izkopavanja v okolici stavbe današnjega Šolskega centra (prvotna Državna obrtna šola), zgrajene 1911, nakazujejo, da je treba tudi na tem predelu še vedno računati z večjimi ali manjšimi sklenjenimi površinami z arheološkim potencialom.

4. Izkopavanja po letu 1945. Posegi, ki so jih sprva izvajali kustosi Narodnega muzeja in uslužbenci Arheološke

sekcije SAZU in univerzitetnega Arheološkega seminarja, med letoma 1960 in 1999 pa zlasti Mestni muzej, so imeli, z izjemo izkopavanj insule XV (Jakopičev vrt), zaščitno naravo. Po zaključku zaščitnih raziskav so bila izkopana območja (z izjemo raziskav prostora Wurzbachove palače pred neuresničeno gradnjo stavbe Izvršnega sveta) sproščena za gradbene posege, ti pa so v nekaterih primerih zavzeli večjo površino od arheološko dokumentiranega območja (npr. severozahodni del Emone z obzidjem na območju Trga republike in Ul. Josipine Turnograjske). Na ravni umestitve večjih izkopnih polj, raziskanih po letu 1950, v sodobne kartografske podlage so bile zaznane posamezne netočnosti pri vrisih koordinatnih mrež v vsakokratne katastrske podlage (npr. severni del forumskega prostora – 1963/1964 in Šumi – 1973/1974), kar pa vsaj z vidika nadzora nad raziskanostjo površin ne predstavlja večje ovire. Iz terenske dokumentacije je razvidno, da so izkopavanja večinoma, vendar ne vedno, zajela celoten arheološki stratigrafski zapis do geološke podlage. Onkraj prezentiranih ostalin so ostajali neizkopani zlasti (neprepoznani) vkopi oz. deli polnil vkopov, ki so segali globlje od spodnjega nivoja zgodnjerickega nasutja za gradnjo. Za večino evidentiranih raziskav, izvedenih po letu 1996, so na voljo georeferencirani načrti s prikazom razprostranjenosti in stopnje raziskanosti arheoloških ostalin na ravni zunanjih mej in globlin raziskanih/dokumentiranih območij izkopnega polja.

5. Območja potekov javne gospodarske infrastrukture. Nemajhen delež arheoloških ostalin na območju *intra muros* je bil od začetne gradnje kanalizacije na Gradišču ob koncu 19. stoletja v večji ali manjši meri prizadet z gradnjo različnih napeljav, v zadnjem desetletju pa tudi z umeščanjem potopnih zbiralnikov za odpadke. Skoraj popolnoma so verjetno uničene ostaline v oseh poteka (glavne) kanalizacijske in vodovodne napeljave, nekoliko manj pa depoziti, poškodovani z vkopi za toplovodno, plinovodno, električno in telekomunikacijsko omrežje, praviloma globokimi med 0,5 in 1,5 (2) m. Zunaj glavnih koridorjev napeljave in kinet pod mestnimi ulicami (zlasti Zoisova c., Aškerčeva ul., Barjanska c., Slovenska c., Igriška ul., Erjavčeva c. in Vegova ul.) je stopnja poškodovanosti ostalin manjša in omejena na potek izkopov za sekundarno omrežje.

6. Stavbišča in podkletenost. Dobro tretjino površine obravnavega območja zavzemajo stavbe, med katerimi jih je okoli polovica delno ali v celoti podkletena. Arheološka izkušnja kaže, da temelji historičnih stavb niso poškodovali arheoloških ostalin v večjem obsegu, deloma

Raziskano	Stavbe	Podkletene stavbe	Neraziskano/ neznano	
66.734,4	73.995,9	27.991,7	63.595,8	(ca) m ²
29,5	32,7	12,4	28,1	(ca) % intra muros Emone

Tabela 1. Ocena stanja raziskanosti/ohranjenosti emonskih ostalin na območju *intra muros* – 2012.

zaradi razmeroma majhne prostornine jarkov za temelje, deloma pa zato, ker so v določenem delu te stavbe temeljene neposredno na rimske zidove; ponekod pa je izpričana tudi ponovna izraba antičnih kloak. Tudi podkletitev historičnih stavb ne pomeni nujno popolnega uničenja arheološkega zapisa, saj so bili v večini dokumentiranih primerov pod odstranjenimi kletmi (npr. Šumi, Angora-območje NUK II) še ohranjeni najzgodnejši antični depoziti in strukture.

7. Problematika sproščanja raziskanih območij. Navajanje „sistematično raziskanih površin, ki so sproščene arheoloških spomeniškovarstvenih pogojev, z izjemo prezentiranih objektov“ (9. člen odloka), je brez natančnih vrisov zadevnih območij zelo problematično, in to vsaj na ravni dejstva, da so v seznam vključene sumarno označene lokacije (predel..., območje... ipd.) in parcelne številke območij, ki dejansko niso bila raziskana ne sistematično ne v celoti. To je v nasprotju z interesi varstva arheološke dediščine in ne zagotavlja pravne varnosti investitorjev posegov v prostor, saj so izvajalci podvrženi določilom 26. in 27. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, s spremembami), ki ne glede na varstveni režim določata obveznost obveščanja o najdbah arheoloških ostalin in financiranje poprejšnjih arheoloških raziskav zadevnega zemljišča.

8. Stanje raziskanosti/ohranjenosti. Priložena preglednica (tabela 1) prinaša približno oceno posegov v emonske ostaline na območju *intra muros* s površino 22,64 ha.

Notranje vrednotenje arheološkega potenciala na območju spomenika

Kompozitna karta posegov v dediščino rimske Emone (slika 1) kaže, da so območja brez historičnih ali moder-
nih stavb, cestišč in glavnih infrastrukturnih vodov, na katerih lahko pogojno pričakujemo visoko stopnjo ohr-

njenosti celovitega stratigrafskega zaporedja, razdrobljena, sklenjeni deli zemljišča, večji od nekaj sto kvadratnih metrov, pa maloštevilni.

Območja s potencialno ohranjenimi ostanki reprezentativnih elementov emonskega urbanizma (slika 2) vključujejo:

- Obzidje z vrati in stolpi, nasipom in obhodno cesto:
 - zahodna obrambna jarka:
 - Zoisov botanični vrt (EŠD 8807) – kompleks parcel, ki pripadajo hišam Rimska c. 25, 25a, 27, Snežniška ul. 2; Hrovatinov vrt – Rimska c. 24, dvorišče-vrtovi stavb Snežniška ul. 10 in Aškerčeva c. 13
 - zahodno obzidje: dvorišča stavb Predsedstva RS (Gregorčičeva ul. 20) in Skupnih služb Vlade RS (Gregorčičeva ul. 25 in 25A)
 - zahodna obrambna jarka in cestišče pri glavnih zahodnih vratih: dvorišče stavb Prešernova c. 4 in 4A
 - zahodna obrambna jarka: del Kidričevega parka (EŠD 9650) zahodno od Cankarjevega doma
 - severna obrambna jarka: del parka na Trgu republike severno od Cankarjevega doma
 - severno obzidje, via sagularis: dvorišča stavb Kongresni trg 13 in 14 ter Vegova ul. 2
 - via sagularis ob vzhodnem obzidju: park med Vegovo ul. in stavbo Glasbene šole – Vegova ul. 5 in 5A, park med Emonsko c. in Križankami
 - vzhodna mestna vrata in začetek javne ceste: vzhodni del Trga francoske revolucije
 - obhodna cesta ob vzhodnem obzidju in insule: vrtovi stavb Emonska c. 10 in 12 (Frtica) ter (vzhodni del Jakopičevega vrta; Mirje 6)
 - južno obzidje in obrambna jarka: cestišče na Mirju in Barjanska c.
- Forum z neposredno okolico:
 - zahodni rob: okolica objekta Borštnikov trg 3 (gostilna Pod lipo) med Igriško ul. in Rimsko c.
 - severni rob: okolica križišča Igriške in Gregorčičeve ul. (severno od stavb Gregorčičeva ul. 11, 11A, 13 in 13A)
 - južno obrobje: Foersterjev vrt (EŠD 22552)
- Insulae, cardines, decumani:
 - regio DD VK/insule severno od *decumanus maximus* in zahodno od *cardo maximus*: zemljišče med Erjavčevo ul. in OŠ Majde Vrhovnik
 - regio DD KK/insule severno od *decumanus maximus* in vzhodno od *cardo maximus*: dvorišča stavb Slovenska c. 12, Soteska 6, Gregorčičeva ul. 30, Rimska c. 2A in 2B, Vegova ul. 4 (realka), 6, 7 in 8

- regio SD KK/insule južno od *decumanus maximus* in vzhodno od *cardo maximus*: dvorišča stavb Slovenska c. 6, 6A in 7, Rimska c. 7, 7A in 9

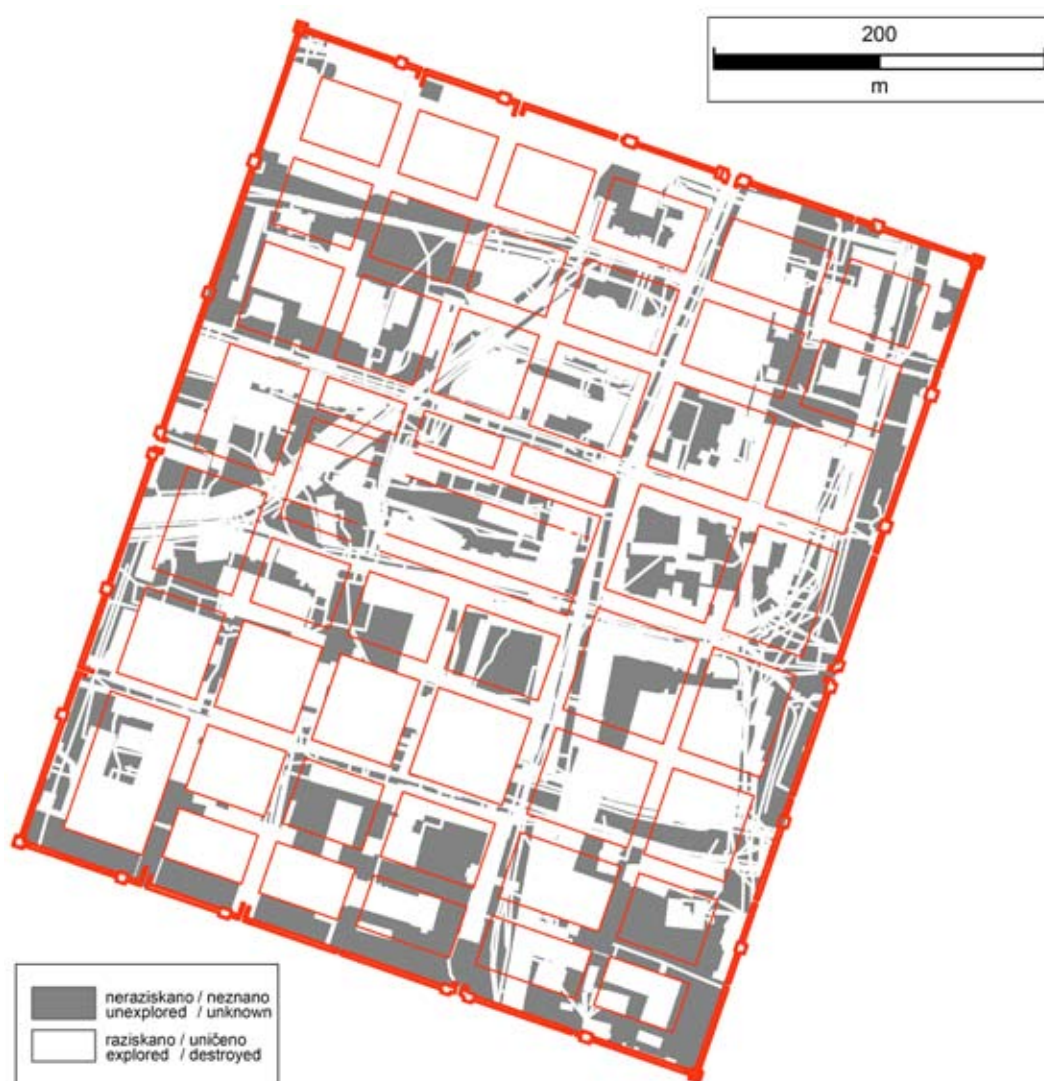
- regio SD VK/insule južno od *decumanus maximus* in zahodno od *cardo maximus*; dvorišča stavb Slovenska c. 1 in 3, Aškerčeva ul. 13

- deli cestišč Snežniške ul., Aškerčeve ul., Igriške ul., Erjavčeve c., Gregorčičeve ul., Vegove ul., Emonske c., Barjanske c. in Rimske c.

Ukrepi za ohranjanje in izboljšanje ciljev varstva varovanih lastnosti in celovitosti varovanih območij spomenika

Ostaline rimske Emone sodijo med najpomembnejše kulturne spomenike v Republiki Sloveniji. Upošteva raziskovalno pomembnost, celovitost, tipičnost, redkost, izjemnost ter estetsko in zgodovinsko pomembnost in primerjalno vrednotenje z okvirno sočasnimi arheološkimi najdišči na nacionalnem ozemlju, regiji in v širšem evropskem prostoru (Navodilo 2012) bi morali biti preostali prostorsko zaključeni ostanki emonskega urbanizma obravnavani z največjo mogočo skrbnostjo. Logično nadaljevanje morebitne nadgradnje oziroma prenove obstoječih varstvenih režimov za arheološko dediščino Emone je čimprejšnja priprava in izvedba načrta nedestruktivnih in šibkoinvazivnih raziskav za določitev ohranjenosti in arheološkega potenciala. Glede na obstoječo rabo prostora se kot najprimernejši postopki na odprtih površinah (vrtovi, dvorišča) kažejo geofizikalne raziskave z uporabo čim širšega spektra instrumentarija ter vzorčenje z jedrnimi vrtinami, mestoma (kleti in objekti z vključenimi rimskimi ostalinami) pa prideta v poštev tudi strukturni pregled in stavbna analiza.

Cilji rezervatnega varstva oziroma ohranjanja celovitosti posameznih najvišje ovrednotenih območij arheoloških ostalin v obstoječem obsegu gredo trenutno z roko v roki z režimom za varovanje naravnih sestavin vrtnoarhitekturne dediščine, ki omejuje tudi poseganje v oblikovanost reliefa. V nekaterih primerih zemljišč, zlasti zemljišč v zasebni lasti, pa je načelom varovanja pravic lastnikov in sorazmernosti ukrepov varstva navkljub nerealno pričakovati brezkonfliktno doseganje začrtanih ciljev. Med možnimi rešitvami takih situacij sta tudi uveljavljanje predkupne pravice MOL na določenih območjih (Odlok 2005) ali dolgoročni najem (zakup) posameznih zemljišč, v primeru nadgradnje statutarnega varstva pa tudi izplačilo nadome-

Slika 2. Območja z arheološkim potencialom – 2012.

stila za zmanjšano možnost gospodarske in druge rabe. Na ostalih območjih je treba dosledno upoštevati politiko odvracanja oziroma racionalizacije posegov ter spodbujanja k izkoriščanju degradiranih območij in uporabe inženirskih rešitev, ki zmanjšajo vpliv gradenj ali drugih posegov v prostor na arheološke ostaline. Predlagani koncept ohranjanja seveda ne izključuje raziskovalnih posegov, katerih pričakovani rezultati pomenijo pomemben prispevek k varstvu, poznavanju ali k višanju zavesti o arheoloških ostalinah, vendar jih glede na dolgove v obliki neobdelanih in tudi sicer slabo izkoriščenih arhivov izkopavanj ter trenutno javnofinančno realnost niti ne spodbuja.

Trditev, da smo dediščino dobili na posodo od prihodnjih generacij, morda komu zveni kot obrabljena publicca, a to še zdaleč ni. Naše delo in skrb za ohranjanje ostalin rimske Emone in drugih pomembnih arheoloških najdišč na Slovenskem bodo te generacije „opazovale predvsem ali zgolj v tej luči“ (Slabe 2005, 87).

Zahvala

Za posredovane pripombe in predloge za izboljšave prejšnjih različic besedila se lepo zahvaljujem Borisu Vičiču, vodji ZVKDS OE Ljubljana.

Literatura

- BREZNIK, A. 2012, *Upravljanje arheološkega parka v RS*. – Doktorska disertacija, fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani (neobjavljeno).
- CURK, I. 1995, *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*. Ljubljana.
- FRELIH RIBIČ, M. 1965, Varstvo nepremičnih kulturnih spomenikov na območju občine Ljubljana – Center. – *Varstvo spomenikov* 10, 260–267.
- GASPARI, A. 2010, „*Apud horridas gentis...*“: Začetki rimskega mesta *Colonia Iulia Emona*. Ljubljana.
- MIKL CURK, I. 1968–1969 (1970), Urbanistične značilnosti rimske kolonije pri nas kot smernice za spomeniško-varstvene posege. – *Varstvo spomenikov* 13–14, 23–28.
- MARUŠIČ, I., A. MLAKAR, P. VERTELJ NARED 2004, Vključevanje varstva v sistem prostorskega planiranja ter načrtovanje prostorskega razvoja v območjih varstva naravnih vrednot in kulturne dediščine. – V: *Zaključno poročilo Raziskovalno-razvojnega projekta v okviru ciljnega raziskovalnega programa „Konkurenčnost Slovenije 2001–2006“*, Ljubljana.
- MUŠIČ, M. 1949, Poročilo referata za arhitekturo in urbanizem. – *Varstvo spomenikov* 3–4, 79–85.
- Navodilo 2012: *Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*. – Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, dokument št. 62240-6/2012/22 z dne 6. 6. 2012: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Storitve/Kultura/Dediscina/Navodila_izravnalni_ukrep_arheol_raziskave_01.pdf
- Odlok 1990: Odlok o razglasitvi arheološkega kompleksa v ljubljanskih občinah za kulturni in zgodovinski spomenik. – *Uradni list RS*, št. 46/1990. <http://rpls.pisrs.si/Predpis.aspx?id=52068&obcina=LJUBLJANA>
- Odlok 2005: Odlok o določitvi območja predkupne pravice Mestne občine Ljubljana. – *Uradni list RS*, št. 57/2005, 94/2005: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlurid=20052524> <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlurid=20054149>
- PLESNIČAR GEC, L. 1963, Konservatorsko poročilo – *Varstvo spomenikov* 9 (1962–1964), 180.
- PLESNIČAR GEC, L. 1965, Arheološki rezervat na Mirju. – *Varstvo spomenikov* 10, 150–153.
- PLESNIČAR GEC, L. 1999, *Urbanizem Emone*. Ljubljana.
- Priporočila 1956: *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations*: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13062&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- SCHMID, W., I. ŠUBIC 1911, Vorschlag zur Konservierung der römischen Stadtmauer auf dem Deutschen Grunde. Dem Deutschen Ritterorden, der Stadtgemeinde Laibach und der k. k. Zentralkommission für Kunst- und historische Denkmale unterbreitet. – *Laibacher Zeitung*, 14. 6. 1911.
- SLABE, M. 1986, O vrednotenju nepremične arheološke dediščine. – *Varstvo spomenikov* 28, 121–127.
- SLABE, M. 2005, Problematika arheoloških raziskav zadnjih let. – *Arheo* 23, 85–87.
- STELE, F. 1928, Osnovna načela varstva spomenikov. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, 179–185.
- ŠTRAJHAR, M. 2013, Upravljanje arheoloških virov v urbanem okolju - primer Ljubljana. Predstavitev izhodišč in preliminarnih rezultatov projekta MGML v letih 2011–2012. – *Varstvo spomenikov*, v tisku.
- Vestnik 1962: Najpomembnejši kulturni spomeniki v LR Sloveniji. – *Vestnik* 1, Zavod za spomeniško varstvo LRS, str. 5–42.
- Zakon 1961: *Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji*. – *Uradni list LRS*, št. 26/1961.
- Zakon 1962: *Zakona o registraciji kulturnih spomenikov*. – *Uradni list LRS*, št. 29/1962.
- Zakon 1981: *Zakon o naravni in kulturni dediščini*. – *Uradni list SRS*, št. 1/1981.
- ZVKD-1, *Zakon o varstvu kulturne dediščine*. – *Uradni list RS*, št. 16/2008 (15. 2. 2008): <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>

Slovensko arheološko društvo / Slovene Archaeological Society
v sodelovanju z / in collaboration with
Projekt InterArch-Steiermark

Simpozij / Conference

**Vrednotenje arheoloških najdišč
ter sistem(i) varovanja in upravljanja arheološke dediščine**

*Evaluation of Archaeological Sites and System(s)
of Protecting and Managing Archaeological Heritage*

Ljubljana, 25. januar 2013 / *Ljubljana, 25th January 2013*
Mestni muzej, Ljubljana / *City museum, Ljubljana*

Bojan Djurić

(Univerza v Ljubljani, Ljubljana)
Introduction / *Uvod*

Willem Willems

(Faculty of Archaeology, University of Leiden)
Categorization and valuation of archaeological sites in the Netherlands
Kategorizacija in vrednotenje arheoloških najdišč na Nizozemskem

Bernhard Hebert

(Budapest)
Heritage management in Austria and the question of categorisation
Upravljanje z arheološko dediščino v Avstriji in vprašanje kategoriziranja

Katalin Bozóki-Ernyey

(Ministrstvo za kulturo, Ljubljana)
Listing, classifying archaeological sites and the consequences of the categories in theory and practice; the Hungarian case
Registriranje, klasificiranje arheoloških najdišč in posledice kategorij v teoriji in praksi; primer Madžarske

Jelka Pirkovič

(ZVKDS, Ljubljana)
Concept of Archaeological Sites Protection through Planning
Koncept varovanja arheoloških najdišč skozi načrtovanje

Predstavitev zbornika Ljudmile Plesničar Gec Emona med Akvilejo in Panonijo
Emona between Aquileia and Pannonia

Barbara Nadbath

(ZVKDS, CPA, Ljubljana)
Valoriziranje arheološke dediščine
Valorizing archaeological heritage

Brigita Petek

(MIZKS, INDOK, Ljubljana)
Registrirano arheološko najdišče
Scheduled archaeological site

Andreja Breznik

(NMS, Ljubljana)

Vrednotenje arheološkega najdišča za upravljanje arheološki parka v obliki turističnega kompleksa
Assessing an archaeological site with the aim of managing an archaeological park as a tourist complex

Metka Štrajhar

(MGML, Ljubljana)

Evidenca raziskanosti in ohranjenosti arheoloških najdišč v urbanem okolju. primer Ljubljana
Ljubljana urban archaeological database as basis for resource assessment, evaluation and management

Naložba v vašo prihodnost
 Operacijo delno financira Evropska unija
 Evropski sklad za regionalni razvoj

Investition in Ihre Zukunft
 Operation teilfinanziert von der Europäischen Union
 Europäischer Fonds für regionale Entwicklung

Zrečič na vamro kulturne dediščine Slovenije

Das Land
 Steiermark

REPUBLIC OF SLOVENIA
 MINISTRY OF ECONOMIC DEVELOPMENT
 AND TECHNOLOGY

Universalmuseum
 Joanneum